

97
3790

Demokratiens problem

Herbert Tingsten

Grunddrag i demokratiens utveckling

Demokratiens idéer

Demokratien och folkviljan

Demokratiens problematik

Diktaturen contra demokratien

EN ALDUSBOK

Pris 6: 25

Universitetsbiblioteket
LUND

Tjans tenn, Demokratjens partjem. 1901

UNIVERSITETS-
BIBLIOTEKET
LUND

976

3790

LUNDS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

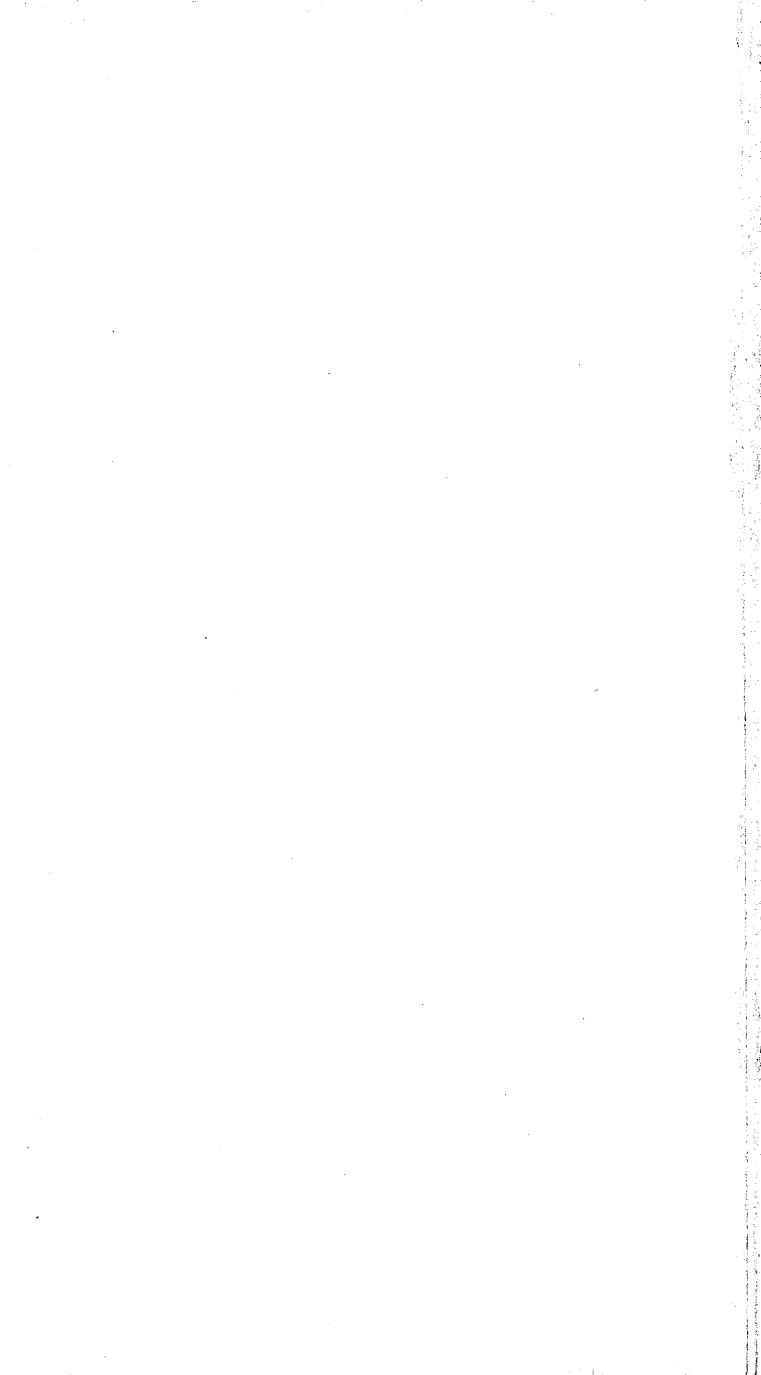

15010

000499647

HERBERT TINGSTEN

DEMOKRATIENS
PROBLEM

BOKFÖRLAGET ALDUS/BONNIERS

STOCKHOLM

© Herbert Tingsten 1960

Omslag av Vidar Forsberg

Första utgåva 1945

Ny omarbetad upplaga i Aldusböckerna mars 1960

Andra upplagan februari 1961

Printed in Sweden

Alb. Bonniers boktryckeri 1961

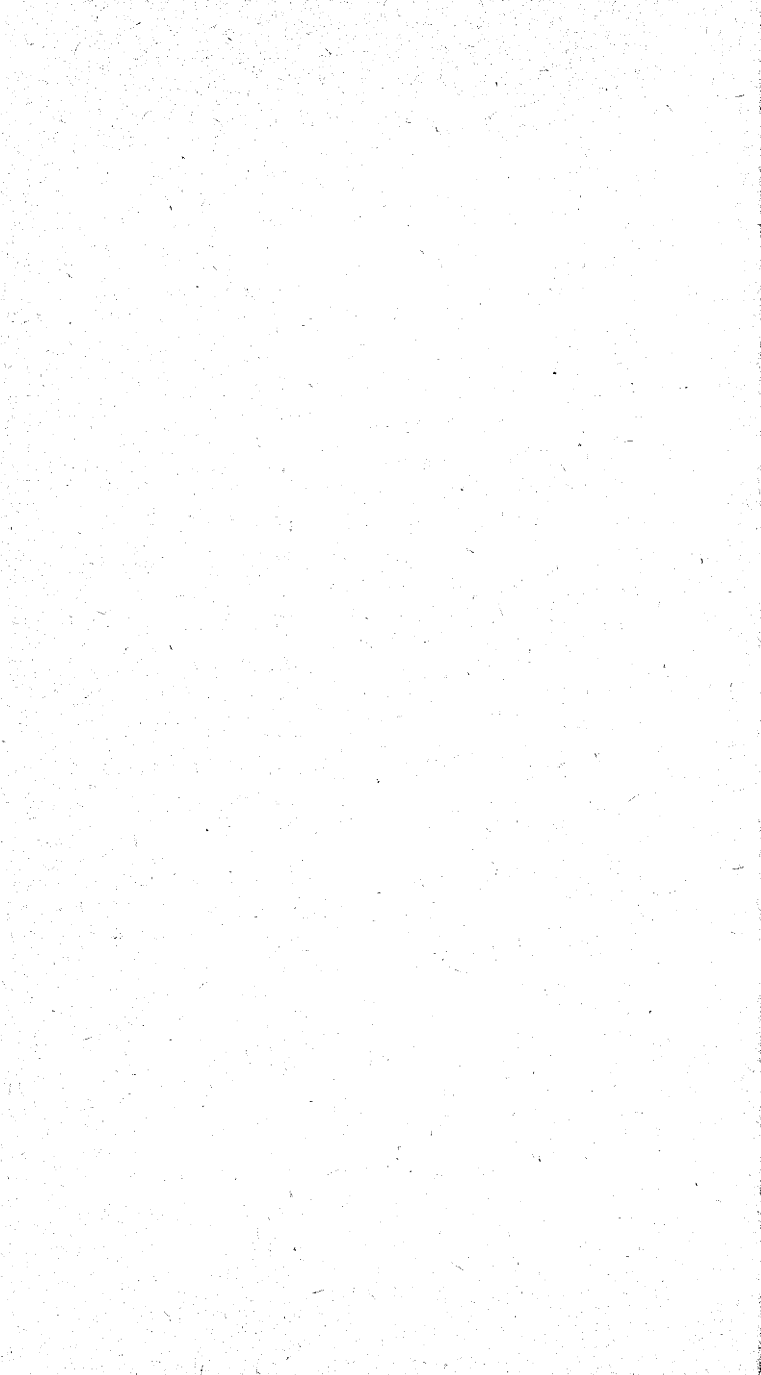
Stockholm

FÖRORD

Mitt arbete om Demokratiens problem, som utkom 1945 på Norstedt & Söners förlag (Stockholms högskolas populärvetenskapliga föreläsningsserie) utgick från en föreläsningsserie vid Stockholms Högskola som hållits under titeln "De moderna ideologiernas kamp om individ och samhälle". Då boken nu efter älskvärt medgivande från Norstedt & Söners förlag utkommer i Aldusserien sker det i reviderad form. Sålunda har jag gjort ett antal rättelser och tillägg som avser att modernisera framställningen och jag har tillagt ett slutkapitel, ett slags efterskrift med en analys av demokrati efter andra världskriget. Vidare har jag avsevärt förkortat de partier av boken som diskuterar förhållandet mellan demokrati och socialism. I den tidigare upplagan blev undersökningen på denna punkt särskilt omfattande på grund av att frågan då hade stor aktualitet.

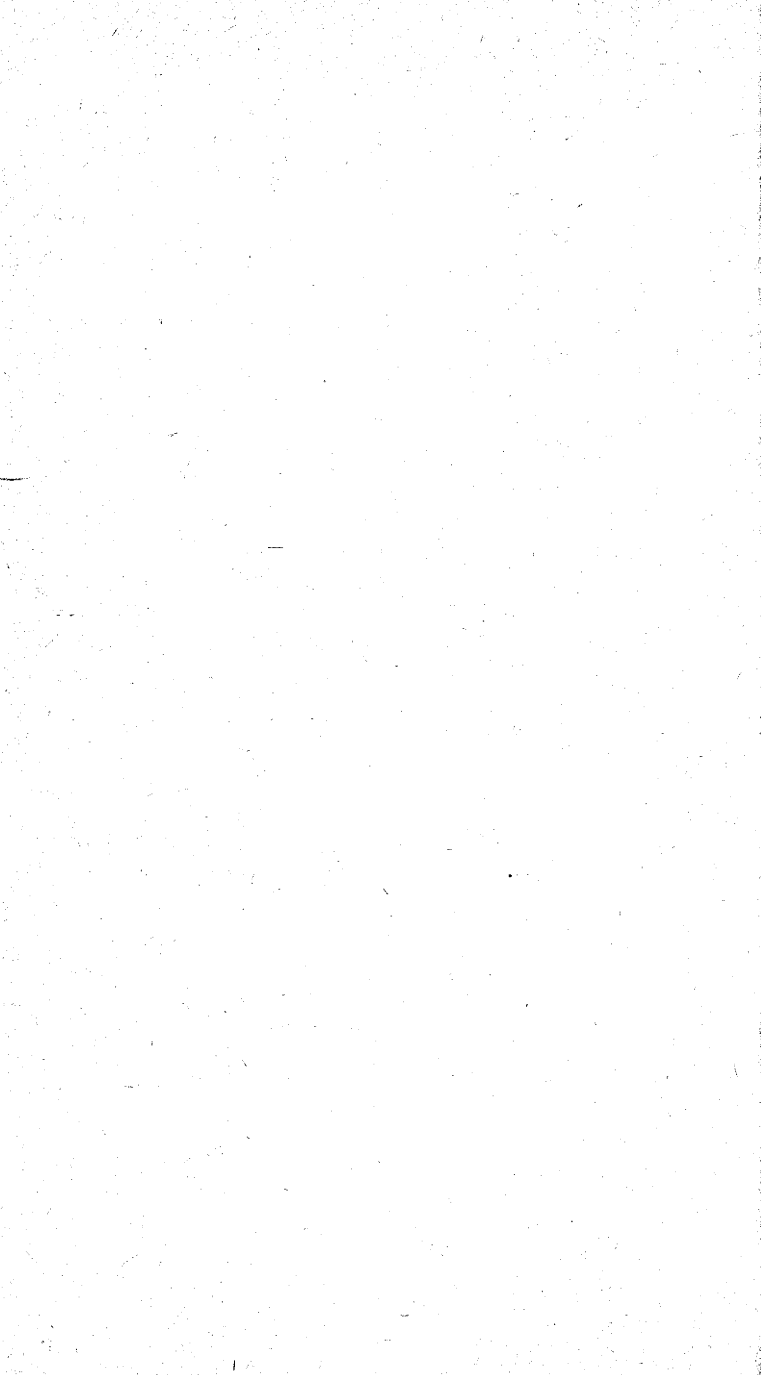
Stockholm i jan. 1960.

HERBERT TINGSTEN

INNEHÅLL

Idéer och statsskick efter franska revolutionen	9
Grunddrag i demokratiens utveckling	20
Demokratiens idéer	42
Demokratien och folkviljan	68
Gemenskap och konflikt	90
Demokrati och socialism	110
Diktaturen contra demokratien	137
Stabilitet och vitalitet	151
Litteraturanvisningar	157

Idéer och statsskick *efter franska revolutionen*

Vår tids politiska tänkande bygger i avgörande hänseenden på de idéer, som utbildades under århundradena efter reformationen och i mognad form framträdde under 1700-talets sista årtionden i samband med den amerikanska republikens upprättande och den stora franska revolutionen. I 1776 års amerikanska självständighetsförklaring och i 1789 års franska rättighetsförklaring fick dessa idéer ett slags kodifikation; för första gången sammanfattades de i pregnant form och proklamerades med statens auktoritet. Tillsammans innebar de en brytning med tidigare härskande, om också inom delar av opinionen redan undergrävda föreställningar. De har i stort sett bevarat och utbyggt sin makt och har ostridigt stått i förgrunden av den politiska debatten. Ibland betecknas de som upplysningens idéer eller de liberala idéerna, men i sin allmännaste utformning är de bestämmande för alla tongivande riktningar under 1800-talet, konservatism, liberalism och socialism. Den följande tiden innefattar försök att tillämpa, att vidareutveckla, i viss utsträckning att övervinna vad man brukar kalla 1789 års idéer.

Innebörden av dessa idéer i deras mest generella gestaltning kan enklast klarläggas genom några nyckelord, några honnörord, som under de senaste hundra femtio åren åtnjutit en endast av vissa i stor stil reaktionära rörelser bestridd auktoritet: förnuft, framsteg, lycka, jämlikhet och frihet.

Den rationalism eller förnuftstro, varom här är fråga, har två sidor. Dels innebär den, att de religiösa trosföreställningarna eller dogmerna icke längre tillerkänns utslagsgivande betydelse på det politiska området. Dels uppsätts det mänskliga förnuftet på den tron, från vilken den omedelbara gudomliga inspirationen förjagats. Grundtanken är att människans förnuft visar rätt, att mänsklighetens framtid står i dess hägn.

För att förstå betydelsen härav får man komma ihåg, att medeltidens och den nyare tidens politiska åskådningar var religiöst grundade. Enligt Thomas Aquinas, den katolska kyrkans mest representativa teoretiker, var Guds vilja, sådan den uppenbarades i bibeln och fastställdes av kyrkan, den huvudsakliga källan till po-

litisk teori. Endast i andra hand kom det mänskliga förnuftet, den av människorna själva insedda, om också av Gud inspirerade lagen. Reformationen innebar en frigörelse endast så till vida som andra tolkningar av Guds vilja än den heliga kyrkans blev erkända av stora folkgrupper; Luther talade i sin sista predikan om tron som den enda makt, som kunde strypa det bestialiska förnuftet. Men med de religiösa motsättningarna följde efter hand ett erkännande av förnuftets möjligheter. Hur skulle man kunna välja mellan de skilda läroarna, de skilda tolkningarna av Guds vilja, om icke genom sitt eget förstånd? År 1594 kunde engelsmannen Richard Hooker skriva, att auktoriteten icke finge höjas över förnuftet, och i dessa ord uttrycktes det begynnande genombrottet. Genom de religiösa och politiska striderna i England omkring 1650 fullföljdes den nya linjen. Individuer och rörelser ansåg sig berättigade att tolka skriften efter sitt huvud, att följa "det inre ljuset", och den religiösa toleransen gjorde sina första landvinningar. Naturvetenskapliga upptäckter och uppfinningar, särskilt Newtons naturlära, bidrog till omvandlingen. De skapade å ena sidan tro på naturens lagbundenhet, å den andra tro på det mänskliga förnuftets förmåga att fatta denna lagbundenhet och att utan hjälp av en utomvärldslig makt fastställa lagar för livet och handlandet. Gud tenderade att förvandlas till garant för rationella resonemang, hans vilja ansågs möjlig att upptäcka genom förnuftets obundna verksamhet.

Denna förnuftstro kunde naturligtvis utvecklas till rationalism i mera egentlig mening, till ateism eller agnosticism. Men hos upplysningstidens tänkare var detta sällan fallet. Emancipationen försiggick länge inom religiös ram, under bevarande av vissa grundläggande religiösa föreställningar. Den innebar dels att en åtskillnad gjordes mellan teologi och politik, dels ett förtunnande av de religiösa begreppen. Det blev allt vanligare att i Gud se en kraft, som skapat världen, som satt maskineriet igång, men som sedan lät det mänskliga förnuftet, Guds förnämsta skapelse, arbeta självständigt. "Gud regerade fortfarande, men han styrde icke." Gud framstod alltmera som en sekundär legitimationsfaktor; man åberopade icke i första rummet Guds vilja, sådan den omedelbart kom till uttryck i bibeln och kyrkliga bekännelseskriter, utan Guds vilja sådan den framträdde vid förnuftets belysning av naturen och erfarenheten. Under det att man tidigare funnit naturen lärorik därför att den utgått ur Guds hand, sökte man nu bevisa Guds existens genom hänvisningar till naturens lagbundenhet. Även inom de i mera egentlig mening religiösa riktningarna blev

det brukligt, att man rörde sig med argument av världslig, rationalistisk typ, att bibelorden användes mera för att illustrera än för att bevisa; representativa på denna punkt är de påvliga encyklikorna.

Sambandet mellan religion och förnuftstro framträdde även på annat sätt. Skilda författare har visat att de politiska idéer, som kännetecknade upplysnings- och revolutionstiden, utgjorde världsliga varianter av religiöst grundade föreställningar. Tron på en oavslutlig kamp mellan goda och onda makter, ur vilken de goda slutligen framgår som segrare, ger sin särskilda färg åt revolutionsmännens kamp mot förtryckarna och deras medhjälpare, liksom senare åt marxismens kamp mot kapitalismen, nazismens mot judendomen, ja, till och med åt vissa kvinnogrupperns aktion mot mannaväldet. Denna tro ingår hos de berörda riktningarna i en bild av historien, som kan återges med tre ord: paradiset — syndafallet — återlösning. På samma sätt anknyter tron på demokratien till den religiösa föreställningen om personlighetens värde och om allas jämlikhet inför Gud. Lika påtaglig är själva förnuftstrons religiösa betoning. Den obegränsade tro på förnuftet, som framträder hos de representativa upplysningsmännen och så starkt färgat senare politisk debatt, får sin förklaring däri, att förnuftet ursprungligen fattades som den avlägsne Gudens företrädare på jorden; då naturen och förnuftet avsatte Gud som verksam regent, tillägnade de sig gudomens attribut.

Framstegstanken, tron på en oavslutlig utveckling mot högre stadier, framträder först under den nya tiden för att i slutet av 1700-talet bli helt dominerande, den nära nog självklara utgångspunkten för representativ politisk spekulation. Under antiken var föreställningar om en stadig försämring eller om ett förlopp, kännetecknat först av uppgång och förbättring, sedan av nedgång och degeneration, förhärskande. Enligt den kristna världsåskådning, som sedermera under mer än ett årtusende behärskade västerlandet, hade en guldålder, paradiset, funnits, och en ny guldålder, himmelriket, väntade en del av mänskligheten; föga utrymme fanns här för en jordisk framstegstro. Ur viss synpunkt kan därför denna tro, som ständigt förenades med och, om man så vill, utgjorde ett komplement till förnuftstron, sägas vara riktad mot eller markera ett avsteg från hävdvunna religiösa åskådningar. Mänskän skulle genom kunskap och klarsyn göra sig till herre över naturen och därigenom vinna allt bättre förutsättningar för ett lyckligt jordeliv; tanken på den eviga saligheten som det centrala målet för den enskildes tänkande och handlande trängdes därmed

i bakgrunden; ofta hävdade framstegsmännen, att fördomar av skilda slag, bland dem religionerna, hindrat människorna att förverkliga sina naturliga anlag och rationellt utnyttja sin förmåga. Men samtidigt formades även framstegstron efter traditionellt religiöst mönster. Dess främsta äldre förkunnare trodde på en utveckling i tre huvudsakliga etapper: ett skede, då det naturliga och förnuftiga varit rådande, ett skede av vidskepelse och illusioner, ett just frambrutande skede av obunden reflexion, insikt och obegränsade möjligheter. "Den drömda guldålder som en gång identifierats med världens skapelse genom nyckfulla outranssaktiga gudar, och som sedan överförts till det saliga livet efter döden i Guds rike, göres slutligen liktydig med en fortgående förbättring av människans jordiska tillstånd genom förnuftets behärskande av naturen och dess medvetna och insiktsfulla ledning av det samhälleliga arbetet."

Som det av förnuftet ledda framstegets mål betraktas framför allt den mänskliga lyckan. Denna tanke, som det i samtida debatt ligger nära till hands att beteckna som på en gång banal och oklar, fick styrka och pregnans genom sin mot skilda åskådningar riktade polemiska spets. Politikens mål var icke att stärka statens eller samfundets ställning utan att främja den enskildes väl, icke, eller i varje fall icke i första rummet, att fostra till tro och moralism utan att skapa tillfredsställelse; den lycka, som det gällde att befordra, var icke himmelsk salighet utan jordiskt välbefinnande och jordisk glädje, och i fråga om rätten att finna lycka var — såsom det säges i den amerikanska självständighetsförklaringen — alla människor likställda.

Särskilt de sistnämnda momenten i tankegången måste ses i belysning av tidigare härskande idéer. Den sociala hierarki, som utbildats under medeltiden, hade av den katolska statsläran försvarats och sanktionerats såsom ur religiösa synpunkter nödvändig. Tawney beskriver i följande satser denna ideologi: "Den sociala ordningens konsekvenser godtogs i all deras hårdhet och brutalitet. De godtogs med förvånande lydaktighet . . . Vad de innebär är icke någon småsak. Det är ingenting annat än hela det feodala samhällets struktur — klassprivilegium, klassförtryck, exploatering, trälldom. Men dessa ting kan icke, ansåg man, behandlas som helt enkelt främmande för religionen. De måste ges en etisk mening, måste visas vara uttryck för en högre plan. Den mening man ger dem är enkel . . . Samhället, liksom människokroppen, är en organism bestående av olika lemmar. Varje lem har sin bestämda funktion, bön eller försvar eller handel eller arbete i jorden. Varje

lem måste få vad som passar dess status och får icke begära mer. Inom klasserna skall jämlikhet finnas . . . Mellan klasserna är olikheter i social ställning nödvändiga. Feodalherrens egendom, bondens eller hantverkarens arbete, krigarens vildhet betraktades icke som fientliga eller ligkiltiga ur det andliga livets synpunkt. Genom Ithuriels trollspö sublimerades de till tjänst, kallelse och ridderskap . . . Välsignade av kyrkan, blev privilegium och makt ämbete och plikt." Denna apologi för ett statiskt system av olikställighet förutsätter tanken, att i grunden de ekonomiska och sociala skillnaderna är av ringa betydelse, eftersom alla har samma möjligheter att genom tro och pliktuppfyllelse göra sig förtjänta av den himmelska lyckan.

Denna åskådning blev under de följande århundradena i skilda sammanhang kritiserad från religiösa utgångspunkter. Även på denna punkt är den engelska debatten vid 1600-talets mitt av intresse; radikala puritaner — the levellers — sökte hävda de fattigas rättigheter i socialt likaväl som i politiskt hänseende. Men i stort sett härskade föreställningen om en stabil samhällelig rangordning, om den jordiska lyckans oväsentlighet och om det naturliga och ofrånkomliga i att vissa folkgrupper levde i elände och olycka. Himmelriket förblev de fattigas politiska utopi. Tron och moralen — med växlande betoning av de båda faktorernas betydelse inom olika riktningar — ställdes så starkt i förgrunden, att det timliga livets villkor kunde förklaras ligkiltiga. Såsom ett av många representativa exempel härpå skall jag nämna en artikel om uppfostran i Encyklopædia Britannica från början av 1800-talet; den är icke mindre belysande därför att den i någon mån bär spår av de nya idéernas framträdande. Efter många sidor om uppfostran av de besuttna folkgruppernas barn följer några programmatiska uttalanden om "uppfostran av människor inom de lägsta samhällsklasserna", dvs. jordbrukare och hantverkare, "som förtjänar sitt uppehälle genom dagligt arbete". Dessa människor, framhålles det, behöver ej lära sig mycket. De bör dock nödtorftigt lära sig läsa, då det eljest blir svårt för dem att få kunskap "om religionens läror och föreskrifter och om de moraliska pliktterna". Vidare "kan vi tillåta dem att lära sig skriva för att ge dem möjlighet att njuta fröjden av att sända meddelanden till sina frånvarande vänner; för övrigt är både skrivning och räkning nödvändiga för de små affärer, som förekommer bland dem". Det väsentliga är emellertid religiös och moralisk fostran. "Låt den yngling, som är född att leva sitt liv i denna ringa ställning, sorgfälligt lära sig att anse hederligt och tålmodigt arbete som en av

de främsta dygderna; lär honom att betrakta lättingen som den mest föraktliga varelse; lär honom att vara nöjd med sin lott genom att låta honom förstå att rikedom och ära sällan medför tillfredsställelse..." Särskilt måste inskärpas, att religion icke är möjlig utan moral, att man icke kan vara from utan att vara dygdig; en oöverbärlig avsky måste skapas mot lögn, stöld och bedrägeri. Om den fattige inhämtat dessa lärdomar, är hans "anspråkslösa ställning och torftiga omständigheter" utan betydelse.

Tanken, att den timliga lyckan var väsentlig och att alla hade samma rätt till lycka har därför med fog betecknats som "en revolutionär politisk princip"; därmed lades, skriver Leonard Woolf, "grundvalarna för en av de största sociala, politiska och psykologiska omvälvningar som världen känt". Med lyckoprincipen förbands krav och förhoppningar om frihet, jämlikhet, välstånd, social utjämning, fred och samförstånd mellan folken.

I begreppet jämlikhet inlades skiftande betydelser. Hos upplysningsmännen framträdde ofta tanken, att människorna av naturen icke var blott jämlika, dvs. utrustade med samma rättigheter, utan också lika, att de skillnader dem emellan, som faktiskt förelåg, var helt eller huvudsakligen betingade av uppfostran och miljö, icke av ärvda anlag, och denna tanke spelade en viss roll vid jämlikhetsprincipens utformning. Med denna princip riktade man sig i första rummet mot föreställningen om skilda rättigheter för olika samhällsklasser, mot det system av privilegier och stabil hierarki, som uppbar det gamla samhället. Begreppet jämlikhet var sålunda i första hand polemiskt och negativt, det innebar ett angrepp på vissa av staten införda eller åtminstone sanktionerade former av olikställighet. Den legala, formella jämlikheten var det för upplysningsmännen gemensamma målet. Men det låg nära till hands att föra diskussionen vidare, att kräva vad man kallade reell jämlikhet och att alltså begära icke blott stånds- och privilegieordningens upphävande, utan även statlig aktivitet för att skapa lika ställning eller åtminstone lika möjligheter för alla. Redan under den engelska debatten omkring 1650 skymtar denna synpunkt, den återkommer under den franska revolutionens strider, och den blir under 1800-talet en huvudlinje i de politiska brytningarna.

Med ordet jämlikhet förbands ordet frihet, och tendensen till motsättning mellan de båda grundsatserna beaktades föga. Med ordet frihet menades i första hand frihet från statsingripande. Den ekonomiska friheten skulle göra det möjligt för var och en att handla i överensstämmelse med sitt eget intresse, och härigenom

skulle i själva verket den största möjliga behovstillfredsställelse åstadkommas; de enskilda krafternas fria spel skulle utmynna i social harmoni, i det att de ekonomiska intressena som en "osynlig hand" skulle leda alla till de för helheten mest värdefulla prestationerna. Att äganderätten och arvsrätten försatte vissa grupper i sämre utgångsläge än andra och att ekonomisk frihet kunde leda till en faktisk, om än icke av staten direkt organiserad social hierarki bekymrade icke upplysningsmännen, bland annat därför att man i regel (ett undantag bildade något senare Malthus' skola) utgick från att de önskade reformerna skulle leda till ett väldigt ekonomiskt uppsving och praktiskt taget utrota fattigdomen. Den medborgerliga eller politiska friheten — tryckfrihet, föreningsfrihet, religionsfrihet — skulle inom politik och kultur medföra samma konkurrens och stimulans som den ekonomiska friheten på det materiella området. Bakom dessa mera konkreta frihetsbegrepp låg emellertid ofta tanken, att det främst gällde att ge människorna tillfälle att obundna utveckla sina anlag. I det för frihetsideologien representativa arbete, som Wilhelm von Humboldt skrev på 1790-talet — det utgavs först mer än femtio år senare — ställes självutvecklingen, den genom fritt utrymme för de individuella olikheterna åstadkomna variationen, helt i förgrunden. Statens ingripande fördömes, därför att det är ägnat att på en gång likrikta och förkonstla människorna, förändra dem i strid mot deras egen natur — en uppfattning, som kan återföras till Rousseau och som sedan blomstrar under romantiken.

Men utifrån ett allmänt frihetsbegrepp av denna eller liknande typ kunde man lätt komma över till att i frihetens namn kräva helt andra åtgärder än begränsning av statens handlande. Staten kunde anses skyldig att skapa förutsättningar för allas personliga utveckling, och att för den skull skydda individer och grupper mot ett faktiskt, om också icke av lagen förutsett eller sanktionerat förtryck från andra individers och gruppers sida. Liksom i fråga om jämlikheten framträdde sålunda efter hand en tendens att mot upplysningstidens formella frihet ställa ett vidare, reellt frihetsbegrepp. Jämväl i andra hänseenden var frihetsprincipen oklar och mångtydig och därför ägnad att användas som paroll av skilda politiska riktningar. Senare får jag gång efter annan anledning att beröra denna fråga.

Till sin allmänna syftning har 1789 års idéer, sådana de kännetecknas av de nu diskuterade begreppen, under 1800- och 1900-talen i stort sett fått ökad betydelse och auktoritet. De har inom allt större delar av världen, inom allt bredare lager av folken, bli-

vit och förblivit de härskande idéerna. Reaktionära rörelser har förgäves hotat deras expansion eller maktställning: främst märks här den extrema, kontrarevolutionära konservatism, som var det omedelbara svaret på upplysningsidéernas genombrott i Frankrike, och den lika medvetna och systematiska reaktion, som fascismen och nationalsocialismen i våra dagar inneburit. Men inom ramen av 1789 års idéer har starka brytningar kunnat uppstå. I sin mera speciella utformning var dessa idéer grundläggande för den äldre liberalismen, gammalliberalismen; denna riktning, som uppbars framför allt av de borgerliga grupperna, med deras dubbla frontställning mot de tidigare härskande och de egendomslösa, utformade de formella jämlikhets- och frihetsbegrepp, varom förut talats. Andra tolkningar av samma begrepp kunde tjäna som stöd åt konservativa, nyliberala och socialistiska åskådningar, andra medel än de ursprungligen anlidade kunde begagnas för att nå de uppställda målen.

*

Att principerna om lycka, jämlikhet och frihet var ägnade att stimulera demokratiska krav är uppenbart. Men upplysningsidéerna förbands icke nödvändigt med folkstyrelse. Stundom räknade man med att de skulle förverkligas av en upplyst, enväldig monark; i första rummet betraktades vad man vid denna tid kallade medelklassen som deras bärare. Jag skall i detta sammanhang endast i korthet karakterisera de statsformer, som — bortsett från enväldet — dominerat västerlandets statsliv under 1800- och 1900-talen. Deras ideologiska ställning skall senare belysas.

Den till tiden första av dessa statsformer har av statsvetenskapen icke fått någon enhetlig beteckning, helt naturligt, då den inrymmer många varianter och endast vid en starkt generaliserande undersökning utifrån nutida erfarenheter ter sig som en avgränsad typ av statsstyrelse. Man talar stundom om den konstitutionella staten, men härvid är det huvudsakligen en jämförelse med det parlamentariska systemet, som är bestämmande; konstitutionalism säges, i motsats till parlamentarism, innebära ett visst jämlikhetsförhållande mellan monark och representation. Då jag här med en viss tvekan använder ordet privilegiestat, är det för att fästa uppmärksamheten på det mest centrala draget i den övergångsform mellan absolutism och demokrati, varom här är fråga. Vissa personer och grupper tillerkändes i denna stat ett speciellt politiskt inflytande; andra grupper var åter helt utestängda från politisk aktivitet; samtidigt var statsskicket så utformat, att man icke kan

tala om en absolut maktkoncentration hos en enda eller ett fåtal utan — under jämförelse med äldre tiders envälden och aristokratier — bör framhäva det visserligen begränsade folkliga deltagandet i statsstyrelsen. Vad som anses rättfärdiga politiska sär rättigheter är en viss social situation, betingad av börd, förmögenhet eller bildning; genom denna situation tänkes vederbörande personer eller grupper äga större förmåga än andra att förstå och förverkliga statsintresset. De politiska privilegierna framträder i de mest skilda former: i den ärftlige monarkens oberoende ställning, i en ständsrepresentation, i att medlemsskapet i en av representationens båda avdelningar göres beroende av börd eller ämbetsställning, i viss inkomst och förmögenhet såsom villkor för valrätt och valbarhet, i en med hänsyn till inkomst och förmögenhet graderad valrätt. Då emellertid en fri medborgerlig aktivitet på det politiska området ingår i statsskickets förutsättningar, är tryckfrihet, organisationsfrihet och andra likartade rättigheter mer eller mindre fullständigt erkända. Politiska partier framträder, även om de merendels icke har samma fasta, över hela landet förgrenade organisation som i nutiden.

Ur denna statsform har i många länder den moderna demokratin successivt utvecklats sig. Det legala inflytandet på statsstyrelsen har nivellerats och förallmänligats. Regeringsmakten har, även då monarki bevarats, i realiteten övergått till en av representationen beroende regering, eller också har den överlämnats till en genom direkta eller indirekta folkval utsedd person eller församling. De grupper, som i privilegiestaten hade företrädesrättigheter vid representationens bildande, har berövats dessa eller ock har den del av representationen, som tillsatts i dylik ordning, förlorat det mesta av sina befogenheter. Den begränsade eller graderade rösträtten ersättes sålunda av allmän och lika rösträtt. De med den politiska verksamheten förbundna friheterna upprätthålles och utbygges. Kombinationen av legalt likaberättigande och medborgerlig frihet blir sålunda — schematiskt uttryckt — det för demokratin utmärkande. Med valrättens utvidgning och valens ökade betydelse följer uppkomsten av partier, som vädjande till skilda idéer och intressen, söker organisera folkets politiska verksamhet. Partier och andra politiskt aktiva sammanslutningar blir en nödvändig beståndsdel av statslivet, de kommer att i första rummet representera den aktivitet, som ger principerna om parlamentarism, folkval och fri debatt ett innehåll.

Ofta kan det vara diskutabelt, genom vilken förändring privilegiestaten avlöses av demokrati. Vilken minskning av de författ-

ningspolitiska privilegierna, vilken utsträckning av rösträtten, vilket folkligt inflytande på regeringsmakten skall krävas härför? Skall England betecknas som en demokrati 1867 eller 1885 eller 1911 eller 1918? För en principiellt lagd undersökning är dock dessa svårigheter av ringa betydelse och behöver därför icke närmare diskuteras. De inställer sig för övrigt också när det gäller att i praktiken fastställa skillnaden mellan demokrati och diktatur.

Den typiska moderna diktaturen, som här skall karakteriseras, framgår ur demokratien eller i varje fall ur ett statsliv med starka demokratiska drag. Den utmärkes främst därav att en viss politisk riktning, i regel ett politiskt parti, tar makten och säkrar sin ställning genom undertryckande av de medborgerliga friheterna, statlig propaganda, och kontroll över eller ledning av alla organisationer och institutioner av betydelse. Diktaturen liknar privilegiestaten genom maktsamlingen hos en viss grupp, men denna maktsamling är i diktaturen total, den regleras icke genom särskilda valrättsbestämmelser e.d. utan upprätthålles genom det faktiska undanröjandet av all opposition, och den rättfärdigas icke genom den sociala eller ekonomiska ställningen utan genom anslutningen till den politiska åskådning, vars förverkligande förklaras vara diktaturens syfte. Diktaturen liknar demokratien så till vida som den bevarar den allmänna och lika rösträttens form och genom val eller folkomröstningar anknyter till folket, men den skiljer sig från demokratien genom maktkoncentrationen hos en grupp. Såväl i förhållande till privilegiestaten som till demokratien intar diktaturen en särställning genom upphävandet av den politiska friheten och genom att åsiktsbildning och propaganda monopoliseras av det med staten identifierade härskande partiet. Framför allt genom systemet med *ett* parti, som strävar att på alla områden forma och likrikta efter sina syften, blir diktaturen en ny historisk statsform, en totalitär regim i mera egentlig mening än någon tidigare.

Att denna statsform betecknas som diktatur, icke som absolutism, envælde eller tyranni, sammanhänger med det nu berörda förhållandet. Sedan den romerska republikens tid har ordet diktatur använts om av kriser betingade maktkoncentrationer, varigenom en tidigare gällande ordning satts ur kraft, men vars mål varit att efter krisens bemästrande återställa denna ordning eller att i varje fall upprätta en annan såsom mera stabil tänkt organisationsorganisation. Diktaturen har alltså betraktats som ett provisorium, en parentes i en regims existens, eller en övergångsform från en regim till en annan. Även om den moderna diktaturen gäller

något liknande. Dess syfte är att förverkliga det program eller den åskådning, som omfattas av det härskande partiet; då detta en gång skett, förutsättes — mer eller mindre klart — att en annan ordning skall upprättas, ett annat tillstånd inträda. Men då man utgår från, att förverkligandet av de uppställda målen skall ta århundraden i anspråk, blir denna föreställning om ett provisorium eller en övergång av ringa intresse. Realiteten blir den totala maktkoncentrationen.

Grunddrag i demokratiens utveckling

Man talar ofta om den "moderna" demokratin och förutsätter därmed existensen av en äldre form av folkstyrelse. Detta uttryckssätt är i viktiga hänseenden vilseledande. Den antika "demokrati" som avses kan icke rimligen kännetecknas med detta ord. För det första var det här fråga om stadsstater på högst något hundratusental invånare, och redan detta förhållande gör att jämförelser med den moderna staten är av ringa värde. För det andra, och detta är ur själva språkbrukets synpunkt ojämförligt viktigare, var under antiken den största delen av befolkningen såsom slavar avskuren från alla politiska rättigheter. Därav följer, att de problem, som för demokratin i nyare tid är mest trängande, icke hade någon full motsvarighet under antiken. Situationen var ungefär densamma som om i nutiden hela industri- och lantarbetarklassen skulle icke blott sakna rösträtt utan över huvud vara fränkänd alla medborgerliga rättigheter.

Detta utesluter naturligtvis icke, att erfarenheterna från antiken påverkade författningsutveckling och politisk debatt i de västerländska stater, som först förverkligade demokratiska grundsatser. Tvärtom är det väl bekant, att skriftställarna under 1600- och 1700-talen ständigt hänvisade till och sökte stöd hos antiken. Härifrån fick man de beteckningar, som ingick i författningspolitikens ordförråd — demokrati, republik, senat, diktatur. Härifrån fick man också exempel och insikter, vilka åberopades desto oftare, som praktiskt taget intet annat jämförelsematerial fanns att tillgå. Ett arbete som "The Federalist", vari några av Amerikas främsta politiker försvarade förslaget till 1787 års författning vimlar, för att nämna endast ett typiskt fall, av erinringar om förhållandena i Rom och Aten; dessa hade, på grund av den dåvarande bildningens klassiska inriktning, ett slags aktualitet och samtidigt en auktoritet, som det numera är svårt att begripa och uppskatta. Från antiken fick man också, direkt eller indirekt, teorier om statsstyrelsens beskaffenhet, vilka kunde användas för att motivera de nya åskådningarna; Platons statsdoktrin, ofta omtolkad i demokratisk riktning, Aristoteles' lära om medelklassen såsom skiljedomare i staten, tanken på ett samhällskontrakt såsom grund-

val för statsordningen, är exempel härpå. Särskilt under hänvisning till antiken kunde man, om också icke med rätta, framställa demokratiens som en återgång till en äldre och i grunden efter människans väsen bättre anpassad tradition.

En liknande om än långt mindre viktig roll fick de primitiva folken spela som föregångare och inspiratörer. "Den gode vilden", som under 1700-talet fungerade som garant för optimistiska ideologier, betraktades ofta som demokrat och parlamentariker; de "ursprungliga" folkens rådslag ansågs under inflytande av berättelserna om den romerska senaten och de grekiska församlingarna, vara uttryck för en naturvuxen demokrati. Här är förvanskningen av verkligheten än mera påtaglig; den uppfattades genom förmedling av en redan idealiserad antik.

De kristna lärorna om människovärdet och om allas likställighet inför Gud säges stundom vara utgångspunkten för modern demokratisk utveckling. Att demokratiens uppstått just i västerlandet anses alltså bero på kristendomen; vid ett visst utvecklingsstadium måste dennas religiösa likhetslära få konsekvenser på det världsliga området. Att bedöma och över huvud analysera så ytterligt allmänna påståenden om orsakssammanhang är knappast möjligt; som en parallell kan nämnas det under de senaste årtiondena livligt diskuterade antagandet, att den protestantiska, speciellt den kalvinistiska etiken skulle vara en nödvändig förutsättning för kapitalismens uppkomst. Från kristendomen hämtade man under de författningspolitiska striderna före 1800-talet skäl för de mest skilda uppfattningar rörande statens och statsstyrelsens riktiga beskaffenhet. Religiösa föreställningar och uttryckssätt var — lika väl som hänvisningar till klassiska författare och antikens förhållanden — den naturliga formen för tänkande och argumentation. Även den förnuftstro, vars framträngande i det föregående berörts, anpassades och formades efter redan traditionella och följaktligen kristna tankescheman. Frågan i vad mån specifikt kristna föreställningar varit avgörande för demokratiens uppkomst kan icke besvaras.

Vid en mera konkret undersökning av demokratiens ursprung vändes blicken främst mot England. Tre omständigheter är härvid bestämmande. För det första fortbestod i England ett redan under medeltiden utbildat representativt system, en fördelning av makten mellan monark och representation etablerades, och ett jämförelsevis betydande mått av politisk frihet säkerställdes. Sådant det engelska statsskicket förelåg efter 1660, och än mer efter 1689, kom det redan av denna grund att te sig som det "fria"

statsskicket framför andra, ehuru väl en demokratisk regim kom till stånd först omkring tvåhundra år senare. För det andra utformades i England under 1700-talet det system för förhållandet mellan regering och representation, som sedermera blev mönstret för de flesta demokratier: parlamentarismen. För det tredje kan i mera egentlig mening demokratiska teorier sägas ha nått politisk slagkraft, om än icke seger, under de stora konflikterna i England omkring 1650. På denna, liksom på en rad andra punkter, framförde radikala puritaner åsikter och problem, som sedermera under århundraden stått i centrum av debatten. Jag skall ett ögonblick dröja vid deras författningpolitiska idéer.

Vänsterpuritanerna — efter sin demokratiska, respektive kommunistiska åskådning ofta kallade "levellers" och "diggers" — utgick från sina egna, av en gemensam tro sammanhållna och demokratiskt styrda samfund och projicierade dessas grundsatser på statslivet. Mest representativa var kväkarna, med sin tro på "det inre ljuset" såsom individuellt vägledande och på diskussionens förmåga att skapa en syntes av de samtalandes meningar, "the sense of the meeting". Klarast kom de radikala åsikterna fram under brytning med den härskande, mera konservativa uppfattningen vid debatter inom den revolutionära arméns officersråd på hösten 1647. De radikalas representanter krävde allmän rösträtt med motiveringen, att en person icke kunde vara bunden av lagar, som tillkommit utan hans medverkan, eller rent av under hävdande av att en person endast på grund av eget fritt val kunde bli medlem av ett politiskt samhälle; man betraktade alltså staten på samma sätt som det egna religiösa samfundet. Med den demokratiska principen förknippades i regel tanken, att staten skulle avhålla sig från alla ingripanden i medborgarnas inbördes förhållanden, alltså enligt modernt språkbruk en extrem gammalliberalism. Stundom tänkte man sig att någon egentlig statsstyrelse icke behövdes, endast goda lagar, och att i den mån representanter och ämbetsmän måste utses, detta skulle ske genom val på ett år eller medelst lottning. Tolerans i religiösa ting var för alla en självklar grundsats. — Karakteristiskt är att i de nyss nämnda debatterna 1647 den konservativa riktningens främste målsman mot radikalerne gjorde gällande, att statsstyrelsens syfte var att skydda äganderätten och att därför endast personer med egendom borde erhålla rösträtt.

Vad som här särskilt skall framhävas är den kombination av demokrati och liberalism, som utmärkte den radikala puritanismen. Staten borde styras av alla, men dess verksamhet skulle begränsas

till ett minimum. I själva verket stod denna demokratiska liberalism den rena anarkismen nära; idealet var, att var och en beslutade för sig själv, då ej alla var ense. Detta förklarades av den religiösa utgångspunkten: var och en kunde så att säga bilda sitt eget trossamfund, då han ej fann överensstämmelse med andra. Demokratien skulle avveckla de religiösa striderna genom tolerans och i politiken införa en liknande ordning.

Dessa idéer segrade icke i England. Representationen förblev ett organ för de socialt högre folkgrupperna och utvecklades, genom att valkretsindelningen förblev oförändrad trots omflyttning och urbanisering, ända fram till 1832 i aristokratisk och plutokratisk riktning. Men själva den i Karl I:s avrättning kulminerande revolutionen framstod som en folkets seger över kungamakten, en seger, vars resultat i stor utsträckning bevarades trots 1660 års restauration. Med den "ärorika revolutionen" av år 1688 togs ett nytt steg i samma riktning. 1689 års rättighetsförklaring, tillkommen som en kompromiss, stadfäste med vissa ur den tidens synpunkt självklara undantag den religiösa toleransens princip. Några år senare avskrevs presscensuren. Redan i början av 1700-talet framträdde — under drottning Annas regering — tendensen till parlamentarism med styrelse genom det i underhuset härskande partiet. Några årtionden senare var parlamentarismen tämligen fast utbildad, ehuru det måste observeras, att monarken och aristokratien kunde utöva ett betydande, ofta bestämmande inflytande på underhusvalen.

Med en viss förenkling kan det sägas, att puritanismens demokratiska idéer fann en tillflykt på andra sidan Atlanten. I en rad brittiska kolonier i Nordamerika, främst i Nya England, organiserades den vidsträckta självstyrelsen på jämförelsevis demokratisk bas samtidigt som — efter dåtida förhållanden — religiös tolerans genomfördes. Denna utveckling betingades av skilda faktorer: det starka puritanska inslaget i de nyengelska koloniernas befolkning, den naturliga tendensen att, då nya samhällen upprättades, falla tillbaka på allmänna principer, frånvaron av en redan traditionell politisk och social hierarki, det för ett folk av pionjärer närliggande jämlikhetskravet. En politisk ordning, som i de gamla europeiska staterna tedde sig revolutionär, blev här en mer eller mindre självfallen konsekvens av samhällets struktur. Med frigörelsen från England trädde de demokratiska grundsatserna helt i förgrunden; de tory-grupper, som icke godtog dem, anslöt sig till stor del till England under självständighetskriget och förlorade därmed sitt inflytande i koloniernas statsliv. Kolonisterna

proklamerade i oavhängighetsförklaringen på en gång sin självbestämmanderätt såsom folk och folkets bestämmanderätt inom den nya staten: "Vi anser dessa sanningar vara ostridiga, att alla människor skapats jämlika, att de av sin skapare begåvats med vissa oförytterliga rättigheter, att bland dessa är liv, frihet och strävande efter lycka, att för att trygga dessa rättigheter styrelser upprättas bland människorna, som härleder sin rättfärdiga makt från de styrdas samtycke, att när någon styrelseform blir farlig för dessa syften, det är folkets rätt att ändra eller upphäva den och att upprätta en ny styrelse, grundad på sådana principer och organiserad i sådan form, att den för folket synes mest ägnad att leda till trygghet och lycka."

Den amerikanska demokratin var till en början icke alldeles genomförd. Rösträtt tillkom enligt de till delstater upphöjda koloniernas författningar i regel icke "beroende" folkgrupper, såsom tjänstefolk och vissa andra grupper av anställda. Men eftersom befolkningen till största delen utgjordes av självständiga yrkesutövare, främst jordbrukare, var denna begränsning icke alltför betydelsefull; från början torde mer än två tredjedelar av de vuxna männen ha ägt valrätt. I samband med den s.k. Jacksonska demokratiens seger omkring 1830 demokratiserades en rad delstatsförfattningar ytterligare, så att man från denna tid kan räkna med praktiskt taget allmän rösträtt. Ett undantag utgjorde naturligtvis slavarna, men dessa uppgick endast i sydstaterna till en avsevärd del av befolkningen, och för hela unionens del innebar deras utestängande från politiken icke någon väsentlig begränsning av demokratin.

Viktigare är att framhålla den unga amerikanska folkstyrelsens inriktning på en begränsad statsmakt. Särskilt kom denna attityd till synes vid utarbetandet av 1787 års författning, som visserligen innebar en väldig ökning av unionens befogenheter men samtidigt syftade till att skapa garantier mot en stark och expansiv styrelse. Det främsta medlet var den efter engelskt mönster utformade maktfördelningen; befogenheterna uppdelades på skilda statsorgan, president, senat och representanthus, alla tillsatta genom direkta eller indirekta folkval men för olika perioder. Av det för svar för författningsverket, som lämnades i "The Federalist", framgår med all tydlighet, att detta system uppfattades som ett värn mot koncentration av statsmakten och samtidigt mot de farliga tendenser, som ansågs ligga i den obegränsade demokratin. Det gällde att skydda de högtstående minoriteterna mot den stora massan, att förekomma de angrepp mot egendomen, som var att

befara från de fattigare folkgrupperna, att upprätthålla de grundsatser om ekonomisk frihet och äganderätt, vilka betraktades som lika oeftergivliga som den legala jämlikheten. Samma syften tjänade i författningen något senare införda regler om äganderättens och avtalsfrihetens okränkbarhet samt om tryck-, förenings-, församlings- och religionsfrihet, bestämmelser om försvårande villkor för författningsändring, domstolarnas av grundlagsstiftarna åsyftade och i praxis inom kort erkända rätt att ogiltigförklara mot författningen stridande lagar.

Demokratiens genombrott i Förenta staterna bildar epok i den författningspolitiska utvecklingen. Vid samma tid, då i Amerika vidsträckt rösträtt kombinerades med så gott som obegränsad politisk frihet, fanns i de flesta europeiska stater inga representativa församlingar; i den mån sådana fanns (England, Sverige, Schweiz) valdes de i sin helhet eller till större delen av en liten privilegierad klass; politisk och religiös meningsfrihet förelåg endast i ett fåtal länder och ingenstädes i så vidsträckt omfattning och så fast garanterad som i Förenta staterna. Unionen bevarade länge sin särställning. Efter ett århundrade hade utanför densamma det demokratiska systemet tillämpats endast i några få stater och under korta tider. I Frankrike, den enda europeiska stormakt, i vilken demokratin tidigt vann insteg, hade den gång efter annan snabbt efterträtts av till envälden omformade diktaturer, och den tredje republiken var hotad och omstridd likaväl som sina föregångare. Ännu i dag är Förenta staterna — jämte Schweiz — den enda stat i vilken folkstyrelsen under mer än några årtionden allmänt betraktats som den självklara, definitiva styrelseformen. För statslivet i Europa blev den amerikanska nydaningen till en början betraktad som ett tvivelaktigt experiment, men småningom erkänd som framgångsrik och stabil blev den av oöverskådlig betydelse. I ett par punkter skall jag i det följande ge konkreta exempel på den påverkan, som här ägt rum. Men av vikt har framför allt varit, att den amerikanska demokratin genom sin fasthet och genom unionens ständigt ökade makt kommit att utgöra en kraftkälla för motsvarande strömningar i Europa.

I det amerikanska statskicket sammanfördes demokratiska och liberala grundsatser. Folkmajoriteten skulle härska, men endast inom vissa gränser och under särskilt angivna villkor. Äganderätt, arvsrätt och avtalsfrihet ansågs lika okränkbara som den politiska friheten. Statens verksamhet skulle begränsas till att ge det skydd och upprätthålla de rättsregler, som var nödvändiga för individernas samlevnad och fredliga tävlan. Denna individualistiska,

gammalliberala demokrati var speciellt lämpad för amerikanska förhållanden. Här fanns icke, såsom i Europa, ett komplicerat system av privilegier och särrättigheter, vilkas undanröjande i och för sig krävde en verksam statsmakt. Det snabbt expanderande pionjärsamhället fordrade framför allt frihet och privat initiativ. "För att nybyggaren skulle kunna gå ut i skogarna obunden, begärde han en stat, för svag att ingripa, men stark nog att beskydda äganderätten. Om genom hoppet om varaktig vinning människorna skulle lockas att erövra vildmarken, var det mest absoluta skydd för äganderätten nödvändigt." Men även sedan dessa synpunkter minskat i betydelse, fanns i Förenta staterna särskilda förutsättningar för kombinationen folkstyrelse och svag styrelse. De sociala motsättningarna förblev länge jämförelsevis svaga, delvis utan tvivel beroende på att de outnyttjade områdena i väster tjänstgjorde som säkerhetsventil och att de sämst betalda yrkena kunde överlämnas till från Europa kommande, vid en låg levnadsstandard vana immigranter. På grund av det avskilda och tryggade läget var det icke nödvändigt att bygga upp en stark militärmakt. Brytningen mellan gammalliberalism och demokrati framträdde av dessa skäl senare än i de europeiska staterna.

För de demokratiska idéer, som förkunnades under årtiondena omkring 1800, var emellertid det amerikanska systemet så till vida representativt, som man överallt utgick från att folkstyrelse skulle innebära en starkt begränsad styrelse. Demokratien framstod som ett medel till frigörelse från statstvånget, ett instrument för den liberala individualismen. Denna tankegång dominerade debatten även inom den franska revolutionens av de amerikanska erfarenheterna starkt påverkade idévärld. Några punkter i 1789 års rättighetsförklaring lyder: "Människorna föds och förblir fria och till rättigheter likställda. Syftet med all samhällelig sammanlutning är att skydda och bevara människans naturliga och omistliga rättigheter. Dessa rättigheter är rätt till frihet, rätt till egendom, rätt till personlig säkerhet och rätt till motstånd mot förtryck... Grunden till all makthöghet vilar ytterst hos folket... Frihet innebär makt att göra vadhelst som icke skadar någon annan; för utövning av människans naturliga rättigheter finns därför icke andra gränser, än som är nödiga för att tillförsäkra samhällets övriga medlemmar åtnjutande av samma rättigheter... Lagen är uttryck för den allmänna viljan. Alla medborgare äger rätt att, personligen eller genom sina representanter, medverka vid dess utformande... Fritt utbyte av tankar och meningar är en av människans dyrbaraste rättigheter; varje medborgare äger

på grund därav fritt yttra sig i tal, skrift eller tryck, dock under ansvar för missbruk av denna frihet i fall som lag stadgar.”

För de demokratiska och liberala teoriernas spridning hade den franska revolutionen ojämförligt större omedelbar betydelse än den amerikanska. Frankrike var världens främsta kulturstat, med en befolkning dubbelt så stor som Englands och fem gånger större än Förenta staternas. De idéer som här bröt igenom, förmedlades snart till de europeiska folken, allra helst som de propagerades och i en rad grannländer praktiskt förverkligades genom revolutionens segrande arméer. Inom kort framträdde överallt i Västerlandet rörelser, som ville efterbilda det franska mönstret, dessa framkallade i sin tur reaktionära strömningar, och en internationell debatt av förut okänd medvetenhet och skärpa uppstod rörande statsformerna och grundvalarna för samhällslivet över huvud. Även sedan revolutionen utmynnat i diktatur och envælde förblev Frankrike, de revolutionära idéernas ursprungsland, en symbol för frihetstanken; under hela 1800-talet bevarade det, trots regimernas växling mellan ytterligheter, sin ställning som ett slags ideellt centrum för politisk radikalism.

Beträffande författningsutvecklingen under revolutionstiden är endast ett par erinringar behöfliga. Den monarkiska författningen av år 1791 liknade så till vida den amerikanska författningen av år 1787 som maktfördelningsprincipen, under inflytande av ett redan passerat stadium i Englands statsliv, blev bestämmande för förhållandet mellan regering och representation; enligt de båda följande författningarna av år 1793 (aldrig tillämpad) och 1795 gjordes regeringen beroende av representationen och maktfördelningen avlöstes av maktfusion. Enligt de bestämmelser, som låg till grund för valen av lagstiftande församling år 1791, var rösträtten icke allmän, men de beroende och fattiga folkgrupper, som utslöts, utgjorde avsevärt mindre än hälften av befolkningen (antalet röstberättigade var 4,3 miljoner och skulle vid allmän manlig rösträtt ha varit omkring 7 miljoner). Vid 1792 års val av nationalkonvent tillämpades praktiskt taget allmän rösträtt; 1795 års författning medförde avsevärda inskränkningar i rösträtten (som dock förblev vidsträcktare än 1791) och stärkte även på annat sätt de besuttna folkgruppernas ställning. I jämförelse med alla andra statsskick — utom det amerikanska — bar samtliga revolutionsförfattningar en stark demokratisk prägel.

Med brumaire-kuppen förvandlades direktorialförfattningens begränsade demokrati till diktatur, några år senare ombildad till envælde. Napoleon förklarades visserligen vara de revolutionära

idéernas upprätthållare och fullkomnare, och han legitimerades gång efter annan i sin ställning genom folkomröstningar med vidsträckt valrätt. Men de politiska friheterna upphävdes, valen till de representativa organen blev helt beroende av regeringsmakten, opposition och debatt undertrycktes. Kejsardömets politik kännetecknades visserligen i stort sett på det ekonomisk-sociala området av liberala grundsatser — modifierade genom hårda restriktioner beträffande utrikeshandeln, subventioner till industrier och väldiga offentliga arbeten — men ur statslivets synpunkt innebar den en brytning med såväl liberalism som demokrati.

Varför utvecklingen i Frankrike blev så helt annan än i För-
enta staterna kan jag naturligtvis ej här söka utreda. Endast några nära till hands liggande påpekanden kunna göras. Man har framhållit, att den franska inställningen till demokratin, delvis under inflytande av Rousseaus teorier, från början skilde sig från den anglosaxiska. Folkstyrelsen betraktades i högre grad som ett majoritetsstyre, såsom en aktiv och ingripande regim, icke såsom en ram för individernas verksamhet. Detta är säkerligen riktigt — spår av denna uppfattning finns redan i rättighetsförklaringen — men å andra sidan är obestridligt, att revolutionens ledare såg sitt ideal i en ordning av gammalliberal typ; för kollektivistiska idéer var de med få undantag lika främmande som de amerikanska grundlagsfäderna. Viktigare är sannolikt, att revolutionen här ställdes inför vida större och mera trängande statsuppgifter än i Amerika. Även om man, såsom efter Tocqueville är vanligt, i den revolutionära lagstiftningen på många områden ser blott ett konsekvent fullföljande av under den gamla regimen starkt framträdande tendenser, är det givet, att det franska samhället med dess traditionella sociala och religiösa hierarki, dess ståndsordning, dess komplicerade ekonomiska och kommersiella normsystem, krävde en helt annan upprensning och likriktning än det amerikanska för att bringas i någorlunda god överensstämmelse med de liberaldemokratiska grundsatserna. Den självägande bondeklass, som i de amerikanska delstaterna från början var befolkningens kärna, skapades i Frankrike till större delen genom den revolutionära expropriationen. Härtill kom att revolutionens Frankrike inom kort invecklades i krig med en stor del av Europa; den kraftsamling och de ingripanden, som härigenom nödvändiggjordes, gynnade maktkoncentration och diktatursträvanden. Revolutionen kom därför att te sig som ett provisorium, följt av en helt annan ordning än den revolutionärerna trott sig förbereda.

Ur den här anlagda synpunkten ännu betydelsefullare är att — delvis på grund av nu berörda förhållanden — den begränsade eller totala demokrati, som revolutionsförfattningarna stadgade, i grunden icke kom att förverkligas. De politiska valen fick icke — på samma sätt som under en mera stabil ordning — karaktären av vägledande folkliga opinionsyttringar. Fast organiserade partier fanns icke, valdeltagandet var i regel ytterligt obetydligt, med hot eller påtryckning av annat slag verkande grupper kunde ofta ta ledningen, särskilt som röstavgivningen i många fall var öppen, valen var i regel indirekta, vilket gjorde det lättare för en aktiv minoritet att göra sig gällande. Viktigare är likväl, att de talrika omkastningarna och förskjutningarna i styrelsen i huvudsak icke var betingade av folkval och nya parlamentariska kombinationer utan av våldsanvändning och illegala utrensningar. Varje ledande grupp sade sig visserligen företräda folket, men stödde sig i realiteten främst på vissa i Paris tillgängliga maktmedel, såsom militären, nationalgardet och förstädernas arbetare. Med sin övertygelse om att ensam företräda den sanna folkviljan och sina hänsynslösa aktioner mot opposition såväl från höger- som vänsterhåll kom Robespierre att förkroppsliga den revolutionära regimen; det var också han, som under terrorn betecknade denna regim som "frihetens despoti över tyranniet". Folksuveräniteten blev en legitimationsgrund, icke en tillämpad princip. Det är knappast möjligt att bedöma i vad mån opinionen — i den mån man kan tala om en sådan — stod bakom de maktbävandes åtgärder.

I nära sammanhang härmed står ett förhållande, som inleder en ny och för framtiden utomordentligt viktig fas i den författningspolitiska debatten. För första gången uppstår vad man kan kalla en motsättning mellan demokraterna och demokratien, som leder till en minoritetsdiktatur i majoritetens namn. Som det klaraste exemplet har nämnts direktorialregeringens uppträdande gentemot den efter det franska mönstret skapade Cispadanska republiken i Italien. Efter denna republiks upprättande visade det sig, att folkmajoriteten, tvärtemot vad man väntat, stod på den gamla regimens sida och slöt upp kring adeln och prästerna, enligt den revolutionära ideologien folkets hatade förtryckare. Direktoret beordrade då i en skrivelse av 7 april 1797 general Bonaparte att under upprätthållande av folksuveränitetens princip hindra den nya republikens representation att fungera och att själv utöva dess funktioner. Något senare uppstod en liknande situation i Frankrike, då den rojalistiska och katolska riktningen segrade vid ett val; under hänvisning till folkviljan företog då di-

rektoriet genom militär en utrensning, som tryggade den revolutionära regimen. Ferrero överdriver utan tvivel, då han skriver, att "fascism, nazism, bolsjevism har alla sprungit fram ur brevet av den 7 april, den gömda nyckeln till det nittonde århundradets historia". Men synpunkten torde vara väsentlig. I 1797 års aktioner framträder för första gången med tydlighet tanken, att demokratin kan undertryckas i demokratiens namn. En makthavande grupp utgår från, att dess önsknings representerar folkets intresse; den förutsätter vidare, att folket, om det vore tillräckligt upplyst och insiktsfullt, skulle vilja i överensstämmelse med sitt intresse; då folkets uttryckta — tillfälliga och vilseledda — vilja strider mot dess intresse och därmed mot dess "egentliga" eller "sanna" vilja, bör den förra undertryckas och den senare — dvs. den makthavande gruppens egen vilja — bli rådande. Därmed är emellertid varje legitimationsgrund — utom våldet — raserad.

*

Efter demokratiens första genombrott med de amerikanska och franska revolutionerna följer ett skede — fram till omkring 1870 — under vilket det representativa systemet stadigt vinner terräng utan att medföra fullständig folkstyrelse; den författningspolitiska kompromiss, som jag kallat privilegiestat, är i stort sett den härskande statsformen. Allmänpolitiskt sett är liberalismen i dess äldre gestaltning den ledande åskådningen. Demokratiska rörelser framträder överallt, men vinner endast under revolutionsåret 1848 lika snabba som kortvariga framgångar. I huvudsak uppbares de demokratiska strömningarna av samma liberala grundsyn som tidigare. Nationalitetsprincipen, med dess krav på självbestämmanderätt för varje folk, framföres som en motsvarighet till demokratin på det internationella området, men företer också inslag av traditionalistiska och konservativa tankegångar.

Jag skall här särskilt stanna vid motiveringen till motståndet mot demokratin. Denna sida av debatten är av betydelse för belysning av folkstyrelsens problem i nutiden.

Detta gäller mindre den i egentlig mening konservativa åskådning, som utformades under årtiondena efter franska revolutionen. Denna innebar i huvudsak ett försvar av den traditionella ordning, som var hotad eller redan sönderbruten, under hänvisning till att det under lång tid existerande måste vara naturvuxet, nödvändigt, i djupare mening rationellt. Av större intresse är den kritik, som från utpräglat liberala utgångspunkter riktades mot

demokratiseringskraven. Framför allt såg man, liksom i de förut berörda äldre debatterna i England och Amerika, i demokratien en fara för äganderätten och därmed för de socialt högtstående minoriteternas ställning. Med majoritetsstyret skulle följa en ekonomisk och social nivellering, en utplundring av de besuttna till förmån för de fattiga; följden härav måste bli ett undergrävande av initiativet och företagsamheten och sålunda en allmän proletarisering. I England återkommer denna synpunkt ständigt i debatterna före 1832 års parlamentsreform. Den anfördes av båda partierna som ett avgörande skäl mot allmän rösträtt; enligt whigs skulle en begränsad demokratisering undergräva de långtgående kraven, enligt tories skulle den stimulera dessa krav. Sedan den franska revolutionen utmynnät i en plebiscitär diktatur tillkom ett annat motiv. Folkstyrelse förklarades oförenlig med politisk frihet. Om majoriteten finge makten, skulle den undertrycka all opposition och till slut resultera i en despoti, vida fruktansvärdare än äldre tiders envælde. Även på denna punkt var tories och whigs i England principiellt eniga, och samma uppfattning möter hos de stora franska liberalerna, såsom Constant, Guizot och Tocqueville. Särskilt den sistnämnde har med skärpa uttryckt de åsikter, som voro förhärskande inom denna generation av liberaler. Samtidigt som han i sitt mest berömda arbete med en på denna tid ovanlig sympati skildrade den amerikanska demokratien, framhöll han risken för att majoritetsväldet skulle medföra en våldsam konflikt och genom anarki leda till despoti. Om majoritetsstyre infördes i en centraliserad europeisk stat, skulle det, tillade han, ovillkorligen resultera i ett tyranni av mera olidlig hårdhet än någon absolut monarki. Enligt den förhärskande, om än icke allennärådande uppfattningen skulle alltså demokratien vara oförenlig med liberalismens båda centrala grundsatser, ekonomisk och politisk frihet.

Även en helt annan linje framträdde emellertid i debatten. Man befarade, att den allmänna rösträtten i själva verket skulle stärka den ekonomisk-socialt högtstående minoritetens ställning, bli ett medel i reaktionens tjänst. I sin grövsta form gick detta argument ut på att de fattiga skulle korrumpas av de rika. "Ge röster åt människor som inte har någon egendom", yttrade redan en av de amerikanska grundlagsfäderna, "och de kommer att sälja dem till de rika, som är i stånd att köpa dem"; Jefferson svarade, att om rösträtten bleve tillräckligt utsträckt, skulle det bli omöjligt att genom röstköp påverka valen. Vanligare var tanken, att aristokratien och de förmögna genom sitt allmänna in-

flytande över de okunniga och oreflekterade massorna skulle bli politiskt bestämmande; den egentliga överklassens vilja att bevara sina privilegier skulle lieras med underklassens obskurantism. Alldeles särskilt fruktade man prästernas makt över folket, vilken kunde väntas bli utövad i politiskt och framför allt kulturellt reaktionär anda.

Liknande synpunkter hade framkommit redan under 1700-talet i Frankrike; utifrån dem räknade många av upplysningsmännen med att endast en frisinnad monark skulle kunna genomföra den önskade omvandlingen av samhället. I det tidiga 1800-talets debatt träder medelklassen i den upplyste monarkens ställe. Det är denna klass, med sin opposition mot det traditionella systemet, sin känsla för äganderätt och avtalsfrihet, sin vilja till kulturellt framåtskridande i frihetens hägn, som är skickad att styra staten och förverkliga liberalismens principer. Den kan, såsom redan Aristoteles visat, upprätthålla jämvikten i staten genom att stå som medlare och skiljedomare mellan den högsta och lägsta samhällsklassen. I ett tal för förslaget till parlamentsreform 1831 gjorde Macaulay, medelklassliberalismens kanske mest typiske talesman, den retoriska frågan, vilket parti som stödde reformkravet. "Detta parti är Englands medelklass, med blomman av aristokratien i sin spets, och blomman av arbetarklassen bakom sig. Detta stora parti har tagit sin orubbliga position mellan fienderna till all ordning och fienderna till all frihet." Vad man menade med medelklass var då, liksom nu, oklart; i första hand avsågs den jämförelsevis nya och snabbt växande gruppen av företagare och affärsmän, medlemmar av fria intellektuella yrken, möjligen också välställda hantverkare och handlande.

Inriktningen på medelklassens styre förklarar, att man mot demokratien anförde skäl, som strängt taget är oförenliga. Den härskande liberalism förde ett krig på två fronter. Men fruktan för massväldet, utmynnande i något slags kollektivism och slutligen i despoti, blir huvudsynpunkten, då risken för en monarkisk, aristokratisk och klerikal reaktion minskas.

Inom de mot kollektiv äganderätt till produktionsmedlen och ekonomisk jämlikhet syftande riktningar, som efter hand kom att sammanfattas under beteckningen socialism — i England synes ordet först ha använts omkring 1830 — var hållningen till demokratien från början skiftande. I den engelska debatten, där redan under förra hälften av 1800-talet så gott som alla tankelinjer inom socialismen utformades, var inställningen till demokratien övervägande positiv. Detta gäller såväl de socialistiska teoretiker-

na, såsom Owen, Thompson, Gray och Bray, som den vagt socialistiska kartiströrelsen under 1830- och 1840-talen; de av kartisterna uppställda primära kraven gällde alla allmän rösträtt och andra demokratiska reformer. Man utgick i regel från, att rösträtt skulle vinnas på legal väg och att sedermera en politisk omdaning i socialistisk riktning skulle kunna åvägbringas med röstsedelns hjälp eller i varje fall inom folkstyrelsens ram (genom producentkooperation e.d.). Ofta gjorde man gällande, att en politisk demokrati i längden vore otänkbar utan kollektivism och social utjämning; de sociala motsättningar, som trots folkstyrelsen funnes i Amerika, måste, därest ej en socialistisk reorganisation kom till stånd, leda till politisk reaktion, till upprättande av en monarki eller oligarki. Även inom den kontinentala socialismen framträdde demokratiska strömningar, men här var andra riktningar vida starkare representerade. Fourier var anhängare av den napoleonska regimen och räknade med ett slags socialism från ovan; han erinrar i mycket om den radikala, socialistiska riktningen inom den hundra år senare nationalsocialismen. Saint-Simons åskådning är till hela sin läggning auktoritär och han har också räknats till fascismens, likaväl som till socialismens föregångare; detsamma gäller Comte, som icke brukar räknas som socialist men vars teorier i mycket hör hemma inom denna idékrets. Ofta utgick man från att den stora massan, som stod under starkt inflytande av de ekonomiskt maktägande och socialt tongivande, icke kunde vinnas för en radikal samhällsreform och att denna därför antingen måste genomföras av en insiktsfull och hängiven minoritet eller småningom åvägbringas genom frivilliga sammanslutningar, utan statens ledning eller stöd. "Allmän rösträtt, det är kontrarevolution", förklarade Proudhon, den socialistiske auktoriteten framför andra omkring 1848; att lita till val, representation, folkomröstning och andra demokratiska medel vore "en barnslighet". Marx' uppfattning är omstridd och torde i själva verket ha växlat. Ibland räknade han utan tvivel med att de socialistiska arbetarna skulle komma till makten genom fredliga, demokratiska medel, i andra fall synes han ha ansett ett maktövertagande genom en minoritetsaktion ofrånkomligt. I varje fall är det Marx, som givit spridning åt föreställningen om en "proletariatets diktatur" som den enda vägen till socialism. Lassalle såg under sin korta verksamhet som socialistisk agitator på 1860-talet den allmänna rösträtten som det första målet för arbetarklassens strävanden och det väsentliga medlet att omdana samhället.

Det är nödvändigt att i detta sammanhang erinra om, att den

äldre socialismen ur en viss synpunkt kan betraktas som gammal-liberalismens motsats, ur en annan som dess lärjunge och fullföljare. I motsats till liberalismen krävde man ekonomisk utjämning och kollektiv verksamhet, vare sig denna skulle ske genom samhället eller — den vanligare tankegången — genom särskilda grupper eller föreningar av producenter. Men liksom liberalerna ansåg man sig verka för ekonomisk och politisk frihet; det socialistiska samhället skulle präglas av individuell självbestämmanderätt inom ramen för det kollektiva arbetet, och man tänkte sig till och med att själva statsmakten — vars huvudfunktion under anslutning till Adam Smith sades vara försvar av den privata äganderätten — skulle försvinna. Den avgörande skillnaden mellan de båda riktningarna vid denna tid kan sägas ha legat däri, att liberalismen ansåg friheten realiserad genom ståndssamhällets, skråsystemets, de ekonomiska restriktionernas avskaffande, medan socialismen ansåg att en väldig samhällsreform — åstadkommen genom statligt ingripande eller privata organisationer — var förutsättningen för verklig frihet, en frihet som innebar undanröjande av de faktiskt, om än icke legalt existerande privilegierna och förverkligande av tanken på i realiteten lika möjligheter för alla.

Själva den författningspolitiska utvecklingen under detta skede skall jag endast med några ord beröra. Liksom tidigare företräder England, Förenta staterna och Frankrike i stort sett, både ur liberalismens och demokratiens synpunkt, framstegslinjen. Dessa staters inflytelser på varandra — liksom på andra stater — är i många fall påtagliga. Under striderna i England före 1832 års parlamentsreform var hänvisningen till det amerikanska exemplet ett stöd för reformvännerna, och än större roll i agitationen spelade den demokratisering, som julirevolutionen i Frankrike medförde. Rösträttens utbredning i de tre staterna efter 1832 är en god illustration till skillnaden mellan den genomförda demokratin och den halvdemokratiska privilegiestaten; i Förenta staterna fanns en röstberättigad på 4—5 invånare (delvis på grund av den bristfälliga registreringen av de röstberättigade var dock valdeltagandet ringa), i England en på 30 och i Frankrike en på 200; dvs. av de vuxna männen ägde i Förenta staterna det stora flertalet, i England en på 8, i Frankrike en på 50, politisk rösträtt. Februarirevolutionen i Frankrike fick återverkningar i hela Europa, i England ledde den till kartiströrelsens sista och största kraftansträngning. Napoleon III:s maktövertagande blev däremot, liksom den första napoleonska regimen, ett stöd för demokratiens motståndare, som med ökad auktoritet kunde hävda, att allmän

rösträtt beredde vägen för tyranniet. Liknande verkningar fick till en början det amerikanska inbördeskriget 1861—1865. I de tongivande kretsarna i England och Frankrike hoppades man på seger för sydstaterna och förklarade, att demokratin ännu en gång visat sin oförmåga. Nordstaternas seger bidrog till att försvaga Napoleon III:s ställning och därmed till upprättandet av det "liberala" kejsardömet; den ledde i England till 1867 års stora rösträttsreform, det avgörande steget hänemot allmän rösträtt.

*

Vid tiden omkring 1870 vinner demokratin i ett stort antal länder betydande framgångar; det är — ehuru åtskilliga andra exempel skulle kunna nämnas — tillräckligt att peka på den nyss nämnda reformen i England, införandet av allmän rösträtt i Tyska riket (ehuru icke i delstaterna) samt den demokratiska republikens upprättande i Frankrike. Finnes någon eller några gemensamma orsaker till detta förhållande? Det synes knappast möjligt att hävda detta annat än genom en erinran om mycket allmänna företeelser, vilkas betydelse för demokratiseringen är ytterst obestämd: folkbildningens stegring, välståndets höjande, industrialiseringen osv. Men vissa politiska och ideologiska förskjutningar bör i varje fall i detta sammanhang framhävas. 1800-talets sista decennier utmärkes av en generell politisk avspänning. Den fruktan, som man på konservativt håll hyser för rösträttens utsträckning, tenderar att minska, tanken att de stora väljarmassorna kan infogas i den bestående ordningen och till och med bli ett stöd för denna vinner terräng; ett anmärkningsvärt faktum är att i England Disraeli och i Tyskland Bismarck stod bakom de nya rösträttsbestämmelserna. Den gammalliberala ideologien viker småningom för en nyliberalism, som dels godtar de demokratiska grundsatserna, dels i samband härmed arbetar för socialpolitiska reformer och mera måttliga statsingripanden under bevarande av principen om enskild äganderätt och företagsamhet. Antingen hävdar man direkt, att friheten, i betydelsen av ett minimum av statsverksamhet, måste begränsas med hänsyn till de fattiga folkgruppernas intressen, eller också konstruerar man ett nytt frihetsbegrepp: staten kan medelst reglering av olika slag, t.ex. arbetstidslagstiftning och socialförsäkring öka vissa medborgargrupper reella frihet genom att göra dem mera oberoende i förhållande till andra samhällsgrupper, främst arbetsgivarna. I England framträdde denna linje redan i arbetstidslagarna i mitten av århundra-

det, och den blev i det hela mera accentuerad med varje regeringsskifte; ministärerna Gladstone och Disraeli 1868—1880 kan sägas beteckna ett första genombrott, och tendensen gör sig gällande inom båda de stora partierna, vilka i själva verket under hela 1800-talet företräder samma ekonomisk-sociala grundåskådning. I Tyskland vinner socialreformismen terräng under Bismarcks trots den allmänna rösträtten orubbade ledning. De socialistiska partier, som mot århundradets slut i en rad länder får stabilitet och styrka — om också i regel ringa inflytande på representationens sammansättning — avskriver mer eller mindre öppet de revolutionära planerna och räknar med ett maktövertagande inom ramen för en demokratiserad stat, varvid visserligen ofta folkstyrelsen mera betraktas som ett tjänligt medel än som ett mål, vilket i och för sig bör eftersträvas och försvaras. Nyliberalismen och socialismen etablerar i en rad länder samverkan för att fullborda demokratiseringen och genomdriva sociala reformer; mot dem står en konservativ riktning, som icke på långt när är så anti-demokratisk som tidigare, men bevarar en närmast gammal-liberal misstro mot både folkstyrelse och statsingripanden.

Omkring sekelskiftet företer sålunda statslivet i den västerländska kulturkretsen en tämligen enhetlig bild. Fullständig demokrati är visserligen fortfarande undantag, icke regel. Ofta har monarken och ett aristokratiskt eller (och) plutokratiskt överhus betydande befogenheter, rösträtten till representationen eller dess folkliga avdelning är — utom i ett fåtal länder — mer eller mindre starkt begränsad. Men den medborgerliga friheten i politiska ting är praktiskt taget obeskuren, partier och andra folkliga organisationer utgör drivande krafter i samhällsarbetet, under påtryckning av dylika rörelser beslutas författningsreformer i demokratisk riktning. I såväl den politiska som den vetenskapliga debatten utgår man allt mera allmänt från att utvecklingen, vare sig det synes önskvärt eller icke, går mot genomförd folkstyrelse. Somliga motsätter sig förändringen, men snarare i hopp om att uppskjuta än att hejda den, andra verkar för dess omedelbara och reservationsfria genomförande. De allmänpolitiska motsättningarna skulle, trodde man, kunna avvecklas genom uppgörelser under fritt meningsutbyte. Endast några få författare — vilka opinionen betraktade som narraktiga eller reaktionära — upprepade de olycksprofetior, som tidigare varit vanliga.

Två allmänna, sinsemellan korrelerade faktorer har satts i samband med detta stadium i den författningspolitiska och ideologiska utvecklingen. För det första levnadsstandardens snabba höj-

ning; i många länder torde exempelvis realinkomsten för en arbetare genomsnittligt ha tre- eller fyrdubblats under ett halvsekel. Därav betingades, har det sagts, den sociala avspänningen: även betydande ekonomiska olikheter fördrages utan alltför stort missnöje vid ett generellt snabbt stigande välstånd. För det andra den långa fredsperioden: under århundradet 1815—1914 var de förluster i människor och tillgångar, som de europeiska staterna led genom krig, ytterligt obetydliga. I vad mån dessa förhållanden kan betraktas som orsaker till nyss berörda inrikespolitiska tendenser skall lämnas därhän; till själva sin natur kan allmänna förklaringar av denna typ — eftersom erforderligt jämförelsematerial saknas — icke bli föremål ens för en anspråkslös sannolikhetsbevisning.

Utgången av det första världskriget framstod som en seger för demokratierna och blev därmed också en seger för demokratien. I de redan i huvudsak demokratiserade staterna fulländades folkstyrelsen; i de typiska privilegiestaterna, främst Tyskland — där den allmänna rösträtten vid riksdagsvalen icke kunnat bryta det av delstaternas konservativa statskick stödda fåtalsväldet — genomfördes den; i en rad nytillkomna stater antogs demokratiska författningar. Europas kanske mest kände statsvetenskapsman, James Bryce, kunde i sitt efter kriget utgivna arbete om den moderna demokratien skriva, att folkstyrelsen allmänt kommit att betraktas som det naturliga styrelsesättet.

Denna tro på demokratiens definitiva seger blev snart och eftertryckligt kullkastad. Redan före krigets slut hade den första moderna diktaturen uppstått i Ryssland, med den marxistiska teorien om nödvändigheten av en provisorisk maktkoncentration hos proletariatet som utgångspunkt. Diktaturen avvecklades emellertid icke efter en kort tid, såsom man från början förutsatt, utan skärptes och stabiliserades. År 1922 togs det avgörande steget till uppriktandet av den andra diktaturen, den fascistiska i Italien, med nationalismen i stället för socialismen som statsdoktrin. Beträffande de första diktaturerna kunde man med en viss rätt hävda, att det här gällde folk på en relativt låg bildningsnivå, utan förutsättningar för självstyrelse och med ingen eller ringa erfarenhet av ett system med allmän rösträtt. Att en mera allmän kris för det demokratiska systemet förelåg, blev klart först sedan Tyskland och en rad s.k. efterkrigsdemokratier övergått till diktatur, och då av de ryska, italienska och tyska exemplen inspirerade riktningar började hota — eller i varje fall ansågs hota — den folkliga regimen i länder med relativt starka demokratiska traditioner, såsom

Frankrike och Belgien. I slutet av 1930-talet var Europa uppdelat i demokratier och diktaturer och nästan varje regimförändring innebar ett nederlag för demokratin; inom en rad länder, där folkstyrelsen ännu var orubbad, tenderade den politiska striden att gälla själva systemets fortbestånd.

Den författningpolitiska problemställning, som utvecklingen under mellankrigsåren skapade, skall i det följande närmare klarläggas och diskuteras. Här skall blott det nya i situationen betonas. Statsmakten har, såsom möjlig att utnyttja till en genomgripande samhällsomdaning, fått annan betydelse än förr och striden om staten därmed en annan skärpa. För de totalitära partier, vilkas uppträdande ger skedet dess särprägel, har det gällt att, så långt möjligt med anlitanade av de medel demokratin erbjuder, nå obegränsad och stabil makt för att genomföra vissa mer eller mindre klart angivna mål. Makten användes i första rummet till att säkra sitt eget bestånd, till att hos folket ingjuta den åskådning de härskande företrädare och skapa ovillkorlig följsamhet gentemot deras vilja. Frågan om rösträttens utsträckning och andra frågor av samma natur, som i den tidigare författningsdebatten stått i förgrunden, blir från denna utgångspunkt underordnade eller meningslösa. Striden gäller den politiska friheten, som i de flesta västerländska stater tidigare under lång tid ansetts så självfallen, att den knappast blev diskuterad och analyserad. Frontlinjen har förskjutits på ett sätt, som endast några få av 1800-talets teoretiker anat.

Det andra världskriget, liksom det första, uppfattades på många håll inom de folkstyrda staterna som en kamp mellan demokrati och diktatur. Det var naturligt så till vida som kriget till en början främst innebar en strid mellan det nazistiska Tyskland och de demokratiska västmakterna England och Frankrike. Sedermera blev tankegången mera vanskelig att upprätthålla, eftersom demokratierna i väster blev bundförvanter till den kommunistiska diktaturen i Ryssland. På samma sätt hade det tsaristiska Ryssland under första världskriget varit Englands och Frankrikes allierade. Men en kärna av sanning låg i den av propagandan schematiserade uppfattningen. På ena sidan stod efter hand flertalet demokratier i världen, på den andra en rad aggressiva diktaturer, främst Tyskland men också Italien och Japan. Efter det andra världskriget kunde man därför, likaväl som efter det första, proklamera folkstyrelsens triumf, och den internationella organisation, Förenta Nationerna, som ersatte det under världskriget hänsovna Nationernas Förbund, tänktes som en förening av stater med demokratiska

tendenser, varvid man i västern räknade med att den ryska regimen skulle utvecklas i demokratisk riktning eller i varje fall vara beredd till fredligt samarbete med de demokratiska staterna.

Utvecklingen blev som vi alla vet en annan. Motsättningen mellan den stärkta och utvidgade kommunistiska diktaturen och de demokratiska staterna, till vilka kommit de besegrade diktaturstaterna Tyskland eller rättare sagt Västtyskland, Italien och Japan, har blivit efterkrigstidens signatur, och flertalet demokratier har genom ett allianssystem förbundet sig till ömsesidigt understöd vid angrepp från diktaturstaterna.

Efter kriget omvandlades, som jag redan nämnt, en rad besegrade diktaturer till demokratier och generellt kan det sägas att i dessa stater — jag tänker särskilt på Västtyskland, Italien och Japan — folkstyrelsen varit framgångsrik på ett sätt som knappast någon kunde föreställa sig vid krigets slut. Det här visat sig att med regimernas undergång även de idéer som dessa regimer byggde på besegrats, och att den stora massan av folket inte blott anpassat sig till den nya ordningen utan haft förmåga att uppbära en stabil folkstyrelse i vilken extremistpartier av olika slag har ringa betydelse. Till denna utvidgning av demokratiens område har kommit en annan av lika stor omfattning och vikt. I det antal nya stater, som tillkommit genom att länder i Asien och Afrika som förut varit kolonier blivit självständiga, har i regel den västerländska folkstyrelsen uppställts som ideal, och man har genom författningsbestämmelser och lagar gjort sitt bästa för att den också skall bli en realitet. Det är givet, att svårigheterna är utomordentliga, eftersom massan av folket saknar politiska kunskaper och inte ens kan läsa och skriva, men på många håll har trots detta de demokratiska författningarna fungerat utan alltför stor friktion, så särskilt i den största av de nya staterna, Indien.

Jämför vi världen av i dag med världen för hundra år sedan blir demokratiens väldiga framgångar belysta. För hundra år sedan fanns knappast mer än två genomförda demokratier, Förenta staterna och Schweiz, även om starka demokratiska tendenser framträdde även på andra håll, såsom i England, Västeuropa och Skandinavien. Nu kan man schematiskt beräkna att 1 100—1 200 miljoner av världens befolkning på 2 800 miljoner lever under demokratiska författningar. Det är självfallet att en sådan sifferberäkning bygger på en förenkling. Jag räknar naturligtvis Förenta staterna som en demokrati trots att begränsningen av negrernas rättigheter i de amerikanska sydstaterna innebär en begränsning av denna demokrati. Likaså ter sig Frankrike utan varje tvivel som

en demokrati även om den maktkoncentration hos president de Gaulle som nyligen genomförts enligt mångas uppfattning innebär faror för regimens bestånd. Åtskilliga, men inte alla sydamerikanska stater räknar jag som demokratier trots att oron och växlingarna i dessa länder inger farhågor för framtiden. Likaså är det klart att Indien och andra liknande stater betecknas som demokratier även om folkstyrelsen på grund av massornas okunnighet och politiska omognad inte kan få alldeles samma innebörd som i Västeuropa eller Amerika. De klart odemokratiska staterna är framför allt de kommunistiska diktaturerna, Ryssland, Kina och de ryska satelliterna i Östeuropa med en sammanlagd befolkning på bortåt 950 miljoner. Härtill kommer några diktaturer, med annat ideologiskt förtecken, såsom Spanien och Portugal, och ett stort antal stater som det inte vore rimligt att med någon bestämdhet beteckna som vare sig demokratier eller diktaturer, samt kolonier med ringa eller begränsad självstyrelse. Även om den hårda motsättningen mellan väst och öst, mellan de västerländska demokratierna och den kommunistiska diktaturen bortskymmer detta förhållande, bör det fastslås och ihågkommas att demokratierna aldrig tidigare varit rådande inom tillnärmelsevis lika många och stora nationer som i dag.

*

Jag skall avsluta denna översikt med att än en gång understryka det demokratiska statsskicket relativa nyhet. Endast i Förenta staterna har det tillämpats mer än ett århundrade, i Frankrike och Schweiz under avsevärt kortare tid, i flertalet folkstyrda stater blott under några årtionden. Påpekandet, att ett representativt system och medborglig frihet på många håll funnits under vida längre tid, är i detta sammanhang irrelevant, ty de för demokratierna centrala problemen inträder först, då alla eller i varje fall det stora flertalet medborgare får samma politiska rättigheter. Demokratierna ter sig därför fortfarande som ett märkligt författningpolitiskt experiment, vars förutsättningar till framgång ännu ej kan bedömas.

Av vikt är det i detta sammanhang också att komma ihåg, att demokratierna i de stater, där den längst härskat (främst Förenta staterna) under lång tid kombinerades med en av det stora flertalet godtagen gammalliberal åskådning, enligt vilken staten väsentligen skulle ombesörja försvar och rättsskydd. Denna kombination var från början självfallen för demokratiernas ideologer, den nya styrelseformen tänktes på en gång som en frigörelse från sta-

ten och ett genomförande av folkstyrelse inom staten. Så länge en sådan tankegång härskar, möter inga större svårigheter: de politiska problemen intar en sekundär plats i medborgarnas liv, och tvister kring deras lösning försvagar icke den nödvändiga känslan av gemenskap. Men i allmänhet har demokratiens genomförande ägt rum i samband med och på grund av att striden om statsmakten skärpts; riktningar, som velat använda staten till bestämda syften — främst sociala förändringar till förmån för de fattigare folkgrupperna — har krävt och genomdrivit den allmänna rösträtten. Skeptikerna inom den gammalliberala idékretsen fick rätt; demokratiseringen gick samman med nyliberalism, social reformism och socialistiska tendenser. Och demokratien var icke ett osvikligt medel till utjämning och uppgörelser. Vid en viss intensitet i åskådningen, en viss skärpa i motsättningarna, uppträdde riktningar, som krävde det totala väldet inom staten, icke ett hälftenbruk tillsammans med andra. Därmed blev diktaturen i stället för privilegiestaten demokratiens motståndare, den politiska friheten, icke den allmänna rösträtten, ställdes i centrum av striden.

Denna senaste fas i den författningpolitiska kampen innebär i och för sig en stegring av de värden, som står på spel, och en fördjupning av klyftan mellan statsformerna, Privilegiestaten, med sin politiska frihet och sitt representativa system, bar inom sig en tendens till demokrati, diktaturen, som undertrycker friheten och gör rösträtten till en teknisk detalj i statsorganisationen, ter sig som ett övervinnande av demokratien. Politisk frihet utan rösträtt är en halv demokrati; rösträtt utan politisk frihet har intet med demokrati att skaffa.

Någon sannolikhet för att viljan att använda staten som instrument för samhällets reorganisation skulle försvagas, att gammal-liberalismen skulle uppleva en renässans, finnes icke. Tvärtom: allt tyder på att staten i än högre grad än tidigare skall åkallas som skiljedomare, hjälpare och ordnare. Problemet är, om den demokratiska staten skall kunna fylla denna uppgift, eller, annorlunda uttryckt, huruvida dessa krav kan förverkligas med demokratiens metoder. Till detta problem skall jag återkomma i ett följande kapitel.

Demokratiens idéer

Tron på demokratin är icke en politisk åskådning i samma mening som exempelvis konservatism, liberalism och socialism. Den innebär en uppfattning om statsstyrelsens form, om tekniken för politiska avgöranden, icke om de statliga beslutens innehåll och samhällets struktur. Den kan alltså betraktas som ett slags överideologi, i den meningen nämligen, att den är gemensam för skilda politiska åskådningar. Man är demokrat, men därjämte konservativ, liberal eller socialist. En riktning, som endast är demokratisk, som i folkstyrelsens grundsatser ser hela sitt politiska program, är därför knappast tänkbar annat än under kamp för demokratiens genomförande eller bevarande. Eljest, i den förverkligade och av fiender icke hotade demokratin, är man, med hänsyn till den aktuella politiska aktiviteten, i första rummet någonting annat. Detta förhållande kan, såsom i annat sammanhang närmare skall utvecklas, betecknas som demokratiens grundproblem.

Den demokratiska åskådningen skiljer sig i detta hänseende även från de tankeriktningar, som uppstår andra statsformer, privilegiestaten och diktaturen. Privilegiestatens anhängare måste, i vida högre grad än demokraterna, utgå från en bestämd samhällsordning, den statsform, de verkar för, kan icke tänkas utan en social hierarki och väsentliga — även icke författningpolitiska — skillnader mellan olika grupper av medborgare. I fråga om diktaturen är skiljelinjen än klarare. Ideologisk anslutning till en diktatur förutsätter tro på diktaturens syften, ty det för diktaturen kännetecknande är just rättfärdigandet genom den totala politiska åskådningen. Diktaturens anhängare är, liksom demokratiens, tillika något annat, t.ex. nationalisterna eller kommunisterna, men diktaturen är icke en form för samlevnad med, utan en form för undertryckande av, övriga politiska riktningar. Diktaturens teoretiker motiverar nationalismen eller kommunismen, demokratiens teoretiker måste motivera demokratin.

Den demokratiska inställningens speciella karaktär kan klarläggas på ett annat sätt. En demokrat måste försvara och stödja en statsordning, vars verksamhet ofta står i motsättning till hans allmänpolitiska åsikter. Han måste ständigt vara beredd på en situa-

tion, i vilken han förklarar, å ena sidan, att ett visst beslut bör genomföras, å andra sidan, att det enligt hans övertygelse är olämpligt. För den demokratiska åskådningen gäller det att generellt lösa detta dilemma. Det kan ske på två sätt: antingen genom att hävda att själva den demokratiska metoden i och för sig innefattar sådana fördelar, att dess resultat kan sägas vara av sekundär betydelse, eller genom att göra sannolikt, att denna metod ur angivna synpunkter alltid eller i huvudsak leder till goda resultat. I regel har man sökt visa både demokratiens principiella värde och dess förmåga att tillgodose allmänt godtagna syften av saklig natur.

*

Motiveringen för demokratin var särskilt under äldre tid men är i många fall ännu präglad av de metafysiska och naturrättsliga idéer, som dominerade 1600- och 1700-talens politiska tänkande. Då man talar om människornas "naturliga" jämlikhet, om deras "rätt" till deltagande i politiska avgöranden, om personlighetsprincipen såsom skäl för allmän rösträtt, kan dessa uttryckssätt återföras till åskådningar, som en gång behärskade debatten, men som numera är allmänt övergivna; det är här fråga om relikter av förmultnade system. Bland dessa åskådningar har utan tvivel Rousseaus spelat den största rollen. Hans huvudsakliga tankegångar bör så mycket mera uppmärksammas, som de dels speglar viktiga moment i demokratiens problematik, dels, direkt eller indirekt, befruktat idériktningar, som i nutiden framträder som demokratiens motståndare.

I det mest ryktbara resonemanget i "Du contrat social ou principes du droit politique" (1762) utgår Rousseau från att samhället, därest dess tvångsmakt skall kunna motiveras, måste antas ha uppstått genom en fri överenskommelse mellan självbestämmande individer, en överenskommelse, som blir bestående genom de följande generationernas tysta anslutning. Samhällskontraktet innebär, att var och en avstår sin självständighet till det samhälle som uppstår, och samtidigt får en andel i detta samhälles makt. Samhällets vilja betecknas som en allmänvilja (volonté générale), vilken inbegriper eller sammanfattar de enskilda viljorna, i den mån de är inriktade på främjande av den allmänna välfärden, icke på personliga eller speciella syften. Denna vilja kan klarläggas genom omröstning bland samhällets medlemmar, varvid dessa skall uppträda som medborgare (citoyens), dvs. tänka på det allmänna bästa, icke som privatpersoner (bourgeois). Samhällsmed-

lemmarna kan alltså vid omröstningen sägas företräda samhället. Om ej enhällighet härvid föreligger, vilket, såsom strax skall utvecklas, enligt Rousseau är det principiellt riktiga, blir majoritetens uppfattning bestämmande. Omröstningen gäller i grunden frågan om den allmänna viljans beskaffenhet i det enskilda fallet, och minoritetens uppfattning innebär därför, strängt taget, ingen opposition mot majoritetens, utan endast ett misstag eller missförstånd rörande allmänviljans karaktär. Från denna utgångspunkt framstår det som självklart, att minoriteten utan vidare fogar sig i majoritetens utslag; den erkänner helt enkelt ett begånget misstag.

Det motsägande i denna tankegång kan sägas ligga däri, att Rousseau å ena sidan utgår från att allmänviljan är något objektivt fastställbart, å andra sidan förutsätter, att majoriteten alltid har rätt i sin bedömning. Han anför intet som helst skäl för den sistnämnda tanken, att ett visst faktiskt konstaterande med säkerhet skulle kunna göras just av flertalet. Detta sammanhänger med en djupare motsättning i Rousseaus tankegång, vilken kan kännetecknas så att han ibland ser samhället som en förening, bestående av personer med självständiga syften och åsikter, ibland åter som en organism, en totalitet, vars överindividuella vilja behärskar de enskilda, vilka utgör en homogen massa. Tendensen är snarast att framställa det totalitära och likriktade samhället som det ideala.

Detta sist berörda betraktelsesätt dominerar, då Rousseau talar om en sammanslutning, i vilken medlemmarna bildar en orubblig enhet och "icke äger någon annan vilja än den som syftar till gemenskapens bevarande och den allmänna välfärden". Endast i ett sådant samhälle kan verklig demokrati finnas, här sammanfaller allas vilja (la volonté de tous) med allmänviljan. I vissa sammanhang synes Rousseau rentav förutsätta, att medborgarna i detta idealsamhälle skall vara icke blott jämlika, utan lika, i alla hänseenden, och att alltså vem som helst kan betraktas som representant för allmänviljan. I en "verklig demokrati", skriver han, "där alla är likställda likaväl genom sina vanor och sin förmåga som genom sina åsikter och sin förmögenhet", kan styresmän utan olägenhet utses genom lotning, ty det blir praktiskt taget likgiltigt vilka som får de offentliga uppdragen. Att icke vilja detsamma som allmänviljan blir närmast ett utslag av abnormitet. Utifrån detta perspektiv torde Rousseau resonera, då han förklarar, att den som mot sin vilja tvingas att handla i överensstämmelse med allmänviljan, i själva verket "tvingas att vara fri". Allmänviljan är den verkliga viljan, den individuella vilja, som icke bestämmes härav, en illusion eller ett självbedrägeri, som samhället måste

förinta eller oskadliggöra. Även en brottsling önskar därför genomlida det straff, till vilket han dömes; i djupare mening, är den fri, som sitter fången i överensstämmelse med statens lagar.

Rousseau krävde, att staten skulle väcka och stärka den allmänvilja, eller riktigare den tendens att vilja i överensstämmelse med allmänviljan, vilken åtminstone som ett anlag förutsattes existera hos alla samhällets medlemmar. Särskilt kommer hans uppfattning på denna punkt fram i "Considérations sur le gouvernement de Pologne", där han hävdade, att den av splittring och erövrare hotade polska staten kunde räddas genom ett system av uppfostran och propaganda. Patriotism och allmänanda skulle frambringas genom skolundervisning i nationell anda, offentliga skådespel och manifestationer, som framhävde gemenskapen och de fosterländska minnena, emblem, fanor och utmärkelser. På detta sätt skulle Polen genom de styrandes försorg kunna förvandlas till en ideal nationell demokrati. Framför allt var uppfostran av betydelse; genom denna kunde man giva "nationell prägel åt själarna och så inrikta deras åsikter och deras smak, att de blir patrioter av böjelse, av lidelse, av inre nödvändighet". Med patriotism menade Rousseau härvid inriktning på det allmänna bästa, på överensstämmelse med allmänviljan; han avser icke en utåtriktad, aggressiv, nationalistisk inställning.

Men vid sidan av föreställningarna om ett samhälle utan meningsbrytningar framträdde hos Rousseau en annan, efter verkligheten mera anpassad uppfattning. Allmänviljan är, konstaterar han, i praktiken icke allas vilja, privata och partikulära syften bestämmer i stor utsträckning de enskildas ställningstagande, och motsättningar uppstår därför mellan skilda samhällsgrupper. Den primära grundsatsen om majoritetens beslutanderätt, om dess förmåga att lyda allmänviljan, kan för den skull icke obeskuren upprätthållas. Kravet på anslutning måste över huvud avpassas efter beslutets art. "Två allmänna principer kan tjäna till lösning av dessa problem: den ena innebär, att ju viktigare och allvarigare besluten är, desto mera bör anslutningen till den segrande åsikten närma sig enhällighet; den andra innebär, att ju större snabbhet, som den diskuterade frågans avgörande kräver, desto mer bör man begränsa den för beslut erforderliga majoriteten; när det gäller frågor, som måste avgöras omedelbart, bör en enda rösts övervikt vara tillräcklig." Rousseau förklarar till och med, att lagar — det vill säga de beslut, som utgör uttryck för allmänviljan — i regel höra till den kategori, inom vilken enkel majoritet icke är tillräcklig. Han avlägsnar sig alltså i så hög grad från den först

proklamerade majoritetsprincipen, att kvalificerad majoritet i allmänhet påstås vara nödvändig vid folkets avgöranden. Av en mängd uttalanden framgår vidare, att enligt Rousseau många områden borde ställas utanför statens ingripande: liksom sin samtid såg Rousseau i demokratien en starkt begränsad statsstyrelse och krävde stor handlingsfrihet för medborgarna.

I princip kan folket, när det gäller lagstiftning i nyss nämnda, för Rousseau speciella mening, icke representeras; lagarna måste direkt utgå från folket. Genom denna tankegång och sina härtill knutna anvisningar har Rousseau blivit en av de moderna folk- omröstningsinstitutets inspiratörer. I anslutning härtill kunde Rousseau även göra gällande, att verklig demokrati var möjlig endast i små stater, där, såsom i vissa schweiziska kantoner, alla medborgare kunde komma samman till beslut. I ett avsnitt av "Contrat social", som behärskas av denna synpunkt, kommer Rousseau egendomligt nog utifrån densamma fram till ett villkorligt försvar för slaveriet. I de grekiska staterna, skriver han, kunde medborgarna hela tiden deltaga i skötseln av statens angelägenheter, men förutsättningen härför var att det privata arbetet anförtroddes åt slavar. Friheten upprätthölls alltså med slaveriets stöd. "Varför inte?" fortsätter Rousseau. "De två ytterligheterna berör varandra . . . Det finnes situationer så olyckliga, att friheten icke kan bevaras annat än på andras bekostnad, i vilka medborgaren icke kan vara verkligt fri utan att slaven är totalt förslavad." — Att detta motiv, som för övrigt möter såväl under antiken som i de amerikanska slavstaterna, framfördes av Rousseau, visar, med vilken av hänsyn till sammanhanget med andra uttalanden obunden iver denne fullföljde den tankegång, som för ögonblicket fängslade honom.

Redan dessa erinringar torde giva en antydan om det samtidigt förvirrade och innehållsrika i Rousseaus framställning. Man kan här knappast tala om en ideologi, men väl om uppslag till en rad ideologier. Mest betydelsefull och verksam blev utan tvivel Rousseaus motivering för demokratien som majoritetsstyre. Under åberopande av tanken om majoriteten såsom allmänviljans representant kunde man i Frankrike under revolutionstiden förkasta Montesquieus från England hämtade maktfördelningslära och proklamera det suveräna folkets obegränsade rättigheter, även rätten att undertrycka friheten. Men i Rousseaus hävdande av att minoriteten utan svårighet skulle böja sig för majoriteten, eftersom dess opposition grundade sig på ett misstag rörande allmänviljans beskaffenhet, låg kärnan till idéen om demokratien såsom byggd

på en värdegemenskap, vars upprätthållande krävde ömsesidiga eftergifter. Och denna idé konkretiserades av Rousseau själv, då han fordrade kvalificerad majoritet för viktigare beslut och bestred statens rätt att på alla områden diktera medborgarnas handlingar.

Emellertid har Rousseau jämväl kunnat framstå som en av den moderna fascismens föregångare. Av betydelse är här hans uttalanden om allmänviljan såsom innefattande individernas "verkliga", på främjandet av det allmänna bästa inriktade vilja. Minoriteter, likaväl som majoriteter, har kunnat betrakta sig som allmänviljans företrädare och i dess namn krävt ovillkorlig underkastelse. Diktaturregimer har upphävt de medborgerliga friheterna och bestraffat varje avvikelse från de statliga normerna under hänvisning till att de oliktankande på detta sätt "tvingas att vara fria". Och Rousseaus tanke på uppfostran till patriotism har, upptagen och uttolkad av andra tänkare, varit en utgångspunkt för den statspropaganda, som kännetecknar diktaturen.

Det bör slutligen understrykas att Rousseau — ehuru detta icke alldeles klart framgår av "Contrat social" — förutsatte vissa begränsningar i rösträtten. Liksom det stora flertalet radikala politiska författare vid denna tid ansåg han att medelklassen borde styra och att garantier måste skapas mot att de egendomslösa bleve härskande i staten. Men denna tankegång har spelat så ringa roll vid sidan av det allmänna framhävandet av "folkets" rätt att styra, att Rousseau i praktiken måste räknas till den genomförda demokratiens ideologer.

Bland de äldre demokratiska ideologerna utövade Thomas Paine, åtminstone i de anglosaxiska länderna, ett större inflytande än Rousseau. Hans rätlinjiga och onyanserade förkunnelse är sannolikt mera representativ för den demokratiska åskådningen i slutet av 1700-talet än någon annan författares. Broschyren "Common sense", som utgavs i början av år 1776, fick, har man sagt, samma betydelse för den amerikanska revolutionen som "Onkel Toms stuga" för det amerikanska inbördeskriget. Femton år senare skrev han ett liknande försvar för den franska revolutionen, "Right of man" — närmast ett svar på Burkes stridsskrift "Reflections on the revolution in France" — och blev hedersborgare i den franska republiken.

Människor fanns före samhället, det är den för Paine självklara utgångspunkten. Gud skapade människorna fria och jämlika, med samma naturliga rättigheter för alla. Endast genom ett fritt avtal mellan de suveräna individerna kan ett samhälle rättfärdi-

gas; "detta är det enda sätt, på vilket styrelser har en rätt att uppstå, och den enda grundval, på vilken de har en rätt att existera". De naturliga rättigheterna måste, om också i modifierad form, kvarstå i det genom avtal bildade samhället, ty eljest skulle något samhällskontrakt aldrig ha kommit till stånd. Den enskildes självbestämmanderätt omvandlas sålunda (jfr Rousseau) i rätt att taga del i samhällets beslut; samhället måste verka för allas välfärd, liksom de fria individerna verkat för sin egen. I praktiken har emellertid "uppkomlingsstyrelser" usurperat makten och arbetat på att "avsätta" den suveräne individen. De har begagnat sig av människans okunnighet och svaghet för att genom vidskepelse och våld upprätta och trygga sitt välde. Nu är tiden inne att återgå till de riktiga, ursprungliga principerna. Medan den ärftliga makten "kräver en tro hos människan, som hennes förnuft icke kan godtaga, och som därför kan grundas endast på hennes okunnighet", står republiken i överensstämmelse med det av vidskepelse ogrumlade förnuftets insikt. Människan "känner det rationella i hela systemet, dess ursprung och verksamhet; ju bättre man förstår detta system, desto ivrigare stöder man det..." Då ett folk gör uppror för att vinna frihet och självbestämmanderätt, innebär detta icke, såsom Burke påstått, ett brott mot traditionen, utan en återställelse av det ursprungliga och för människan naturliga.

Paine kräver demokrati som styrelseform, men han godtar endast med tvekan staten och statsstyrelsen över huvud. "Styrelsen, liksom dräkten, är ett tecken på förlorad oskuld." Med civilisationens fortskridande blir det möjligt att åter närma sig det naturtillstånd, i vilket människornas naturliga samhörighetskänsla ersatte statsmaktens tvång. I Amerika under självständighetskriget visade det sig, skriver han i "Rights of man", att man kunde bevara ordning och lugn och till och med samla sig till kamp mot förtryckarna utan någon egentlig styrelse. I den demokratiska staten skall den enskilde få största möjliga frihet att styra sig själv. Då alla stater blivit demokratiska, skall krigen försvinna, eftersom deras orsak är furstarnas begär till makt och rikedom; folken kan aldrig ha intresse av att föra krig. Genom krigens avskaffande och statsstyrelsens begränsning blir det möjligt att minska skatterna och mänskligheten "blir i tillfälle att njuta det överflöd, som man nu berövat den".

De naturrättsliga teorierna om statens och demokratiens uppkomst kritiserades på ett avgörande sätt redan av Hume. Vare sig vissa samhällen uppkommit genom något slags fördrag eller ej, vore det, skriver Hume, orimligt att härur draga några slutsatser

beträffande nutidens statsstyrelser. "Så gott som alla styrelser, vilka finnes för närvarande eller om vilka uppgifter finnes i historien, har ursprungligen kommit till stånd genom usurpation eller erövring eller bådadera, utan att de påstått grunda sig på folkets fria samtycke eller frivillig underkastelse." För övrigt kunde en grupp människor icke genom ett avtal binda framtida generationer. På frågan, varför styrelsens bud efterlevdes, kunde intet annat svar givas än att eljest skulle samhället ej kunna existera.

*

Enligt Rousseau och andra naturrättens teoretiker är demokratin grundad i "naturen", i ett före samhällets uppkomst existerande, med människornas beskaffenhet ovillkorligt förenat jämlikhetsförhållande. Men han förutsätter tillika, att demokratin skall leda till allmän välfärd, ty den allmänvilja, åt vilken medborgarna ger uttryck, är inriktad på gemenskapens bevarande och främjande. Andra demokratiska ideologer har på visst sätt kastat om denna argumentation. De söker visa att demokratin måste främja individernas samfällda välfärd; då detta förklaras eftersträvansvärt, utgår man från att varje människas lycka är av samma värde, alltså från en annan variant av jämlikhetsprincipen. De mest typiska representanterna för denna tankegång är de engelska utilitaristerna, i första rummet Jeremy Bentham.

Bentham, vars otaliga skrifter författades under tiden 1780—1830, förkastar naturrätten och alla föreställningar om ett utanför samhället förefintligt system av rättigheter och plikter. Som politikens grundval uppställer han i stället satsen, att statens mål är "största lycka för alla individer som tillhör densamma, eller, med andra ord, största lycka för största antal"; visserligen betecknar Bentham denna uppfattning som rent subjektiv, men han förutsätter tydligen, att den allmänt skall godtagas. Bentham hävdar även att var och en i stort sett handlar i sitt eget intresse, till sin egen fördel. På dessa båda satser bygger Bentham hela sin statslära, och särskilt sin motivering för den oinskränkta folkstyrelsen.

Utifrån tanken på det välförstådda intresset som dominerande motiv antar Bentham, att en styrande person eller grupp alltid begagnar statsmakten endast i eget intresse. Målet för en enväldig monarks styrelse blir med nödvändighet "största möjliga lycka för hans eget jag", han kommer att i enlighet med sin mänskliga natur söka skaffa sig själv så stora fördelar som möjligt på bekostnad av sina undersåtar; monarkien kommer därför "att överallt och

alltid frambringa största möjliga olycka för största möjliga antal". I en aristokrati och i varje statsskick, där en viss grupp innehar den politiska makten, blir situationen i huvudsak densamma: "ett folk som styres på något av dessa sätt är ett folk, som styres av sina fiender". Om alla styr, eller, vilket i en stor stat är det enda möjliga, om representanter för alla styr, kan däremot allas intressen bli tillgodosedda. Var och en får nämligen då tillfälle att likaväl som alla andra verka för sitt eget intresse, och totalresultatet blir en verksamhet i allas intresse. "Det enda styrelsesätt, som har eller kan ha största möjliga lycka för största möjliga antal till mål och resultat . . . är en demokrati." I denna måste all makt koncentreras hos representationen, ty varje annat statsorgan kommer att vara benäget att blott främja sitt eget speciella intresse. Särskilda bestämmelser om medborgerliga rättigheter är olämpliga, eftersom själva styrelsesättet, garanterar statsmaktens inriktning på den allmänna välfärden. Däremot måste man genom ett system av regler tillse, att folkrepresentanterna handlar i väljarnas och icke i sitt eget intresse. Sålunda skall nyval förrättas varje år, och omval av representanter bör endast i begränsad utsträckning kunna förekomma.

Ehuru Bentham fordrar en total maktkoncentration hos den folkvalda representationen, önskar han icke en stark och på skilda områden ingripande statsmakt. Han är tvärtom övertygad anhängare av *laissez-faire*-principen. Inom staten handlar alla i allas intresse, men detta handlande bör och kommer i huvudsak att gå ut på att lämna det enskilda intresset fritt spelrum och att på denna non-interventionens väg säkra främjandet av allas intresse.

Svagheterna i detta försök att med matematisk säkerhet bevisa demokratiens förmåga att skapa lycka är påtagliga. Ordet intresse användes å ena sidan som beteckning för varje motiv som ligger bakom en mänsklig handling, å andra sidan i sin vanliga, mera begränsade betydelse av "fördel" eller "nytta". Den orimliga slutsatsen, att varje människa handlar till sin egen fördel, blir därigenom skenbart riktig. Bentham skiljer ej heller, då ordet intresse användes i den sistnämnda meningen, mellan kortfristigt och långfristigt intresse. Men även om det vore riktigt, att varje handling är till den handlandes varaktiga nytta, bleve Benthams resonemang icke därför hållbart; icke heller, om även folkrepresentanterna alltid tänktes handla enligt sina valmäns önskningsar. En majoritet kan ha fördel av att undertrycka en minoritet, t.o.m. en minoritetsgrupp kan genom att hålla balansen mellan andra intressegrupper bli utslagsgivande. Att Benthams uppfattning likväl,

om också i regel i mindre tillspetsad form, ofta möter i motive-
ringen för demokratién, beror på att den innebär en förvanskning
och generalisering av en närliggande och rimlig tankegång, näm-
ligen att gruppernas omedelbara intressen ofta bestämmer deras
politiska uppträdande och att demokratién därför mer än andra
statsformer gör det sannolikt att dessa intressen skall bli beaktade
eller åtminstone komma till tals.

Tilläggas bör, att Bentham i vissa sammanhang synes utgå från
att medborgarna, när de handlar politiskt, skall tillägna sig hans
egen målsättning om största möjliga lycka för största möjliga antal,
de skall identifiera det egna intresset med allmänintresset. Hans re-
sonemang blir, i den mån denna tolkning är riktig, rent tautolo-
giskt. Tydligt är att det tillika kommer att innebära en omskriv-
ning av den av Bentham djupt föraktade Rousseaus mest kända
tankegång: den enskilde medborgaren söker, då han avger sin röst,
att fastställa den på det allmänna bästa inriktade allmänviljans
beskaffenhet.

Benthams lärjungar utvecklade och modifierade hans demokra-
tiska ideologi. Ryktbar är James Mills apologi för folkstyrelsen i
Encyklopædia Britannica 1823. Efter att ha återgivit Benthams
bevisföring gör Mill vissa reservationer. "Hela denna slutlednings-
kedja är beroende av principen att människornas handlingar står i
överensstämmelse med deras intresse. Om denna princip godtas,
anser vi bevisföringen fullständig och ovedersäglig. Själva prin-
cipen synes också vara starkt grundad. Det är obestriddligt att män-
niskornas handlingar beror av deras vilja, att deras vilja beror av
deras önskningsar och att deras önskningsar alstras av deras före-
ställningar om gott och ont, med andra ord av deras intressen . . .
Emellertid kan dessa föreställningar vara riktiga eller oriktiga.
Om de är riktiga, kommer vederbörande persons handlingar att
överensstämma med hans verkliga intressen. Om de är oriktiga,
kommer de icke att överensstämma med hans verkliga intressen
utan att svara mot ett förment intresse." Mill anser likväl, att ett
handlande i strid med det egna intresset, såsom beroende av miss-
uppfattning, förekommer endast i undantagsfall, och demokratién
säkrar därför i stort sett en politik till det allmänna bästa. Genom
uppfostran bör för övrigt de fall, då ett missförstått intresse be-
stämmer handlandet, kunna reduceras till ett minimum.

John Stuart Mill byggde vidare på de av hans fader James
Mill och Jeremy Bentham utvecklade synpunkterna. Hans fram-
ställning är mindre klar, men samtidigt mera nyanserad och inne-
hållsrik. Arbetet "Representative government" (1861) var under

1800-talets sista decennier en demokraternas bibel, och det hör säkerligen till de mest verksamma apologier för demokratin, som någonsin publicerats.

Demokrati eller representativ styrelse är, skriver J. S. Mill, uppenbarligen den "idealt bästa statsformen", dvs. den statsform, som är bäst, om de för dess införande och upprätthållande nödiga förutsättningarna är för handen. Dess överlägsenhet grundar sig, vad beträffar de omedelbara resultaten för den mänskliga välfärden, på två axiomatiska sats. "Den första är att varje människas rättigheter och intressen är säkrade för intrång endast då vederbörande själv har förmåga och är vanemässigt beredd att försvara dem. Den andra är, att det allmänna välståndets höjd och spridning står i proportion till omfånget och variationen av de mänskliga krafter, som är inriktade på att främja detta välstånd." Båda dessa synpunkter tillgodoses genom demokratin, i vilken varje medborgare har samma möjlighet att öva inflytande på styrelsen och där alla samverkar i allmänna angelägenheter. Tänker man åter på statsskickets verkningar för framtiden, är demokratiens överlägsenhet än mera påtaglig. Medborgarnas karaktärsutveckling befordras av folkstyrelsen, ty endast den fostrar aktiva personligheter, som vänjer sig vid att ta ansvar och att energiskt arbeta för bestämda syften. Den bakomliggande tanken är här, såsom tydligt framgår av en lång digression i Mills framställning, att demokratin snarare skall skydda än främja individernas intressen, ty dessa tillgodoses främst genom självständigt handlande utanför statsmaktens ram; då Mill prisar aktiviteten, tänker han främst på ett sådant icke politiskt handlande.

Enligt Mill är emellertid icke demokrati möjlig eller lämplig under alla förhållanden. Folk finnes, som icke önskar demokrati eller icke kan eller vill fylla de plikter, som det demokratiska systemet fordrar. Ett folks beskaffenhet kan vara sådant, att alla eller det stora flertalet verkar blott för privata eller lokala intressen och att sålunda någon opinion i allmänna frågor icke uppstår. Här anknyter i själva verket Mill till Rousseaus tankegång, att en "allmänvilja", en viss homogenitet och värdegemenskap, är demokratiens förutsättning. Likartat är förhållandet, då önskan att utöva makt över andra är förhärskande hos ett folk; en dylik mentalitet, som Mill tror vara karakteristisk för fransmännen, leder till överdriven maktkoncentration hos staten och förtryck av minoriteten (Napoleon III:s diktatur). Det engelska folket utmärkes av rakt motsatta karaktärsdrag och är i synnerhet på denna grund särskilt skickat för demokrati. Engelsmännen vill vinna framgång i sin

privata yrkesutövning och är därför motståndare till statstvång och utvidgning av den statliga byråkratien. På en annan väg än Bentham kommer alltså Mill fram till kombinationen av demokrati och *laissez-faire*.

I en analys av demokratiens "svagheter och faror" understryker Mill den fara för demokratien som ligger däri, att enskilda individer, och framför allt samhällsklasser, kan vara benägna att genom staten befördra sina egna själviska och kortfristiga intressen. Betecknande är att Mill, som tror på de "sanna" intressenas harmoni, likställer själviskt och kortfristigt intresse och utgår från att en individs eller en grupps varaktiga intresse måste sammanfalla med det allmänna intresset. I första rummet befarar Mill, att det "onda" intresset skall göra sig gällande i politiska strider mellan rika och fattiga och speciellt mellan arbetsgivare och arbetare; främst synes han frukta, att arbetarna skall genomdriva en lagstiftning, som strider mot hans egen uppfattning om det allmänna intressets krav på en ekonomiskt liberal politik. Hur skall en dylik "klasslagstiftning" förhindras? Genom ett egendomligt resonemang kommer Mill på denna punkt slutligen fram till en optimistisk ståndpunkt. Ett slags jämvikt kommer att råda mellan de själviska intressena, och i denna situation skall det allmänna intresset, även om det uppbäres blott av en minoritet, hemföra segern. "Skälet varför, i varje någorlunda väl organiserat samhälle, rättvisan och det allmänna intresset i regel slutligen hemför segern, är, att människornas speciella och själviska intressen nästan alltid är splittrade; somliga har intresse av vad som är skadligt för det allmänna, men andra är själviskt intresserade av vad som är riktigt; och de som leds av högre motiv lyckas i allmänhet, ehuru alltför fåtaliga och svaga för att få överhand gentemot alla de andra, efter tillräcklig debatt och agitation att bli starka nog för att vända avgörandet till förmån för den grupp av själviska intressen som arbetar för samma lösning." Denna i form av ett påstående uttryckta förhoppning är en hörnsten i Mills författningens politiska åskådning.

J. S. Mills motivering för demokratien innefattar sålunda en kombination av skilda, delvis stridiga tankelinjer. I anslutning till Bentham och James Mill hävdar han intresseprincipen såsom stöd för folkstyrelsen, men han driver den icke med samma konsekvens och ensidighet som sina föregångare. Demokratien försvaras också med naturrättsligt färgade synpunkter och allmänna resonemang om självstyrelsens uppfostrande värde. Kanske just genom sin elekticism fick Mills åskådning så utomordentlig bety-

delse. Särskilt hans uppfostringstanke utgör dock en i viss mån självständig insats i debatten om statsskicket.

Det är överflödigt att lämna ytterligare exempel på den linje inom den demokratiska argumentationen, som här berörts. Tanken, att demokrati tillgodoser allas eller det stora flertalets intressen hör alltjämt till de oftast och mest energiskt hävdade i debatten. Den framträder, för att nämna några moderna exempel, hos författare som Bryce, Esmein och Laski. Icke så att man upprepar Benthams eller James Mills naivt schematiska bevisföring, men väl så, att samma tankegång antydes i allmänna och obestämda ordalag; man talar om att folkstyrelsen, på grund av att alla får göra sitt inflytande gällande, måste främja den allmänna välfärden, verka till det stora flertalets förmån och så vidare.

*

Demokratiens teoretiker betona så gott som undantagslöst, att det statsskick de verkar för, innebär både folk- eller majoritetsstyre och politisk frihet. De nu refererade motiveringarna gäller visserligen i huvudsak majoritetsstyret, men de förutsätter att detta skall kombineras med allmänna medborgerliga friheter, framför allt debattfrihet i alla dess former. Denna den politiska frihetens princip har i själva verket, ehuru hävdad även av icke demokratiska liberala författare, spelat en så stor roll i inläggen för demokrati, att den kan betraktas och behandlas som en självständig tankeriktning. För många framstår friheten som ett väsentligare inslag i demokrati än majoritetsstyret.

En måttlös tro på förnuftets makt och den fria debattens förmåga att skapa allmänt omfattade och rationella meningar framträder i de äldre programskrifterna. I regel utgår man från att en viss handlingslinje i varje situation är den enda förnuftiga eller "sanna", att denna linje — i enlighet med föreställningen om intressenas naturliga harmoni — samtidigt som den främjar den allmänna välfärden jämväl tillgodoser varje individs välförstådda intresse, och att den kan fixeras och föras till seger genom diskussion. Man talar om medborgarna som om det gällde en liten grupp "filosof", som samlas för att lösa ett abstrakt problem och efter en stunds debatt övertygas av kunskapen och skarpsinnet. Utilitaristernas uttalanden är typiska. Bentham är övertygad om att all begränsning av debatten minskar möjligheten att fastställa de enskildas välförstådda intressen och därmed det allmänna intresset: "den sanna censuren är den som utövas av en upp-

lyst allmänhet, som brännmärker farliga och falska åsikter och belönar nyttiga upptäckter". James Mill preciserar hela tankegången i några få ord: "Varje människa med förnuft är van vid att väga skilda skäl och att ledas och bestämmas av de starkaste. Då olika uppfattningar motiveras med samma omsorg och samma skicklighet kan med moralisk säkerhet påstås, att, även om några få misstar sig, det stora flertalet bedömer saken rätt, och att alltså de starkaste skälen, vad saken än gäller, framkallar det starkaste intrycket." J. S. Mill lämnar i "On liberty" (1859) en utförlig motivering för tanke- och yttrandefriheten efter delvis andra linjer. Han sammanfattar sin argumentation i fyra punkter. För det första kan det hända, att en åsikt, som undertryckes, i själva verket är riktig. För det andra: även den oriktiga åsikten kan innefatta något av sanning eller bidra — genom debatt — att bringa en sanning i dagen. För det tredje: även om en traditionell uppfattning på en viss punkt är sann, måste den bli föremål för kritik och debatt för att icke nedsjunka till fördom, en uppfattning som godtages utan insikt i dess rationella grunder. För det fjärde löper en dylik uppfattning faran att förlora sin vitalitet. Även med hänsyn till den redan upptäckta sanningen måste därför propagerandet av villfarelser tillåtas; liksom en duglig människa bevarar kraft och aktivitet genom tävlan med andra, frodas sanningen i ständig kamp med lögnen.

Här framkommer alltså tron på misstagets eller villfarelsens totala oskädlighet — en sida av tron på sanningens kraft. Man finner icke ord nog starka för att betyga sin övertygelse om förnufkets makt. Då en fri debatt finnes, skriver Thomas Jefferson, försvinner meningsbrytningarna som "förbiilande moln" för att lämna "himlen ännu klarare och lugnare"; debatten är så väsentlig, att det vore bättre med "tidningar utan en statsstyrelse" än med "en statsstyrelse utan tidningar". Victor Hugo, som efter 1851 års statskupp blev den franska demokratiens litterära apostel, prisar på samma sätt debattens förmåga att rena, klarlägga och ena: "Då allt är anfört, diskuterat, granskat, analyserat, sagt och motsagt, vad framgår väl ur sammanstötningen: alltid gnistan. Vad bryter fram ur molnen: alltid klarheten." Renan trodde, att en fri debatt måste leda till en allmän skepsis, det vill säga till den av honom själv omfattade grundåskådningen, och att ur denna skulle framgå välvilja och tolerans. Fanatiker finnes visserligen, skriver han, som begagnar sig av friheten, trots att de själva, om de kunde, skulle bli förtryckare. Men detta bör ej inge oro. "Friheten är det stora medlet att förintä alla fanatiska åskådningar. Då

jag begär frihet för min fiende, för den som skulle undertrycka mig, om han hade makten, skänker jag honom i själva verket den sämsta av alla gåvor. Vetenskapen kan fördraga frihetens manliga välde; fanatismen, vidskepelsen kan icke uthärda det."

Det märkliga i de nu refererade uttalandena — till vilka man möter motsvarigheter hos så gott som alla äldre liberala och demokratiska författare — är icke så mycket värderingen av friheten som att denna värdering bygger på föreställningen om debattens under alla förhållanden lyckobringande verkningar. En rad antaganden är härvid bestämmande. I varje situation finnes, tänker man sig, en riktig eller "sann" handlingslinje. Att själva utgångspunkterna för bedömandet av vad som är lämpligt kunna vara olika beaktas icke, och man föreställer sig därför att en samhällsfråga löses på samma sätt som ett vetenskapligt problem. I anslutning härtill förutsättes, att alla eller det stora flertalet skall kunna övertygas om vederbörande lösnings riktighet. Detta är naturligt så till vida, som själva den process, genom vilken man kommer fram till en åsikt, tänkes vara av rent rationell natur, innebära förvärvandet av en bestämd insikt. Men även om detta oriktiga antagande göres, innesluter tanken en orimlig tro på individernas förmåga att förvärva kunskaper och intellektuellt utnyttja dem för att skilja sanningen från lögnen; Bentham och James Mill uttrycker sig, som om det för den väljande engelsmannen skulle vara en relativt lätt sak att sätta sig in och med säkerhet bedöma olika förslag till fattigvårdslagstiftning eller mot-sättningarna i den orientaliska politiken. Och slutligen förutsätter man, vilket klarast kommer fram hos utilitaristerna, identitet mellan enskilt och allmänt intresse; endast härigenom blir tanken på en bestämd, för alla acceptabel och i grunden av alla önskad lösning möjlig.

Saken kan också uttryckas så att den berörda inställningen utgår från en stark värdegemenskap, och en värdegemenskap av viss beskaffenhet. Alla har samma närliggande och tämligen preciserade mål för handlandet och i den mån de icke från början är ense, kommer de att bli det efter en debatt, som klarlägger fakta och ställer argumenten mot varandra. Att proceduren kunde te sig så enkel, är förklarligt med hänsyn till att den föreställda värdegemenskapen var liberalismens, den till ett minimum begränsade statsstyrelsen. Då den enskildes hållning till staten tänktes vara väsentligen negativ, gå ut på förvärvande eller bevarande av privat självbestämmanderätt, kunde bedömandet av de politiska problemen icke antas möta alltför stora svårigheter.

I stor utsträckning har dessa linjer i försvaret för debattfriheten blivit bestående. Tron på framsteget har inneslutit föreställningen, att i huvudsak och på lång sikt de värdefulla tankarna, de starkaste argumenten skall hemföra segern. Då en av Förenta staternas främsta jurister under senare tid, Oliver Wendell Holmes, i ett berömt utslag av högsta domstolen diskuterade dessa frågor, uttryckte han sig på ungefär samma sätt som de utilitaristiska ideologerna — med en tillsats av modern skepsis och pragmatism. För den, som vore fri från varje tvivel på sin åsikts riktighet, kunde visserligen, yttrade han, förföljelse av oliktankande synas naturlig. Men om man besinnade, hur många ivrigt omfattade åskådningar som under tidernas gång undergrävts och upplösts, blev slutsatsen en annan. Det stode då klart, "att det yttersta goda, som man önskar, bäst nås genom frihandel i fråga om idéer — att den bästa proberstenen på sanningen är tankarnas förmåga att vinna anhängare i tävlingen på en fri marknad..."

Då den fria debatten i nutida inlägg framställs som det centrala i demokratin, är det emellertid i regel mera nyanserade och djupgående överväganden som dominera. Ernest Barker, vars "Reflections on government" (1942) är ett av huvudverken i modern politik, ser i demokratin främst "government by discussion". "I allmänhet antar vi, enligt de politiska programmens vanliga språkbruk, att vad demokrati innebär är, att folkets vilja måste råda. Jag tror inte att det förhåller sig så, och ändå kallar jag mig demokrat... Min grundåskådning är tro på styrelse genom debatt, fri, fördragsam, resonlig debatt... Styrelse genom diskussion, meningsbrytningar, dialektik, är för mig sann demokrati..." I själva verket innefattar Barker även majoritetsprincipen i demokratin, men han anser dess tillämpning betingad, och i praktiken i hög grad modifierad, genom principen om fri debatt. I en folkstyrd stat fortlöper debatten i fyra huvudsakliga stadier: inom partierna, valmanskåren, representationen och regeringen. Varje stadium medför ett klarläggande och en precisering, men även en utjämning. "Genom debatten lär en sida av den andra... Diskussionen liknar inte blott krig; den liknar också kärlek. Den är inte bara en kamp mellan idéer; den är också ett äktenskap mellan intelligenser. Om en majoritet inlåter sig i debatt med en minoritet, och om denna debatt föres i en anda av förståelse, kommer resultatet att bli att majoritetens idéer vidgas till att innefatta vissa av minoritetens idéer, som under debattens gång har visat sig hållbara. Då detta händer, är majoritetens vilja inte blott majoritetens abstrakta och isolerade vilja... En viss samman-

smältning har ägt rum, en viss anpassning har uppnåtts . . . Majoritetsviljan har, då debatten är avslutad och det definitiva beslutet fattats, fått en ny beskaffenhet. Den har visserligen ej blivit allas sammanstående och aktiva vilja. Men den har i sådan utsträckning anpassat sig efter andra viljor, och tillägnat sig så mycket av den sanning dessa innehåller, att den blivit en vilja som tolereras av alla och icke stöter någon . . . Det är i denna mening som debatten frambringar, väl icke enighet, men något, som i så hög grad närmar sig enighet att vi kan tala om allmänt samtycke. Det är på detta sätt som majoritetens vilja kan bli någonting som närmar sig allas vilja."

Barker betonar de förutsättningar, under vilka debatten kan få denna ideala betydelse. Man måste "agree to differ", vara överens om att ha olika meningar. Detta innebär icke blott en viss värdegemenskap och en härmed förenad tolerans, utan även enighet rörande den fråga, som skall debatteras; om meningsskiljaktigheter av olika beskaffenhet på en gång ställs i förgrunden, är det svårt eller omöjligt att få till stånd en klagörande diskussion. På denna punkt visar sig Barkers beroende av den form demokratierna fått i England. Han framhåller visserligen, att även tre eller fyra riktningar med fördel kan diskutera blott de talar om samma sak, men uppenbart är att koncentrationen på en fråga underlättas, om endast två riktningar, två partier, är verksamma, och att en sådan koncentration knappast blir tänkbar i länder med ett stort antal partier, allra helst om dessa — vilket blir sannolikare, ju flera partier som finnes — är uppbyggda på helt olika grundvalar (om t.ex. ett parti representerar en nationell majoritet, ett annat en religiös riktning, ett tredje en klart avgränsad socialgrupp, ett fjärde ett kortfristigt, till väljare inom skilda grupper vädjande arbetsprogram). Vidare framhåller Barker — och detta ligger ju än tydligare inneslutet i det citerade resonemanget — att debatten måste resultera i en kompromiss: majoriteten måste, kort sagt, ha föranletts till sådana eftergifter gentemot minoriteten, att denna kan godtaga, eller åtminstone tolerera, det i sista hand av majoriteten fattade beslutet.

I en debatt, där Barker framlade sin tankegång, antydde en talare, att den snarare lämpade sig för "Atens guldålder", än för en modern stat. Tydligt är, att Barkers motivering för demokratierna, eller kanske riktigare hans framställning av dess förutsättningar, icke äger generell tillämpning. Den gäller för vissa demokratier, i relativt hög grad för det engelska statskicket, som Barker ständigt har för ögonen. Men andra, till och med i hög grad

framgångsrika folkstyrelser, kan icke sägas fungera efter detta mönster. Jag skall i ett följande kapitel återkomma till dessa frågor.

I detta sammanhang intresserar främst Barkers utomordentliga uppskattning av debatten såsom demokratiens arbetsform. Han utgår visserligen från att debatten kan fylla sin uppgift blott om de debatterande från början är eniga i vissa hänseenden. Men själva debatten betraktas — på ett helt annat sätt än exempelvis hos utilitaristerna — som ett medel till enighet. Och detta icke blott, eller ens i första rummet, så att debatten genom att klarlägga och utmönstra skall förhjälpa den riktiga ståndpunkten till seger. Debatten är främst ett slags utjämningsförfarande, som i skilda etapper förbereder den slutliga kompromissen. Här är Barker kanske något oklar; han uttrycker sig ibland som om medelvägen ur rationell synpunkt vore den riktiga och på denna grund framginge ur debatten, i andra fall som om den vore riktig just såsom medelväg, det vill säga därför att den kan accepteras av alla. Men ofrånkomligt är att den sist berörda tankegången — om debatten såsom en fortskridande form av uppgörelse — är för honom väsentlig. I vissa uttalanden synes han gå än längre. Debatten blir i och för sig ett medel, icke blott till enighet i en viss fråga, utan till samhörighetskänsla över huvud; den blir "förmedlare av en kollektiv livserfarenhet och en kollektiv omdömesförmåga".

*

Redan i det föregående har en uppfattning skymtat, som ibland framföres som en villkorlig motivering för demokrati: denna förutsätter, säger man, en skeptisk och relativistisk inställning, vilken, underförstås eller antydes det, blir dominerande på ett högre kulturstadium. Ernest Barker är inne härpå, då han i framställningen av debattens betydelse talar om att partierna, därest en fruktbar kompromiss skall bli möjlig, icke får anse sig besitta "sanningen, hela sanningen, och intet annat än sanningen". Bertrand Russell skärper samma tankegång, då han i ett av sina politiska arbeten förklarar, att en framgångsrik demokrati kräver en attityd i det praktiska livet, som motsvarar den vetenskapliga attityden i det intellektuella livet, något mitt emellan skepticism och dogmatism. "Sanningen, förutsättes det, är varken helt uppnåelig eller helt ouppnåelig; den är uppnåelig till en viss grad, och detta endast med svårighet." Hans Kelsen ser i denna inställning, detta sinnelag, grundvalen för sin demokratiska trosbekännelse. Den

KELSEN

som tror på absoluta sanningar och absoluta värden, förankrade i en religiös mystisk världsåskådning, har icke skäl att tolerera, än mindre böja sig, för andras åsikter, vare sig hans egen är i majoritet eller icke. Den åter, som är relativist och alltså, trots all personlig övertygelse, icke kan tillerkänna sin ståndpunkt absolut giltighet, tenderar till en demokratisk åskådning. "Ty den som stöder sig blott på jordisk sanning, den som låter endast mänsklig insikt ställa de samhällseliga målen, kan knappast rättfärdiga det för deras förverkligande oundvikliga tvånget annat än genom anslutning åtminstone från flertalet av dem, som denna tvångsordning skall tjäna till nytta. Och denna tvångsordning måste vara så beskaffad, att minoriteten, eftersom den icke har absolut orätt, icke blir absolut rättslös, utan när som helst själv kan bli majoritet."

Denna uppfattning bör granskas, dels emedan den antytts eller uttalats av så framstående demokratiska teoretiker, dels på grund av att den icke sällan, om också i mindre preciserad förm, framträder i den offentliga politiska debatten. Den synes innebära en omättligt överdriven tillämpning av en närliggande och riktig tanke, nämligen att med en viss grad av styrka, eller om man så vill fanatism i övertygelsen om vad staten bör göra, följer en benägenhet att betrakta de medel och de former, som anlitas för målets vinnande, såsom mindre väsentliga. En person, som helt behärskas av lidelsen att föra katolicismen till seger i ett land, kan icke betrakta skillnaden mellan privilegiestat, demokrati och diktatur som central, annat än i den mån en viss statsform framstår som tjänlig för hans syften. Men från denna självklarhet till ett resonemang av Kelsens typ är långt.

Vad Kelsen menar med tro på "absolut", respektive "relativa" sanningar är icke klart. Närmast synes han härmed vilja skilja mellan en tro, som är grundad på en religiös eller eljest metafysisk åskådning och en tro, som icke är det; samtidigt gör han — genom en glidning i ordens betydelse — gällande att en tro av det förra slaget skulle vara mera absolut i meningen av "bestämd" eller "ivrigt omfattad" än en tro av det senare. Men något som helst skäl för en korrelation av denna beskaffenhet anföres icke och torde icke rimligen kunna anföras. En än så entusiastisk religiös tro kan vara förenlig med en "relativistisk", tolerant, t.o.m. likgiltig inställning till samhällseliga frågor. Och en tro utan religiös grundval kan egga till den mest aktiva, ohämmade och intoleranta politiska verksamhet; Lenin, Hitler och Mussolini är moderna exempel härpå. Men även om Kelsen blott skulle mena, att demokratiens möjlighet till framgång ökas i och med svagheten

i medborgarnas politiska övertygelser, är hans ståndpunkt ohållbar. En stark övertygelse kan ju omfatta just tro på demokratiens värde; en svag övertygelse kan å andra sidan vara kritisk mot demokratin eller innebära en sådan brist på intresse för statsformen, som predisponerar till kapitulation inför folkstyrelsens fiender.

En närstående, än mera anspråkslös och resignerad motivering för demokratin — mindre betydelsefull nu än för några årtionden sedan — ser i denna främst ett medel att upprätthålla den sociala freden. Det är bättre att räkna huvudena än att slå in dem, enligt ett gammalt slagord. Denna tanke var naturlig under årtiondena före det förra världskriget, då i många länder statsmakten hotades och revolutionära rörelser organiserades av riktningar, vilka som primärt mål satte folkstyrelsens införande. Den var verksam icke minst inom de grupper, som med tvivel eller kritik betraktade de demokratiska strömningarna, men trodde, att deras seger i varje fall skulle trygga statsordningens bestånd. Om folkmajoriteten bleve bestämmande skulle, trodde man, omvälvningar och över huvud våldsamma politiska kampmedel vara utslutna. "Majoritetens vilja bildar den legala myt, som värnar oss mot anarkien", skriver Ferrero. "Våldet kommer att förtjäna, vad den enda vidskepelse, som återstår för oss, förlorar." Denna tro på att motsättningarna försvagas i och med att skillnaden mellan politiskt privilegierade och politiskt utestängda upphäves, är strängt taget en variant av föreställningen om demokratiens förmåga att skapa och upprätthålla värdegemenskap. Dess ohållbarhet har under de senaste årtiondena klarlagts av erfarenheten. Det har visat sig, att folkets majoritet kunnat rösta mot folkstyrelse; man har både räknat huvudena och slagit in dem. Demokratin har visat sig icke med nödvändighet medföra, men väl i högre grad än andra statsformer förutsätta värdegemenskap.

Med sist berörda linjer sammanhänger, slutligen, en mera allmän och oklar, men icke desto mindre verksam tankegång. Det allmänna deltagandet i styrelsen tänkes så att säga rent funktionellt stärka enheten, sammansvetsa folket och skapa solidaritet gentemot staten. Uppfattningen framträder i ett nyss citerat yttrande av Barker, där han talar om val och debatter såsom "förmedlare av en kollektiv livserfarenhet". Särskilt på konservativt håll har man understrukt, att de lägre, för missnöje och bristande fosterländskhet benägna samhällsgrupperna på detta sätt skall känslomässigt införlivas med det samhälle, till vilket de hör. En tysk statsvetenskapsman, Rudolf Smend, har ur samma synpunkt

betecknat demokratien som en form av integration, en genom en viss procedur åstadkommen vitalisering av samhörighetskänslan. Man anknyter därmed till synpunkter, som återfinns hos Rousseau: kombinationen av folkstyrelse och patriotism, inriktning på allmänviljans eller den allmänna välfärdens förverkligande.

*

Demokratien har sålunda motiverats på skilda sätt och utifrån olika synpunkter. Än har majoritetsprincipen, än den medborgerliga friheten ställts i förgrunden. Man har i folkstyrelsen sett en konsekvens av människornas naturliga, före samhällets uppkomst existerande frihet och jämlikhet; en garanti för att allas välförstådda intressen blir tillgodosedda och därmed den allmänna välfärden tryggad; ett medel att genom debatt komma fram till rationella och för alla eller det stora flertalet acceptabla resultat; en metod att höja medborgarnas bildning och allmänintresse, att föra dem närmare varandra och att skapa permanent kontakt mellan den enskilde och statsstyrelsen; ett uttryck för den toleranta och skeptiska inställning, som säges känneteckna en hög kultur; en utväg — den enda — att säkra samhällsfreden. Det behöver knappast understrykas, att dessa tankelinjer ofta framträtt sida vid sida, och att övergången från ett sätt att resonera till ett annat stundom är omärklig. Överflödigt är också att ytterligare betona, att "bevisen" för demokratiens värde, i den dogmatiska form, vari de i regel framställts, icke är hållbara.

Lika uppenbart är att i de berörda åskådningarna ligger en kärna av sanning. Man måste, såsom Leslie Stephen uttryckt det, beakta, att bakom "de oreserverade och bestämda uttalanden, som ger sälta åt en teori", kan ligga "dolda modifikationer, som, om de klart framhållas, kommer den att stå banaliteten nära". Det är lätt att med denna metod omtolka och till sin innebörd reducera de refererade satserna. Då naturrättens anhängare deklarerade människornas naturliga jämlikhet, ville de i första rummet hävda, att ingen rationell grundsats kunde åberopas till stöd för monarkernas och adelns politiska privilegier. Benthams intresseteori var så till vida riktig, som en grupp får större möjligheter att göra sina önskningar gällande, då den förvärvar politiskt inflytande, och dess önskningar kan i varje fall i stort sett anses motsvara dess föreställda kortfristiga intressen. En saklig debatt kan klarlägga och till och med leda till åsiktsförändringar, även om det är naivt att tro på dess förmåga att med säkerhet med-

föra ett "riktigt" ställningstagande. Politisk verksamhet måste frambringa åtminstone något mått av politisk bildning, ehuru i vissa fall denna form för uppfostran kan vara alltför dyrbar för det allmänna. Den relativism, i vilken Kelsen ser demokratiens väsen, kan bidra till en friktionsfri sammanlevnad, men den kan också undergräva motståndskraften i förhållande till folkväldets angripare. Genom demokratisering har man ofta räddat samhällsfreden, men sociala konflikter, kollektivt våld och revolutioner har förekommit även i demokratier. Vad åskådningarna, sålunda omskrivna och förtunnade, vinner i rimlighet, förlorar de i bindande förmåga. Kvar står en rad argument av betingad, relativ betydelse, ingen bevisning. Och längre kan man naturligtvis inte komma.

När det gäller striderna kring demokratiens införande i skilda länder, måste man, i högre grad än i fråga om många andra förändringar, skilja mellan de argument, som anförts i debatter och agitation, och de förutsättningar, intressen och motiv, som i realiteten varit utslagsgivande. Mellan de åberopade skälen å ena sidan, de djupare orsakerna och bevekelsegrunderna å den andra, föreligger ofta betydande skiljaktigheter och till och med motsättningar. Man talar om personlighetsprincipen eller demokratiens uppfostrande värde, men bestämmes kanske i grunden huvudsakligen av önskan att genom en utvidgning av rösträtten öka ett visst partis möjligheter att nå makten. Den antydda skillnaden är visserligen till själva sin natur oklar, och att närmare fixera den är redan på grund härav omöjligt, men några reflexioner kring frågan kan likväl tjäna till dess belysning.

De allmänna förutsättningarna för demokratiens successiva framträngande ligger uppenbarligen i skilda, för så gott som alla stater under 1800- och 1900-talen gemensamma förändringar. Den småningom stigande folkbildningen har gjort en debatt inom vida kretsar möjlig och bildat grundvalen för en opinionsbildning i mera egentlig mening. De förbättrade kommunikationerna har verkat i samma riktning och därjämte underlättat det representativa systemets funktionering. Den fortskridande sociala nivelleringen och det härmed följande ökade individuella oberoendet har givit betingelser för en självständig åsiktsbildning och uppkomsten av partier, som icke blott varit följden till hövdingar och stormän. Industrialiseringen och inflyttningen till städerna har skapat folkgrupper, som å ena sidan haft möjligheter till en fast sammanhållning, å den andra ägt trängande intressen att samlas kring. Rörligheten, förändringen, det obundna tänkandet har rub-

bat den traditionella politiska och sociala hierarkien och undergrävt de föreställningar, som givit den auktoritet.

För de personer och grupper, som aktivt verkat för demokrati, har denna kunnat framstå väsentligen som ett mål eller ett medel. Utan tvivel har i flertalet strider kring styrelsens demokratisering vissa av reformens talesmän varit demokrater i ordets mest egentliga mening, i folkstyrelsen sett ett värde i och för sig, oberoende av de resultat dess upprättande kunde medföra. Men viktigare är att understryka, att demokratin också eller huvudsakligen betraktats som ett medel, som en form, eller den enda formen, under vilken önskade ekonomiska och sociala reformer skulle kunna genomföras. De radikala grupper, som drev whigs till 1832 års engelska parlamentsreform, såg bortom ändringarna i rösträtt och valkretsindelning en lättnad i skattebördan, minskade tullar, avskaffade sinekurer, reviderad rättsordning, stundom också långtgående socialpolitiska åtgärder. Då republikanerna i Förenta staterna efter inbördeskriget gav sydstaternas negrer rösträtt, var det säkerligen för de flesta viktigare att trygga det egna partiets välde än att fullända den amerikanska demokratin. De svenska socialdemokraterna, som tog en så verksam del i demokratiseringsarbetet 1906—1921, var ännu vid denna tid benägna att i den allmänna rösträtten främst se ett medel att genomföra socialismen; tidigare hade många av dem i rösträttskampen sett huvudsakligen en lämplig form för propägan. Liknande erinringar kan göras för land efter land, reform efter reform. I särskilda fall kan en demokrati sålunda komma till stånd utan att det finns mer än ett fåtal principiellt övertygade demokrater. I vissa länder, såsom i Italien före och i Tyskland efter det första världskriget, har man icke varit alltför långt från en dylik situation. Men i allmänhet har, det är självklart, en viss jämvikt förelegat mellan vad man kan kalla principiell och opportunistisk demokratisering; man har i demokratin sett på en gång medel och mål och därför kunnat försvara den, även om den som medel icke infriat alla förhoppningar.

I de flesta länder har demokratin genomförts steg för steg, processen har tagit årtionden eller, såsom i England, århundraden i anspråk. Själva problemet om det demokratiska styrelsesättets svårigheter och förtjänster har därför i många länder aldrig ställts i förgrunden; debatten har väsentligen gällt den partiella reform, om vilken det för tillfället varit fråga, och man har småningom, mer eller mindre omedvetet, glidit in i demokratin. Ofta har en viss eftergift för anspråken på utvidgad folkstyrelse uppfattats

som den oåterkalleligen sista, en rösträttsreform, vilken några årtionden senare följts av en ny reform, har vid tillkomsten förklarats vara definitiv. Ofta har också demokratiseringstendensen i det enskilda fallet undanskymts därav, att den vidtagna förändringen betraktats endast som en komplettering av det redan bestående eller rent av som en följdriktig tillämpning av traditionella grundsatser. Utvecklingen i England är i dessa hänseenden särskilt markerad. 1832 års reform var, enligt dess ledande tillskyndares mening, slutgiltig; whigledaren lord Russell blev senare begabbd för sitt högtidliga löfte att en förändring av 1832 års system aldrig kunde komma i fråga. Liknande var stämningen vid 1867 och 1885 års reformer, även om föreställningen om beslutens eviga giltighet då var mindre utpräglad. Då 1832 års reform kom till, betecknades den som ett återställande av äldre principer; det gällde att giva en ny medelklass och nya samhällen de rättigheter, som enligt dessa principer tillkom dem. År 1867 var det ytterligare en ny, såsom medelklass karakteriserad samhällsgrupp, vilken på grund av sin förvärvade stabila ställning ansågs äga en på traditionen grundad rätt till representation: den välställda arbetarebefolkningen i städerna. Paralleller skulle i dessa hänseenden kunna dragas med demokratiseringsprocessen i en rad andra länder, bland annat de skandinaviska staterna. I Frankrike, där demokratin tre gånger uppstått ur en revolution, har läget varit ett helt annat; i intet annat land har heller debatten för och emot demokratin haft sådan klarhet och skärpa.

Med det nyss sagda sammanhänger nära en annan omständighet. Reformerna hänemot demokrati har i regel kommit till stånd med stöd av folkgrupper och partier, som stått kritiska eller tveksamma till folkstyrelsen eller till och med till vederbörande partiella förändring. De från rösträtten uteslutna har av de privilegierade släppts fram till makten, efter motstånd, under oro och misstro. Stundom har det skett inför hotet av en revolution eller i varje fall oroligheter och utomparlamentariska aktioner. I andra fall har man på ett så tidigt stadium, att nödtvång icke kan sägas ha förelegat, gått de folkliga kraven till mötes. Betecknande för dessa gruppers inställning och argumentation är, att den beslutade reformen framställts som ett försök att inlemma de missnöjda i den bestående ordningen, att hindra en stor omvälvning genom en liten eftergift. Man har velat "reformera för att bevara", vika undan för att kunna påverka och behärska. Då Louis de Geer försvarade sitt representationsförslag i adelsståndet år 1863, betonade han sin känsla för "demokratiens vådor". "Men dessa vådor

förebygges icke genom att uppställa samhällets högre klasser såsom fientliga makter emot de lägre, varigenom dessa senare endast starkare manas att vädja till styrkans rätt; utan därigenom att man uppkallar och liksom tvingar alla högre och ädlare krafter att intränga i massan för att upplysa och förädla henne, och således utbreda den folkets politiska uppfostran, som är konungamaktens och frihetens säkraste värn." Då Gladstone tre år senare motiverade sitt rösträttsförslag (senare i modifierad form genomfört av Disraeli) i det engelska underhuset, sökte han lugna sina oroliga partikamrater och motståndare med liknande synpunkter. Man finge ej betrakta rösträttsutvidgningen som "en trojansk häst, vilken närmar sig den heliga staden fylld av väpnade män, lystna efter förstörelse, plundring och mordbrand... Giv dessa människor nya intressen i statsskicket — nya intressen, vilka enligt naturens och försynens välgörande ordning, skall föda ny tillgivenhet; ty folkets känsla för de lagar och institutioner, under vilka det lever, är i alla fall värdefullare än guld och silver, än flottor och arméer, den är på en gång landets styrka, ära och trygghet."

En genomgång av ett antal debatter kring demokratiska reformer ger, slutligen, ett starkt intryck av att den flitigast använda och mest verkningsfulla motiveringen för de krävda reformerna icke bestått i försök att bevisa folkstyrelsens rationalitet eller lyckobringande verkningar utan i kritik av bestående författningspolitiska särskillnader. Demokratiens anhängare har kunnat uppvisa, att de bestämmelser eller den praxis, genom vilken vissa personer eller grupper fick en speciell maktställning, var irrationella och ohållbara. Sedan föreställningen om kungadömet av Guds nåde förlorat all betydelse, var det svårt att med framgång hävda, att en person, korad av arvets slump, ägde en särskild förmåga att styra staten och därför borde tillerkännas all makt eller en stor del av makten; enklast kunde monarkisterna vederläggas genom en hänvisning till de notoriskt odugliga kungarna, en Georg IV i England, en Ludvig XVI i Frankrike. På motsvarande sätt har man resonerat i fråga om olika privilegierade samhällsgrupper. Varför skulle, framhöll man under debatten om den svenska representationsreformen, en adelsman på grund av att — i bästa fall — någon av hans förfäder gjort en fosterländsk insats, ha större politiska möjligheter än en borgare eller bonde med samma eller högre förmögenhet och bildningsgrad? Varför skulle, sade man fyrtio år senare, en hantverkare eller arbetare vara utestängd från rösträtt, om han ej kom upp till 800 kronors inkomst, men bli politiskt myndig, om han nådde detta streck; hur kunde det

försvaras, att en person med 15 000 kronors inkomst tillmättes mångfaldigt flera röster vid de kommunala valen än en person med 1 500 kronors inkomst? Varför skulle en kvinna sakna rösträtt, då hon utförde samma arbete som en man med rösträtt? Och varför skulle den i hemmet verksamma kvinnan — för övrigt ständigt prisad av de konservativa — ställas i lägre klass än den i fabriken eller på kontoret arbetande? På detta sätt har alla utestängningar, begränsningar och graderingar kunnat stämplas som godtyckliga medel att bevara makten hos de redan maktägande eller som inkonsekvenser i tillämpningen av en viss grundsats. Den demokratiska linjen har i debatten mindre framstått som en ideologi än som en kritik av ideologier och traditioner. Så till vida har detta inneburit en svaghet, som demokratierna kunnat införas utan att dess problem begrundats och diskuterats.

Demokratien och folkviljan

I det föregående har jag givit endast en preliminär och schematisk bestämning av demokratien och i olika sammanhang snuddat vid dess problematik. Jag skall nu söka giva en mera ingående analys. Att härvid komma fram till en definition på några rader eller några sidor synes mig icke möjligt och är i varje fall ofruktbart. Vad demokrati innebär kan klargöras blott genom en belysning av de svårigheter, oklarheter, tendenser till spänning och motsägelse, som ligger dolda i det allmänna språkbrukets användning av begreppet.

Napoleon I förklarade år 1814 gentemot kejsardömets representativa församling, att han, icke de, företrädde den franska nationen; genom upprepade, med vidsträckt valrätt företagna omröstningar hade folket bekräftat hans maktställning, givit honom fullmakt att styra. Men han ansåg sig även i en annan, mera realistisk mening vara folkviljans representant. "Min politik går ut på", yttrade han vid ett tillfälle, "att styra människorna såsom de flesta vill styras. Det är, tror jag, det rätta sättet att erkänna folkets suveränitet." I en rad uttalanden av senare tiders diktatorer framföres samma tankegångar; å ena sidan har de genom val eller omröstning fått fullmakt att härska, å andra sidan styr de i realiteten i överensstämmelse med folkets önsknings. Det är till stor del under hänvisning härtill, som, efter vad jag senare närmare skall utveckla, diktaturregimerna betecknats som demokratier, till och med som de enda genomförda demokratierna.

Som ett modernt exempel på i huvudsak samma tankegång skall jag emellertid här välja ett samtal, som enligt gjorda uppteckningar på våren 1919 fördes mellan general Ludendorff, redan då känd som en av ledarna för den nationalistiska reaktionen mot Weimarrepubliken, och Max Weber, den store tyske sociologen, ofta skildrad som en av den sanna demokratiens förkämpar i Tyskland. Ludendorff yttrade, att nu hade man ju fått den demokrati, som Weber och hans meningsfränder önskade. Weber: "Tror Ni att jag anser det svineri, som vi nu har, vara demokrati..." Ludendorff: "Vad menar Ni då med demokrati?" Weber: "I demokratien väljer folket sin ledare, som det har förtroen-

de för. Sedan säger den valde: Håll nu mun och gör som jag säger. Folk och partier får inte längre lägga sig i vad han gör." Ludendorff: "En sådan demokrati skulle jag också kunna vara med om." Weber: "Sedan får folket döma — har ledaren handlat orätt, så skickas han till galgen!" På denna grundval kom Ludendorff och Weber, som i den offentliga debatten under åren efter kejsardömets fall syntes representera alltigenom motsatta ståndpunkter, åtminstone ett ögonblick till samförstånd rörande demokratiens rätta väsen.

Varför kan icke en statsform av den här skisserade typen, i vilken den eller de styrande — för bestämd eller obestämd tid — utsetts eller åtminstone i sin ställning bekräftats genom folkomröstning och där styrelsen strävar efter och kanske också lyckas att bevara anslutning till folkmajoritetens vilja, betecknas som en demokrati? Man kan möjligen svara, att i de åsyftade fallen debattfriheten förutsättes vara upphävd. Men fall kan tänkas och har inträffat, om också icke alldeles renodlade, då en på folkmajoriteten stödd maktkoncentration av angiven typ icke kombinerats med ett systematiskt undanröjande av den fria debattens förutsättningar. Kärnpunkten i frågan belyses bättre genom en hänvisning till Lincolns ord om "styrelse av folket, för folket och genom folket". Det kravet kan visserligen icke upprätthållas, att folket direkt skall styra; folkomröstningar kan i en modern stat på sin höjd bilda ett komplement till det representativa systemet. Men folket måste styra i den meningen, att det utser en för politiken riktningsgivande representation, som är tillräckligt stor för att kunna ge uttryck åt skiftande opinioner, och som nyväljes med så korta mellanrum, att dess sammansättning kan antas någorlunda avspegla opinionsbildningen bland väljarna. Samma synpunkter ligger bakom det proportionella valsättet, även om detta icke kan betraktas som en nödvändig beståndsdel av demokratien. Redan av dessa grundsatser framgår, att demokratien fordrar en oavlåtlig politisk aktivitet inom folket: debatt, organisationsbildning, valförberedelser, strider inom och mellan partierna. Men en sådan aktivitet kan, även om den legalt erkännes, icke gärna få någon styrka, därest frågan om innehavet av makten redan för en längre tid är avgjord. Folkstyrelse är icke med nödvändighet den styrelse folket önskar. Folket kan abdikera likaväl som en monark. Och detta är vad som sker då makten överlämnas åt en härskare, även om denne styr i folkets namn och i avsikt att realisera majoritetens önsknigar.

Att den caesariska demokrati, som Napoleon och många av samtidens diktatorer förkunnat, innebär ett förknippande av oför-

enliga tankeelement, kan även belysas på annat sätt. Visserligen är en kombination av caesarism och fri debatt, såsom nyss anmärktes, icke otänkbar. Men på något längre sikt är den utan tvivel omöjlig. För att härskaren skall säkra sitt välde måste han, om en opposition når en viss styrka, inskrida mot den, och han kan då, såsom Napoleon, uppträda som folkets representant, med anspråk på att endast vilja undertrycka dess fiender. Den ofta såsom en gammalgermansk idé framförda tanken, att folket skulle ha rätt att "taga och vräka" härskare — det är tydligen en dylik föreställning, som skymtat för Weber i det citerade samtalet — kan av samma skäl icke bli annat än ett slags erkännande på förhand av en framgångsrik revolutions rättmätighet. Om ledaren lyckas bevara sitt välde, har han, enligt detta resonemang, folket bakom sig; om han genom ett uppror avsättes, har han "ställt till ansvar" inför folket, undergått folkets "dom". I själva verket saknas under en sådan ordning varje form för ansvarsutkrävande i rimlig mening. Med den under 1600- och 1700-talen ingående och skarpsinnigt diskuterade frågan om "rätt till revolution" har dylika synpunkter intet sammanhang.

Det är skäl att ett ögonblick stanna även vid frågan om möjligheten att styra i enlighet med folkets vilja under en caesarisk regim. I den utsträckning folkopinionen bestämmes genom en av regimen anordnad propaganda, blir ju denna fråga meningslös. Napoleons citerade uttalande går emellertid uppenbarligen ut på bevarande av kontakt med en icke dirigerad opinion. Känt är också, att skilda diktatorer sökt upprätthålla en sådan kontakt; den napoleonska polisen insände regelbundet uppgifter om folkstämningen till regeringen, och en liknande funktion synes i det nationalsocialistiska Tyskland har tillkommit blockledare och portvakter. Att vare sig på detta sätt eller genom att följa en någorlunda fri offentlig debatt fastställda opinionernas styrka möter stora svårigheter redan på grund därav att maktkoncentrationen i och för sig föder en vilja att tillfredsställa de maktägande, som gör uppriktiga uttalanden sällsynta. Men viktigare är att politiska åsikter i den mening, vari ordet begagnas i en demokrati, tendera att försvinna vid en mera varaktig och total maktkoncentration. Dels blir önskan att behaga och oron att stöta de maktägande ett motiv, som tränger undan den självständiga åsiktsbildningen, dels saknar denna de nödvändiga eggelserna och kristallisationspunkterna, då de med demokratien förenade institutionerna och organisationerna icke existerar. Med en viss rätt kan därför sägas att opinionerna förutsätter en demokrati, likaväl som demokratien

förutsätter opinioner; det är här fråga om olika sidor av samma sak.

Demokratien säges stundom innebära folkstyrelse, stundom majoritetsstyrelse. Att det sistnämnda ordet, då det gäller att känneteckna formen för avgörande i särskilda fall, är det enda adekvata, behöver icke ytterligare betonas. Är då ordet folkstyrelse meningslöst, endast en tilltalande omskrivning för majoritetsväldets realitet? Eller utgör det ett moment i karakteristiken av demokratien och därmed en begränsning av majoritetsprincipen? I viss utsträckning har denna fråga redan i det föregående besvarats. Majoriteten får icke använda sin ställning för att genomföra en maktkoncentration, som innebär att den demokratiska beslutsmetoden begagnas till sitt eget avskaffande. Den måste upprätthålla de medborgerliga friheter, som är direkt förenade med politisk verksamhet, och alltså respektera även minoritetens aktivitet. I demokratien måste, såsom man ofta uttryckt saken, majoriteten i erkända och fast reglerade former kunna förvandlas till minoritet och minoriteten till majoritet. Frågan är, om man kan stanna vid dessa begränsningar av majoritetens handlingsfrihet.

I många demokratier har, såsom förut berörts, vissa principer givits en speciellt tryggad ställning. Författningen kan icke ändras annat än efter upprepade beslut eller med kvalificerad majoritet, och i författningen ha regler införts, som tillerkänts särskild vikt och därför ansetts böra vara svåra att ändra. En liknande funktion fylla andra institutioner, främst representationens uppdelning på två kamrar, av vilka den ena genom sin sammansättning avses skola trygga kontinuiteten, dvs. utgöra en konservativ garanti. Ofta är anordningar av detta slag relikter av privilegiestatens ordning, men i andra fall har de medvetet upprätthållits eller tillskapats såsom värn mot ett obegränsat majoritetsstyre inom demokratien.

I detta sammanhang intresserar emellertid främst den generella och principiella frågan om majoritetens ställning i en demokrati. I själva folkstyrelsens begrepp torde i regel inläggas tanken, att alla, dvs. alla åsiktsriktningar av någon betydelse — att närmare fixera vad härmed avses är omöjligt — skall ha icke blott legal möjlighet att öva inflytande på statsstyrelsen utan också faktiskt äga ett sådant inflytande. En röst, vare sig vid valen eller i representationen, kan stundom vara bortkastad, men den får inte alltid vara det. Demokratien förutsätter, med andra ord, icke blott tolerans, utan även hänsynstagande. En majoritet, som styr utan hänsyn till minoriteten, löper härigenom den närliggande risken, att dess beslut systematiskt undanröjes, om minoriteten når makten,

och statslivet kommer att kännetecknas av våldsamma kastningar mellan skilda åsiktsriktningar. På lång sikt uppstår på detta sätt fara för själva det demokratiska systemet; den grundläggande enighet, som detta förutsätter, spränges, och de stridande riktningarna övergår till andra kampmetoder än agitationens och omröstningens; omkastningarna medför en oreda och osäkerhet, som stämplar styrelsesättet som odugligt och ger kraft åt de rörelser, vilka arbetar för dess avskaffande.

I stigande grad har dessa förutsättningar för demokratiens funktionering insetts och praktiskt beaktats av statsmän och teoretiker; vad som tidigare i bästa fall varit vana och tradition har efter hand blivit en medvetet följd handlingsregel. Demokratien har, då den förblivit framgångsrik, i väsentlig grad uppfattats och tillämpats som ett utjämningsförfarande. Härvid inställer sig olika möjligheter. Den engelska parlamentarismen har, både före och efter den mera genomförda demokratiseringen, under långa tider kännetecknats av växlingen mellan skilda partier vid makten. Redan denna växling kan sägas innebära en utjämning på lång sikt. Men härtill kommer, att nödvändigheten att beakta minoritetens utsikt att bli majoritet påverkat det för tillfället härskande partiet; resultatet har sällan blivit en uppgörelse, men i regel en återhållsamhet, som reellt inneburit en eftergift. Typiskt är att endast i ett fåtal fall ett till makten kommet parti helt upphävt eller väsentligen reviderat en av motpartiet under den dåvarande majoritetens opposition genomdriven lagstiftning. I andra länder har, särskilt då under långa tider intet parti haft majoritetsställning, besluten utformats efter överenskommelse mellan flera riktningar, majoritetens karaktär har skiftat från fall till fall, och alla, eller i varje fall alla större partier har sålunda kunnat utöva ett kontinuerligt och direkt inflytande. I någon mån är den nu antydda skillnaden korrelerad med majoritets-, respektive proportionsvalsystemet; vid det förra valsättet uppstår ofta starka majoriteter i representationen utan motsvarande flertal inom folket, vid det senare är utsikten större att riksdagen uppdelas på en rad minoritetspartier, varför den sist berörda formen av kompromiss blir den vanliga.

I fråga om den utjämning eller de uppgörelser, som här kommer i fråga, är vissa distinktioner nödvändiga. Ernest Barker skildrar värtaligt i ett förut citerat uttalande den ideala form, för vilken syntes torde vara den lämpligaste beteckningen. Efter debatter inom partier, valmanskår och representation kommer man fram till en lösning, som för alla parter ter sig lyckligare än den,

som de ursprungligen var för sig förfäktat; genom ett slags kollektiv verksamhet har man nått bästa tänkbara resultat. Denna form är utan tvivel ytterst ovanlig, även om det icke sällan inträffar, att debatten genom att utmönstra och klarlägga påverkar de debatterandes ståndpunkter och alltså i viss mån fyller den av Barker hävdade funktionen. Vanligare är kompromissen: parterna enar sig beslutsmässigt om en viss lösning, trots att de fortfarande anser sina egna ståndpunkter — eventuellt modifierade genom debatten — sakligt överlägsna. Vanliga förutsättningar härför är, att de kontraherande föredrar ett positivt resultat framför frågans fall, att intet parti har möjlighet att driva igenom sin egen linje obeskuren, men att varje parti genom att medverka till beslutet kan få vissa synpunkter tillgodosedda, att man anser sig genom eftergifter kunna säkra vederbörande lagstiftnings auktoritet och stabilitet. Ett slags formlös kompromiss kan möjligen sägas föreligga, då, såsom i England är vanligt, ett parti ensamt utformar beslutet, men härvid tar viss hänsyn till motståndarna, trots att dessa icke härigenom förmås att uppge sin opposition. En tredje form av uppgörelse, som visserligen icke alldeles klart kan skiljas från kompromissen, har i Sverige efter tyskt mönster fått namnet kohandel (engelska log-rolling). I sin typiska form är den en särpräglad företeelse, utmärkande för ett partiväsen, i vilket partierna är inriktade på skilda problem — såsom då några partier verkar för en viss social organisation, medan andra företräder religiösa och nationella gruppers intressen, I stället för en kompromiss i en speciell fråga träder här en uppgörelse i två eller flera icke sammanhängande frågor; ett höjt försvarsanslag kombineras exempelvis med utvidgande av den konfessionella religionsundervisningen och åtgärder till hävande av arbetslöshet. På grund av de förhandlandes skilda värderingar kan inträffa, att var och en anser sina eftergifter oväsentliga och sina vinster högst betydande. Medan syntesen kan jämföras med ett penningköp, vid vilket köparen och säljaren finner priset rättvist, och kompromissen vid en transaktion där man efter olika bud under en blandning av belåtenhet och irritation enas om ett mellanpris, erinrar kohandeln om ett byte mellan en europeisk sjöfarare och en afrikansk negerhövding, där båda — den som fått bomullstyger och den som fått elfenben — anser sig ha gjort en lysande affär.

Med det sagda har jag velat antyda hur en demokrati fungerar, då den är framgångsrik och tämligen allmänt godtagen. Men det är uppenbart, att här föreligger en ständig spänning, en problematik, som ofrånkomligt kännetecknar folkstyrelsen. Uppgörelse

och utjämning är icke alltid möjliga; i många fall står majoritet mot minoritet utan att några eftergifter kommer till stånd. Problemet om jämvikt mellan folkstyrelse och majoritetsstyrelse kvarstår och kan icke lösas genom någon abstrakt formel. Var går gränsen för majoritetens välde under bevarande av folkstyrelsen? Till denna fråga, som i grunden blott kan belysas — icke besvaras — genom en redogörelse för konkreta svårigheter och för diskussionen kring dessa, skall jag i nästa kapitel återkomma.

De politiska friheterna, likaväl som den allmänna rösträtten och majoritetsprincipen, hör till demokratiens kännetecken: debattfrihet, frihet att bilda politiska organisationer, församlingsfrihet, tryckfrihet. Klart är att även på dessa punkter gränsen är flytande och att det ej låter sig göra att i en formel klargöra vilken grad av politisk frihet demokratien förutsätter. I praktiken uppstår knappast några svårigheter, allra minst i nutidens statsliv; i nära nog alla stater är friheten antingen så gott som fullständig eller också helt undertryckt. De mellanformer som föreligger — speciellt under krigstid — är för en principiell diskussion av folkstyrelsens problem av begränsat intresse. Frågan i vad mån den stadgade legala friheten i realiteten kan utnyttjas av olika riktningar skall senare upptagas.

Vad som här skall diskuteras är ett par betydelsefulla, om också vaga och sällan närmare redovisade moment i föreställningarna om åsiktsbildning och debattfrihet. Då det talas om att opinionerna skall vara fria, tänker man sig, att de icke blott utan hinder från statens sida skall kunna uttryckas och förkunnas, utan även att de äger och bör äga en viss grad av självständighet, vara uttryck för personlig reflexion eller till och med på något sätt framspringa ur individens innersta. Den enskilde skall så att säga av sig själv forma sin uppfattning. Denna ståndpunkt framträdde särskilt, under inflytande av då härskande psykologisk-filosofiska teorier, inom den äldre liberalismen. Debatten tänkes i överensstämmelse härmed främst avsedd att belysa, icke att övertyga. Den enskilde skall, efter att ha lyssnat till olika meningar, välja den som överensstämmer med hans egen läggning eller hans eget intresse. De debatterande skall lämna ett visst utrymme för medborgarens självständiga begrundan. Även i moderna arbeten möter spår av denna inställning. Ernest Barker förklarar det olämpligt att i vissa frågor formulera en bestämd åsikt: "Om vi söker göra det, handlar vi i strid med demokratiens anda: vi säger vad människorna bör tänka, i stället för att lämna dem frihet att tänka." Hela detta

sätt att resonera sammanhänger tydligen nära med den grundläggande tron på debattens rationalitet och dess förmåga att leda till förnuftiga resultat, även om en viss nyans skiljer betonandet av den individuella självständigheten och framhävandet av förnuftets makt.

Denna blandning av individualism och förnuftstro har två i detta sammanhang viktiga konsekvenser. För det första fäster man relativt ringa avseende vid de kollektiva — t.ex. nationella och sociala bindningarnas betydelse. Liksom den äldre liberalismen verkade för upplösning av de grupper och associationer, som stod mellan individen och staten, utgick den från att individen skulle vara den centrala och självständiga faktorn i debatt och politik. Partierna skulle, liksom de religiösa samfundet, sammansvetsas av idéer, det vill säga de avgörande bindningarna skulle vara bestämda av individernas personliga ställningstagande, icke av genom miljön formade skiljelinjer. Denna tankegång har, även sedan de gammalliberala åsikterna trätt tillbaka, bevarat en viss livskraft och färgat demokratisk debatt i allmänhet (föraktet för intresse- och klasspartier, varje partis anspråk på att vara ett idéparti). För det andra tror man på en viss fasthet i den personliga åskådningen; människornas "grundläggande" idéer kan icke genom propaganda, påtryckning och tvång förändras; i varje fall icke annat än på lång sikt. Till de ständigt återkommande uttrycken i äldre liberaldemokratisk fraseologi hörde, att idéerna är eviga, icke kan utrotas genom förtryck och förföljelse; även i nutiden möter, i mera högstämmda inlägg, dylika påståenden. Man anknyter här till en metafysisk platonisk tankegång, som sannolikt stimuleras genom de religiösa samfundens visade motståndskraft. Att i den mänskliga världen idéer ständigt utplånats genom tvång och våld, för att icke tala om upplysning och propaganda, beaktas icke.

Erfarenheten har klarlagt det felaktiga i dessa — i och för sig oklara och motsägelsefulla — föreställningar. Bindningar av miljöbestämd natur — sociala i första rummet — har till stor del avgjort den politiska inställningen, även om exempelvis korrelationen mellan åsikter och social ställning varit långt ifrån fullständig. Men å andra sidan har det också klarlagts, att, om man verkligen går hänsynslöst fram — vilket de äldre demokraterna icke tänkte sig — en skickligt organiserad propaganda, särskilt i svåra och kritiska lägen, kan åstadkomma snabba och väldiga förskjutningar i åsikter och attityder; den kan hos stora delar av ett folk icke blott väsentligt förändra vanor och värderingar utan även och framför allt ingiva påtagligt felaktiga föreställningar om faktiska

förhållanden. Därest en sådan propaganda får statsmakten till sitt förfogande och sålunda dels kan ställa uppfostringsväsendet och andra offentliga institutioner i sin tjänst, dels har möjlighet att undertrycka motpropaganda, kan den intellektuellt och moraliskt omforma människorna på ett sätt, som man under äldre debatter kring demokratien icke anat. Den enskilde är både mindre rationell och mindre självständig än de liberaldemokratiska teoretikerna tänkte sig.

De båda antydda erfarenheterna medför i sin tur ett särpräglat dilemma. Sammanhanget mellan åsikten och den ekonomisk-sociala ställningen leder till tanken, att en väsentlig ombildning av samhällets struktur — t.ex. genom att förutsättningarna för en socialgrupps tillvaro undanröjes — innebär ett indirekt undertryckande av åsikter. Då idéerna förändras genom en förändring av det sociala läget, kan en samhällsgrupps försvar för sin ställning ideologiskt utbyggas genom att framställas även som ett försvar för den politiska friheten; man anser sig äga ett "vested interest", ett väl förvärvat intresse, i sina åsikter likaväl som i sin ekonomiska standard och sin sociala prestige. Men samma förhållande kan också — kombinerat med insikten om propagandans betydelse — leda till tanken, att den ofullständighet i den berörda korrelationen, som överallt kan konstateras, beror på att propagandan ger vissa grupper — främst de ekonomiskt dominerande — en oförtjänt fördel. Härifrån är steget icke långt till antagandet, att debatter och opinioner är förorenade, snedvridna, förfalskade, och att för den skull den demokratiska regimen icke avspeglar folkets *verkliga* vilja. Därmed blir det naturligt att kräva att vad som uppfattas som folkets verkliga vilja blir rådande, även om detta sker med "formellt" icke demokratiska medel. Därest framhävandet av propagandans betydelse drives till sin spets, blir för demokratien än mera ödesdigra slutsatser möjliga; varje riktning kan göra gällande, att folkviljan systematiskt förgiftats och därigenom fått ett annat innehåll än det "naturliga" eller "ursprungliga" och att man därför bör genom annan propaganda och genom undertryckande av skeva åsikter skapa en "sann", för folket "naturlig" vilja.

Från principiellt demokratisk utgångspunkt finnes ingen generell lösning av de problem, som här uppstår — lika litet som av problemet om förhållandet mellan folkstyrelse och majoritetsstyrelse. Möjligt blir endast att påpeka överdrifterna eller godtyckligheterna i de resonemang som utgår från berörda erfarenheter, att verka för en folkbildning, som begränsar propagandans möjligheter, och

att söka stärka tendenserna till debatt av den art, som från demokratiens utgångspunkter är önskvärd.

*

De allmänna resonemang, som i det föregående förts om demokrati och folkvilja, skall jag nu komplettera med en kortfattad granskning av några i samband härmed stående, mera speciella problem. Särskilt gäller det att belysa de svårigheter, som möter tillämpningen av den allmänna grundsatsen om styrelse av och genom folket.

Först bör då — utifrån en annan synpunkt än tidigare — uppställas frågan vad som menas med en sådan styrelse. Särskilt i äldre debatt har två principiellt klart skilda svar givits på denna fråga. Å ena sidan har hävdats, att folkets val av representanter borde utgå från en bedömning av kandidaternas allmänna kvalifikationer, icke deras politiska åsikter, och att med valet skulle följa en obegränsad fullmakt att handla å de representerades vägnar. Enligt denna tankegång blir demokratien främst en metod att forma en politisk elit, åt vilken styrelsen för en begränsad tid överlämnas. Så snart väljarna nått en viss politisk medvetenhet, blir emellertid denna grundsats orimlig, valet gäller i huvudsak åsikter, icke personer. I våra dagar röstar så gott som varje väljare hellre på en notorisk nolla med tilltalande åsikter än på ett politiskt geni, vars åskådning han ogillar, och detta framstår som en ofrånkomlig konsekvens av väljarekårens politisering. (Med det sagda avses naturligtvis ej något ställningstagande till de stundom framförda förslagen om ändring av valsättet för att stärka det personliga momentets betydelse.) Å andra sidan har man gjort gällande, att de statliga besluten, eller i varje fall lagstiftningen, alligenom skall vara ett uttryck för folkopinionen; representanterna bör därför vara bundna av valmännens föreskrifter (imperativt mandat) och helst skall möjligheter finnas för väljarna både att återkalla de valda och att genom folkomröstning kullkasta representationens beslut eller trots dess motstånd genomdriva sina önsningar (folkinitiativ). I sin extrema form är icke heller denna uppfattning praktikabel: väljarna har icke de insikter och de i detalj gående åsikter, som här förutsättes, det är tekniskt omöjligt att organisera folket såsom en permanent verksam korporation, förhandlingar och uppgörelser, utan vilka demokratien blir omöjlig, kan äga rum blott inom en mindre krets. De bestämmelser om folkomröstning, som införts främst i Schweiz och de amerikanska del-

staterna, är visserligen delvis betingade av en sådan inställning till demokratien. Men i det hela har man överallt avvisat de båda nu berörda extrema ståndpunkterna. En mellanlinje, vars innebörd är svår att precisera, har segrat; kanske kan den uttryckas så, att demokratien — ur den här aktuella synpunkten — betraktas som en metod att i frågor av allmänt intresse i statsverksamhet omsätta åsikter, som kan antas vara omfattade av, eller i varje fall acceptabla för folkmajoriteten.

Det bör jämväl understrykas att själva valprincipen i regel blott tillämpas i fråga om de organ, vilka har att fastställa generella normer och ange de allmänna riktlinjerna för statens verksamhet. En skillnad, som visserligen är långt ifrån klar, göres mellan å ena sidan politik, inom vilken folkopinionen anses böra vara vägledande, å den andra förvaltning och rättskipning, där det gäller en prövning utifrån vissa erkända grundsatser, varvid det personliga omdömet och den sakliga kompetensen förutsättes vara avgörande. Hur denna åtskillnad i praktiken gestaltas, berör väsentligen på traditionella förhållanden inom vederbörande stat, och detta förklarar, att dess ofta irrationella karaktär föga beaktas. I tidigare demokratisk debatt krävde man stundom, att valprincipen skulle tillämpas även i fråga om ämbetsmän och domare, och denna uppfattning har särskilt i de amerikanska delstaterna till en viss grad vunnit framgång. Även inom andra stater har på mera indirekt väg en politisering av förvaltningen i begränsad omfattning ägt rum. Men en fullständig politisering av detta slag kräves i nutiden endast av de totalitära partier, vilka från sina utgångspunkter i en efter regimens syften anpassad åskådning måste se den primära kvalifikationsgrunden till all offentlig verksamhet.

De politiska partier, genom vilka demokratien fungerar, har med avseende på folkopinionerna främst två skilda uppgifter. Å ena sidan tjänstgör de, liksom representationen själv, som förmedlare mellan olika grupper, olika åsikter, och samlar dem till gemensamt uppträdande. I vissa länder har denna verksamhet alldeles särskild betydelse. Så är fallet i Förenta staterna, där partierna av ålder närmast ter sig som väldiga valorganisationer, var för sig omslutande disparata åskådningar och intressen; detta system har förklarats och försvarats därmed, att i ett så stort och ur skilda synpunkter heterogent folk det i synnerlig grad är behöfligt att de skilda opinionerna och intressena på två stadier, i partierna och i parlamentet, konfronteras med varandra för att en erforderlig "klarering" och utjämning skall äga rum. Med den

na ordning följer, att opinionsbildningen i jämförelsevis stor omfattning skötes av organisationer utanför partierna, och de s.k. påtryckningsgrupperna (pressure groups), vilka på speciella områden utan anslutning till visst parti verkar för bestämda syften, är karakteristiska för amerikansk politik. I viss mån liknande, ehuru icke så tydligt markerad, var situationen i England under något äldre tid, då tories och whigs, respektive konservativa och liberala, stred om makten. Och i alla länder fyller partierna i viss utsträckning uppgiften som förmedlare mellan stridande, eller i varje fall konkurrerande riktningar.

Å andra sidan företräder partierna de någorlunda enhetliga åskådningar eller program, som tillkommit genom deras förmedling och delvis genom deras propaganda. Skiljelinjerna mellan partierna kan härvid vara av skiftande beskaffenhet. Under äldre tid utgick man, såsom redan framhållits, från att partierna var eller åtminstone borde vara idépartier. Vad som därmed åsyftades är långtifrån klart. I regel synes man enligt ett förut antytt resonemang ha tänkt sig, att partierna, liksom de religiösa sammanslutningarna, skulle ge uttryck åt skilda principiella attityder bland väljarna, varvid något avsevärt samband icke antogs föreligga mellan dessa attityder och verkliga eller inbillade intressen. Denna tankegång betingades sannolikt dels av att den politiska striden i den fördemokratiska staten ofta fördes mellan persongrupper inom en och samma socialklass; dels av den gammalliberala uppfattningen, enligt vilken staten icke skulle ingripa i medborgarnas handlande och därför icke heller skulle i högre grad kunna främja eller skada olika samhällsgruppers intressen (bevarandet av bestående äganderättsförhållanden o.d. framstod från denna utgångspunkt såsom en verksamhet i allas intresse). Därjämte föreställde man sig, att partierna skulle representera vissa ytterst allmänna, för utvecklingen nödvändiga idéer, främst konservatism och framstegsvilja: partierna skulle vara de drivande krafterna i en dialektisk process.

Den sist berörda föreställningen — med sina rötter i en teleologisk metafysik — har i samtiden knappast någon betydelse. Tanken om idéerna såsom skilda från och oberoende av intressena kan ej heller upprätthållas. Det är, för att klargöra detta, överflödigt att ingå på de gamla och i grunden orimliga frågorna, huruvida idéer eller intressen är de starkaste drivkrafterna eller om idéerna blott är ett slags avspegling av intressena. Tillräckligt är att erinra om att partitillhörigheten i så stor utsträckning är beroende av miljön, att den tro på något slags psykologisk dispo-

sition bakom partibildningen, som ligger bakom begreppet idéparti, icke kan godtagas. Partierna måste, i stort sett, betecknas som intresse- eller riktigare miljöpartier helt enkelt därför, att enligt erfarenheten korrelationen mellan social ställning och politisk åskådning är långt större än mellan "personlighet" och åskådning. Därmed bestrides naturligtvis icke att andra faktorer än miljön, däribland också psykologiska, är av betydelse; sambandet mellan situation och åskådning är långtifrån fullständigt. Icke heller förnekas, att vissa partier i högre grad än andra framhäver ett gemensamt intresse såsom partibildningens grundval. I stort sett torde kunna sägas, att partier, som i första rummet företräder de lägre socialgrupperna, är mera benägna att understryka intressesynpunkter, medan andra partier starkare betonar idéerna, ett förhållande, som lär sammanhänga därmed att — på grund av den allmänna respekten för jämlikhetens princip — det i och för sig anses mera legitimt att verka för en förbättring av de fattigares läge än för bevarandet av de förmögnares ställning. Proklamerandet av idéen som det väsentliga blir, med andra ord, ett avståndstagande från intresset, vilket icke, såsom ofta påståtts, behöver innebära en medveten tendens att dölja det egna intresset bakom idéer.

De motsättningar, som i de flesta moderna demokratier huvudsakligen bestämma partibildningen, gäller ekonomisk-sociala frågor; den för partitillhörigheten viktigaste faktorn blir alltså den sociala miljön i mera inskränkt mening — yrkesverksamhet, inkomst, utbildning o.d. Men därav följer icke, att partiernas program bildar en skala, där skilda, på lösningen av samma problem inriktade ståndpunkter följer varandra. I viss utsträckning är detta utan tvivel förhållandet. I Sverige kan exempelvis med någon förenkling hävdas, att högern, folkpartiet och socialdemokratien företräder olika grader av vilja till statsingripande på det ekonomiska området. Men i denne serie kan icke centerpartiet inpassas; med sin inriktning på förbättring av vissa bondegrupper villkor bryter detta parti det eljest någorlunda tillämpliga schemat. En liknande situation föreligger i de flesta länder; partierna är icke helt koordinerade, de kan icke betecknas som bärare av skilda synpunkter på ett och samma, av dem alla som centralt betraktade problem. Härtill kommer, att i en rad stater vissa partier sammanhållas av företrädesvis andra än ekonomisk-sociala ståndpunkter och springer fram ur ett annat slag av social miljö än den nu berörda. I första rummet avser jag här de religiöst och nationellt bestämda partierna, men av liknande art är sådana

sammanslutningar, som helt eller huvudsakligen verkar för att en speciell tvistefråga skall avgöras i viss riktning (t.ex. ett protektionistiskt parti, ett förbudsparti).

Stora svårigheter möter uppenbarligen det principiella kravet, att i stort sett statens beslut skall motsvara folkmajoritetens uppfattning eller i varje fall icke strida mot denna. I vad mån kan, först och främst, ett val sägas klarlägga folkopinionen? Stora grupper av väljare hyser icke tillräckligt politiskt intresse för att delta i valen. I regel underlåter 20—30 procent, icke sällan 40—50 procent av väljarkåren att rösta, och ett parti med majoritet inom representationen företräder därför nästan alltid endast en minoritet av de röstberättigade. Överallt synes valdeltagandet stiga med den sociala ställningen, dvs. de högsta socialgrupperna visar det största politiska intresset, men vid det starkt stegrade valdeltagande, som i de flesta stater förelegat under senare tid, blir denna tendens icke av större betydelse. Önskemålet om ett maximalt deltagande i valen, liksom kritik av röstskolkarna, ingår av gammalt i den demokratiska ideologien, men kan endast till en viss grad anses berättigade; ett ytterligt högt valdeltagande tyder — såsom erfarenheterna från Tyskland och Österrike före diktaturernas upprättande i dessa länder 1933, respektive 1934, visar — ofta på starka motsättningar och därmed på en kris för själva systemet. Man kan utgå från att en stor del av de röstande endast har vaga begrepp om de program eller åskådningar, till vilka de genom röstningen ansluter sig. I allmänhet bestämmes den politiska attityden av vissa miljöbestämda, icke sällan påtagligt falska eller ensidiga föreställningar om verkligheten — vad Walter Lippmann kallat stereotyper — och röstningen kan endast sällan antas vara uttryck för en på kunskap och reflexion grundad, självständigt utformad uppfattning. Om utvecklingen på denna punkt under senare tid medfört en förbättring eller försämring ur den demokratiska värderingens synpunkt, är knappast möjligt att bedöma; å ena sidan har väljarna utan tvivel större kunskaper än förr, å andra sidan är de frågor, till vilka de har att ta ställning vid valen, mera omfattande och invecklade. Att man allmänt utgår ifrån att appellerna till känslöstämningar och tillfälliga impulser är verksamma, visar den moderna propagandans beskaffenhet: vid sidan av till eftertanken vädjande argument spelar sådana medel som bilder, musik, sånger, emblem och processioner en betydande roll. Någon möjlighet att väga det politiska ställningstagandets fasthet och intensitet finns icke. Särskilt i kritiska situationer kan det inträffa, att en minoritet, som är starkt övertygad om riktig-

heten av sin uppfattning, icke utan fog förklarar sig representera "folkviljan" i högre grad än den likgiltiga eller svagt intresserade majoriteten.

Även faktorer av delvis annan art måste här beaktas. Partier är nödvändiga för att opinionerna skall komma till uttryck, men de är på samma gång opinionsbildare. Ju svagare intresset och kunskapen är inom väljarkåren, desto mera avgörande blir i detta hänseende de organiserade gruppernas insatser. Redan detta förhållande innebär en tendens till oligarki inom demokratien. Denna förstärkes därigenom, att inom partierna ofta ett begränsat antal aktivt verksamma politiker i realiteten blir ledande. Endast om en effektiv växelverkan föreligger mellan vad man kan kalla den "fria" och den inom partierna skeende opinionsbildningen kan man tala om en vital folkstyrelse; en förutsättning härför är att en jämförelsevis stor del av väljarekåren icke så helt identifierar sig med ett visst parti, att partiets paroller följes, hur dessa än är beskaffade. Vidare innefattar partibildningen med nödvändighet en schematisering och därmed en förvanskning av opinionen. En väljare kan ansluta sig till ett bestämt parti på grund av dess hållning i en viss fråga, trots att han ogillar dess program i andra frågor, men hans röstning framstår som ett totalt godtagande av partiets åskådning. Även om partierna antas företräda någorlunda klara och enhetliga opinioner, och dessa opinioners styrkeförhållanden avspeglas i representationen, är det icke säkert, att statsverksamheten utmynnar i beslut, som bakom sig har en folkmajoritet. Ett litet parti kan på grund av en utslagsgivande mellanställning diktera beslut, som strider mot flertalets önskningsar; uppgörelserna inom representationen kan vara av den art, att de i själva verket endast tillfredsställer minoriteter inom de för tillfället samarbetande partierna.

Det skulle föra för långt att närmare ingå på de många och viktiga problem, som här antytts. Jag skall däremot stanna vid ett par frågor rörande folkopinionen i demokratien, som genom de senaste årtiondenas händelser och debatter fått särskild aktualitet.

På skilda sätt utövar de högre socialgrupperna genom sin ekonomiska ställning, sin bildning och sin prestige ett speciellt politiskt inflytande. I sin primitivaste form sker detta genom en påtryckning, som kan ta formen av tvång eller hot men också kan bestå endast i ett slags självklar ledning av underordnade och ekonomiskt beroende väljare. Av största betydelse var detta förhållande i England under äldre tid, före den andra rösträttsreformen 1867 och införandet av hemlig röstavgivning 1870. På

många håll betraktades det som en naturlig sak, att godsägarna och företagen dirigerade av dem avhängiga personer, i den mån dessa hade valrätt. Ännu år 1865 kunde det hända, att inköpet av ett gods i en valkrets bestämde valutgången, ty arrendatorerna på godset och de självägande jordbrukarna i närheten röstade alltid med godsägaren. Även i länder med allmän rösträtt har påtryckning av liknande art spelat in; i vilken utsträckning detta skett är på grund av uppenbara skäl omöjligt att bedöma. I Förenta staterna har exempelvis förekommit, särskilt vid det omstridda och av starka sociala motsättningar präglade presidentvalet år 1896, att fabriksägare inför sina arbetare förklarar sig tvungna att inställa driften, därest valet skulle falla på en misshaglig kandidat; de har alltså hotat sina arbetare med avsked. I de av godsägare dominerade jordbruksdistrikten i Ostpreussen röstade de under godsen lydande lantmännen ännu under Weimarrepublikens regelbundet med sina herrar; likartat var förhållandet på de mellan- och syditalienska latifundierna — en av orsakerna till att de avgörande politiska striderna i Italien före fascismens seger koncentrerades till provinserna norr om Rom. En påtryckning av mera generell och indirekt art har ägt rum genom att bolag och kapitalister skänker penningssummor till vissa partier. I Förenta staterna, där dylika gåvor numera i princip skall uppgivas offentligt, har det visat sig att det republikanska partiet regelbundet förfogat över ojämförligt större, till stor del på detta sätt tillkomna valfonder än det demokratiska; ofta har det här rört sig om många miljoner dollar. Vid särskilt betydelsefulla val kan enorma summor hopsamlas av finansiellt intresserade grupper och personer; i Pennsylvania år 1926 beräknades det förberedande valet av senatskandidat inom det republikanska partiet ha kostat de stridande fraktionerna omkring tre miljoner dollar. Den rena korruptionen — mutning av legislaturmedlemmar, röstköp vid valen i stor skala — har jämväl, icke minst i Amerika, under äldre tider varit ett viktigt inslag i politiken. Jag vill tillägga, för att icke ge anledning till en oriktig uppfattning, att alla dessa former av påtryckning beivrats genom lagstiftning och att de — jag tänker då särskilt på Förenta staterna — utan tvivel stadigt minskat i omfattning och betydelse.

I nutiden ojämförligt viktigare är, att medlen att påverka opinionen till stor del ägs av de ekonomiskt välställda grupperna och används i deras tjänst. Någon ingående redogörelse för pressens ställning ur denna synpunkt finnes såvitt bekant icke för något land, sannolikt beroende på de utomordentliga svårigheter en

dylik undersökning möter. Känt är emellertid att enskilda kapitalister och av ett fåtal personer behärskade bolag dirigerar ett flertal stora tidningar i de demokratiska staterna. Tidningskungarna i Förenta staterna och England (Hearst, Northcliffe, Beaverbrook) har ägt och personligen lett en rad tidningar, som sammanlagt utkommit i många miljoner exemplar. I Sverige utgör de socialdemokratiska tidningarna — med hänsyn till antalet försålda exemplar — 16—17 procent av dagspressen, trots att partiet företräder omkring halva väljarekåren. Före 1936 års val i Chicago såldes de mot Roosevelt fientliga tidningarna i en och en halv miljon exemplar, medan Roosevelt-pressen stannade vid en tredjedels miljon; Roosevelt segrade med överväldigande majoritet.

Liknande förhållanden föreligger i alla eller vissa demokratier i fråga om andra organ för opinionsbildningen: radio, biografier, teatrar, föredrag. Bildandet av föreningar, anordnandet av möten fordrar pengar och även i dessa hänseenden har de ekonomiskt starkare grupperna därför en gynnad ställning. Av de högre bildade hör det stora flertalet traditionellt till borgerliga partier, och redan på grund härav disponerar dessa över särskilda möjligheter att få sin uppfattning skickligt försvarad i tal och skrift. Härtill kommer, att talangen lockas av de inkomster, som endast förmögna organisationer och företag kan erbjuda; i vad mån dylika lockelser medvetet eller omedvetet spelar in, då övertygelsen formas, kan inte fastställas. Förmögenheten, bildningen och den sociala ställningen åtnjuter därjämte en prestige, som i och för sig är ett icke föraktligt propagandamedel. Med tanke på allt detta kunde en engelsk sociolog, Graham Wallas — själv övertygad demokrat — redan för nära fyrtio år sedan uttala, att de rika, om de skänkte en tredjedel av sin inkomst till propaganda, skulle kunna åstadkomma praktiskt taget vad som helst: "Det finns så mycket intelligens att köpa, och konsten att använda intelligensen för att frambringa känslor och åsikter är så utvecklad, att på detta sätt hela grundvalen för de politiska striderna skulle förändras."

Uttalanden som dessa, vilka blivit allt vanligare efter de senaste årtiondenas erfarenheter, ger emellertid en överdriven föreställning både om propagandans möjligheter och om dess beroende av ekonomiska resurser. De anförda exemplen på pressens förhållande till partierna visar i själva verket, att sammanhanget mellan ofentlig propaganda och opinion icke alltid är betydande; många läser tidningarna som nyhetsorgan utan att påverkas i sin politiska uppfattning. Den kvantitativa övervikten är långt ifrån av-

görande; huvudsaken är att en motpropaganda finnes, och att denna har så pass stor spridning, att massan av valmän lär känna de stridande ståndpunkterna. Som motvikt till de förmögnare gruppernas särskilda möjligheter tjänar också, har det påpekats, den personliga kontakten och påverkan inom arbetarklassen i ekonomiska och fackliga organisationer och i samband med själva arbetet.

Men dessa reservationer får icke undanskymma det centrala faktum, att ekonomisk och social makt i viss utsträckning ger politisk makt. Härmed följer en begränsning av demokratien så till vida som det principiella kravet på politisk jämlikhet icke alltigenom reellt — utan blott legalt — förverkligas. Det kan icke heller förnekas, att statens egna organ, i första rummet skolorna, i någon mån tjänar den bestående ordningens intressen, trots att de icke, såsom diktaturens undervisningsväsen, är inställda på att inplanta en bestämd åskådning. Redan betonet av den nationella enheten och traditionen är ägnade att motverka det vädjande till missnöjet och det framhävande av sociala motsättningar, som utmärker radikala riktningar. I principdebatten kring demokratien har också, som vi skall finna, dess tendens att gynna de ekonomiskt och socialt ledande klasserna hört till opponenternas och skeptikernas starkaste argument.

Uppträdandet av totalitära partier medför i fråga om folkopinionens gestaltning i demokratien alldeles särskilda svårigheter. Ett dylikt parti utmärkes främst därav att dess primära mål är statsmaktens erövring; först då detta mål vunnits kan partiet börja sin "egentliga" verksamhet. Partiet uppställer i regel också ett sekundärt och mera sakligt positivt mål, nämligen en bestämd reorganisation av samhället, men en dylik målsättning är icke alldeles nödvändig; missnöjet med det bestående och viljan att behärska staten för att upprätta en "bättre" styrelse kan vara tillräckliga motiv. Med sådana partier räknade man knappast i äldre debatt, och inför dem står demokratien på visst sätt försvarslös; de ordinära förutsättningarna för debatt och politisk kamp, enligt vilka varje riktning någorlunda klargör för väljarna vad den vill, gäller inte längre. Ty då det primära, medvetet uppställda målet är makten, blir alla medel icke blott moraliskt möjliga utan även politiskt riskfria; vinnes makten, undertrycker man ju motståndarna och säkrar sin ställning genom diktatur. Totalitära partier kan därför — i ännu långt högre grad än andra — använda skilda lockelsemedel inför olika samhällsgrupper, utlova förändringar som de icke har någon tanke på att genomföra, upp-

ställa kortfristiga fordringar för att få tillfälle att förverkliga ett långfristigt program av helt annan beskaffenhet, utnyttja alla anledningar till missnöje med en grundlighet utan skrupler.

Till de första rörelserna av denna typ — det var här knappast fråga om ett organiserat parti — hörde den, som på hösten 1848 förde Ludvig Napoleon till presidenturen i Frankrike. Man arbetade med en lika skicklig som differentierad propaganda: freden prisades samtidigt som Napoleon I:s bragder återopades till brorsonens fördel, finansmän och företagare fick löften om en stabil och konservativ ordning, katolikerna vanns genom antydningar om hjälp åt den av revolutionärer hotade påven, inför arbetarna frambars presidentkandidatens vagt radikala "napoleonska idéer". Boulangismen i Frankrike fyrtio år senare framstår som ett ope-rettartat förspel till vår tids diktaturrörelser. Man var ense endast om en sak: den bestående regimen skulle störtas och medlet härtill var den populära Boulanger. En av generalens närmaste män organiserade, med ledning av sina erfarenheter från amerikanska valkampanjer, en propaganda av dittills i Frankrike okänd effektivitet och hänsynslöshet. Boulanger blev "den store samlaren av missnöje"; man vädjade på en gång till arbetarnas radikalism, nationalisternas revanschlystnad, legitimisternas och bonapartisternas hat mot republiken. En detalj, som visar dubbelspelets icke ens under senare tid överträffade fulländning: vid generalens sida stod två kommittéer, en monarkistisk och en republikansk, vilka — i huvudsak utan kännedom om varandras existens — samlade pengar och drev agitation. De få personer, som var insatta i spelet, utgick från att det hela på något sätt skulle reda upp sig blott man kom till makten. Att boulangismen inför eftervärlden synes komisk, beror, väl att märka, uteslutande därpå att den misslyckades; alla är ense om att endast Boulangers obeslutsamhet hindrade en statskupp, och om en sådan ägt rum, hade Frankrike, mänskligt att döma, fått en ny diktatur av 1851 års typ.

Totalitära riktningar gynnas av politiska och ekonomiska kriser, under vilka stora folkgrupper oroligt söker en väg till räddning och de eljest verksamma "stereotyperna" förlorar sin kraft. I sådana situationer får den art av propaganda, som nyss beskrevits, en helt annan slagkraft än under normala förhållanden. Exempel härpå erbjuder så gott som alla framgångsrika diktaturrörelser under senare tid. Att det kommunistiska partiet i Ryssland — nästan okänt i mars, maktägande i oktober 1917 — icke blott kunde genomföra en revolution utan också, som de ungefär samtidigt hållna demokratiska valen utvisade, lyckades vinna en be-

tydande anslutning inom folket, måste ses i belysning av att det i sin agitation framför allt upptog kortfristiga och populära krav: omedelbar fred samt utdelning av jord till bönderna. Dessa krav hade intet direkt sammanhang med det kommunistiska programmet, och kravet på jordens uppdelning stod till och med i strid med detta program; den socialiseringsprincip, som för Lenin var huvudsak, spelade däremot en mycket begränsad roll i propagandan. Läget var liknande, då nationalsocialismen vann sina stora valvinster i Tyskland 1930—1933. De för övrigt ytterst vagt utformade grundsatser, som partiet senare kom att tillämpa, förkunnades icke i första rummet; tvärtom gavs ständigt löften, som senare icke blott icke infriades utan vilkas innebörd stod i den klaraste motsättning till den av nazisterna förda politiken. I stället vädjade man på ett sätt, som slående erinrar om boulangismen, till de missnöjda inom alla läger; man var — allt efter publikens beskaffenhet — på en gång nationalistisk och fredsälskande, konservativ och radikal, hård och tolerant. Den skoningslösa diktatur, som blev segerns resultat, var sannerligen icke den lockelse, som förde till seger; den blev, som den samtida pressen visar, en överraskning även för flertalet skolade bedömare. — Det är knappast behöfligt att tillägga att i dessa och andra fall en skara naiva determinister, som före avgörandet visat sig sakna all förmåga att förutsäga vad som skulle inträffa, efteråt konstruerat förklaringar, som påståtts visa skeendets inre logik.

Det stora flertalet medborgare är, åtminstone under någorlunda lugna tider, huvudsakligen eller uteslutande intresserade av frågor, som mera omedelbart berör deras egen eller deras grupps ställning, dvs. som gäller den inre politiken. Utrikespolitiken tenderar därför att skjutas i bakgrunden i den demokratiska debatten. Endast under korta och kritiska tider har förekommit, att förhållandet till utlandet i en folkstyrd stat fått någon större betydelse för partibildningen och därmed ingått som ett väsentligt moment i motiven för valmännens ställningstagande. Då man använder uttrycket "utrikesfrågor", förklarade Disraeli, blir varje engelsman övertygad om att det gäller ett ämne, med vilket han inte har någonting att skaffa. Den politiska diskussionen och den partipolitiska propagandan går gärna förbi utrikesfrågorna och formas så som om dessa frågor icke behövde inverka på partiernas och valmanskårens uppträdande. "En modern stats hela förvaltning (ej blott dess utrikespolitiska och försvar i egentlig mening) kan lika litet som något annat kulturarbete skötas och utbildas oberoende av de samtida internationella livsvillkoren", skriver

Harald Hjärne, "Men för valmännen, som kallas att fälla sitt avgörande utslag, finns ej ens någon påminnelse om ett dylikt ansvar. För dem står det fritt att uppträda, som om deras land och folk vore ensamma till i världen." Ett undantag utgör främst vissa utpräglat konservativa grupper, som på grund av sin tillfredsställelse med den bestående sociala situationen är oförhindrade att koncentrera uppmärksamheten på yttre frågor och som ofta i ett framhävande av dessa frågor mer eller mindre medvetet ser en möjlighet att vända blicken från radikala inre reformkrav. Med radikalismen följer däremot en benägenhet att starkt betona de inre motsättningarna, att betrakta utrikespolitiken som en distraherande och beklaglig nödvändighet.

En följd härav är att utrikesfrågor i demokratien i stor utsträckning faller utanför den ram, inom vilken man rimligen kan tala om en folkopinion. Dessa frågor kommer att behandlas och avgöras av personer och partier, vilkas maktställning grundar sig på val, vid vilka helt andra problem stått i förgrunden och som för utrikespolitiken icke ger någon ledning. Detta sammanhänger jämväl med, men är långt ifrån helt beroende av, att utrikesfrågorna är av speciellt komplicerad och skiftande natur; den centrala orsaken är inrikespolitikens naturliga primat i demokratien. Då utrikesfrågor blir brännande, uppstår nya förutsättningar för opinionsbildningen, de traditionella partilinjerna blir av begränsad betydelse, och det bestående maktlägets överensstämmelse med opinionen blir osäker. Då ett folks läge eller existens under lång tid huvudsakligen är beroende på ett eller flera andra folk, leder det berörda förhållandet till utomordentliga svårigheter; inrikespolitiken, som för massan av väljare är väsentlig, måste då skötas under trycket av yttre relationer, och den politiska eliten ställes inför nödvändigheten att hos valmännen framkalla antingen en sådan förändrad intresseinriktning eller en sådan följsamhet, att en erforderlig anpassning efter läget möjliggöres.

Av den givna översikten framgår att grundsatsen om statsstyrelse i överensstämmelse med folkopinionen eller folkmajoritetens mening blott med stora reservationer kan upprätthållas. Själva opinionsbildningen fyller icke de anspråk på rationalitet och självständighet, som uppställts av demokratiens ideologer. Endast i begränsad omfattning kan en opinion anses föreligga; i många och viktiga frågor är det uppenbart nödvändigt att handla utan någon anknytning till en majoritetsvilja eller över huvud till inom folket existerande meningar. Även då en opinion är för handen, kan statens beslut icke alltid antas svara mot majoritetens mening. Om

en relativt hög grad av enighet eller värdegemenskap föreligger, blir emellertid dessa förhållanden icke någon fara för demokrati-
tien. De beslut, som fattas i demokratiska former, efter debatter,
förhandlingar och omröstningar, uppfattas av alla såsom bindan-
de, de erkännes även om de icke mottages med gillande. Själva
den demokratiska apparaten blir en garanti för att besluten accep-
teras; efter avgörandet uppstår den relativa samstämmighet som
kräves.

Beträffande de svagheter i demokrati-
en som här berörts finnes inga snabbt verkande botemedel. Det gäller, såsom demokrati-
ens försvarare ständigt inskräper, i första rummet att förbättra folkets
uppfostran, att skapa det intresse, de kunskaper och det själv-
ständiga och kritiska omdöme, utan vilket folkstyrelsen alltid till
en viss grad blir fiktion och formalitet. Mera direkt verkande ga-
rantier har i vissa länder införts eller föreslagits: en av staten be-
kostad och i viss mån kontrollerad upplysningsverksamhet i sam-
band med val och omröstningar, lagstiftning rörande partiernas
val av kandidater och deras utgifter och inkomstkällor, förbud
mot uppenbart lögnaktig och vilseledande propaganda. Men det
väsentliga förblir utan tvivel den successivt verkande politiska
uppfostran, i vilken de demokratiska formerna ingår som ett vik-
tigt moment.

Gemenskap och konflikt

Som utgångspunkt för en mera konkret och till den aktuella situationen anknuten analys skall jag taga synpunkten, att demokratin förutsätter en jämvikt mellan gemenskap och splittring, mellan samverkan och strid. Man måste vara ense om vissa ting, i varje fall om att de demokratiska metoderna skola tillämpas, ty om betydande grupper vägrar att böja sig för majoritetens beslut och med alla medel sträva till makt, hotas folkstyrelsen med upplösning. Men tillika fordras motsättningar och spänning; ett demokratiskt statskick utan partier och debatter är en form utan innehåll. På den sistnämnda punkten har dock sällan svårigheter uppstått. Demokratiens centrala problem har varit gemenskapens bevarande trots konflikterna.

På visst sätt kan denna fråga sägas alltid ha stått i förgrunden av den teoretiska diskussionen. Men de svårigheter den innefattade blev under äldre tid föga uppmärksammade. Folkstyrelsens ideologer utgick från att enighet eller värdegemenskap skulle uppnås, vare sig de talade om allmänviljan eller intressenas naturliga harmoni eller debattens förmåga att klargöra och övertyga. Det är först under senare tid, sedan demokratin visat sig kunna frambringa diktatur, som problemets innebörd och allvar fattats.

Särskilt har kanske den bakom striderna liggande samhörighetens betydelse framhävts i England, där under lång tid två partier hetsigt bekämpat varandra, men enligt fasta konventioner omväxlande innehaft makten, i kritiska situationer visat sig kunnat samverka och endast i sällsynta undantagsfall (den irländska frågan) hotat med utomparlamentariska medel. Det väsentliga i detta system, yttrade den konservative ledaren lord Balfour vid ett tillfälle, har legat i "föresatsen att det skall fungera"; en förutsättning härför har varit, antyder han i ett annat sammanhang, att man varit enig i fråga om "samhällets grundvalar". Tongivande socialistiska samhällsforskare, såsom Cole och Laski, understryker kanske än starkare samma synpunkt. De talar om det för folkstyrelsen nödvändiga samförståndet "i fundamentala frågor", "rörande grunderna för statsordningen", "beträffande de politiska huvudprinciperna", men sätter i fråga, huruvida detta villkor fortfarande kan an-

ses uppfyllt. Utländska iakttagare har med en blandning av respekt och ironi påstått, att demokratiens fasthet i England sammanhänger med en ideologisk likriktning, som för tanken till diktatur. "Den frie engelsmannen lever själv under en diktatur", skriver en tysk författare år 1937, "och sannolikt under en mera effektiv diktatur än sin tyske granne... Hans diktatur har sin plats i hans hjärta... Regeringen behöver inte sätta honom i ledband, ty den kan lita på att han begagnar sin frihet blott i den omfattning som samhället kan uthärda det." I det anglosaxiska försvaret för demokratin under de senaste åren hänvisas med stolthet till den nationella enhetskänsla, som kan uppbära de med friheten förenade inre striderna, och den kontrasteras mot den konstlade, framtvingna solidaritet, som fostras i diktaturen.

Anhängarna av diktatur eller envælde ser däremot i demokratin ett erkännande och ett främjande av splittringen på den naturliga kollektiva enhetskänslans bekostnad. Hitler beskriver i ett av sina mest verkningsfulla anföranden (på partidagen 1934), hur detta statsskick med nödvändighet leder till starka motsättningar: varje missnöjesanledning utnyttjas hänsynslöst av personer, som härigenom kan vinna makt; den värdegemenskap, som nationalstaten medför, upplöses systematiskt genom att endast skiljelinjerna, icke de enande faktorerna framhäves; i längden måste resultatet bli att partierna står mot varandra som stridande arméer, besjälade av skilda världsåskådningar. På samma sätt talar Charles Maurras om folkstyrelsen som en statsform, "där varje särintresse äger sina befullmäktigade, verksamma och stridande representanter, men där det allmänna och centrala intresset, ehuru angripet och belägrat av alla de andra intressena, icke har något organ, i själva verket saknar existens, existerar blott som ett fiktivt förhållande eller en ren abstraktion".

Med dylika karakteristiker kännetecknar och motiverar vederbörande politiker ofta sitt eget uppträdande. Balfour hör till de brittiska statsmän, som mest energiskt verkat för att demokratin skall fungera; Hitler och Maurras har med framgång arbetat för att de splittringstendenser, vilka de beklagar, skall bli övermäktiga. Demokraten betonar gärna värdegemenskapen, hans motståndare söndringen, som demokratiens grunddrag. Dessa attityder bidrar emellertid att fixera problemläget.

I den framgångsrikt funktionerande demokratin åskådliggöres balansen mellan samverkan och strid genom skilda stadier av det politiska arbetet. Vid valen är motsättningarna starkast framträdande; här får man ofta intrycket, att partierna betraktar sina

motståndare som landsfarliga både genom de syften de förfäktar och de ohederliga medel de använder. Inom riksdagen, och icke minst i dess utskott, befinnes samma partier uppgöra kompromisser, etablera samverkan på lång sikt och prisa det gemensamma arbetets metoder och resultat; den ton, som är självfallen på valmöten, skulle i plenisalen och än mer i utskottsrummet anses stötande; de allmänna deklARATIONERNA och anklagelserna ersättes av konkreta och sakliga inlägg. Vid yttre fara bildas utan svårighet en samlingsregering, och splittringen får helt vika för enheten.

Vad menas då med en för demokrati nödvändig värdegemenskap? Vilket är, generellt och abstrakt uttryckt, det minimum av samhörighet, utan vilket folkstyrelsen ej är funktionsduglig? Ett i någon mån belysande svar kan ges med satsen, att en relativt allmän enighet måste råda om att systemet skall fungera, att de statliga besluten måste godtagas, om än icke gillas, av ett betydande flertal. Men kan enigheten begränsas till själva metoden; fordras icke, riktigare uttryckt, för att man skall vara enig i detta hänseende, en allmän anslutning även till vissa sakliga grundsatser för styrelsen? På denna punkt ges ofta svar, som innebär endast en omskrivning av frågan. Exempel härpå har redan givits. Laski använder en för många typisk formulering, då han skriver, att en våldsam konflikt icke kan undgås, "då intressen kolliderar, vilka för människorna är av den högsta betydelse (ultimate importance)". Men detta är endast skenbart ett svar, ty uppenbart är att "intressen... av den högsta betydelse" kan definieras blott som intressen, kring vilka våldsamma konflikter utbryter. Principiellt är det i själva verket omöjligt att på något sätt bestämma de motsättningar, varom här är fråga. Motsättningar, som i ett land utan svårighet löses inom demokratiens ram, kan i ett annat land leda till dess sprängning och upplösning. Ty deras betydelse är icke blott beroende av deras egen beskaffenhet, utan också av styrkan och omfattningen i den opinion, som verkar för att systemet skall fungera, att intressemotsättningar skall överbyggas på fredlig väg. Inom ett folk kan viljan att bevara demokrati eller helt enkelt vanan att lösa frågor på denna väg vara utslagsgivande, medan inom ett annat brytningarna kring ett bestämt samhällsproblem tar överhand och leder till våldsamma konflikter. Beträffande den enskilde politikerns eller vetenskapsmannens uttalanden har man anledning till reflexioner av samma art som de nyss i fråga om inställningen till demokratiens väsen antydda: den som starkt betonar, att enhetskänslan kan upprätthållas trots brytningar, är i regel mera aktivt demokratiskt intresserad och mindre

engagerad i vederbörande "fundamentala" problem än den, som ständigt framhåller risken av värdegemenskapens sammanbrott. Motsatsförhållandet mellan liberalen Ernest Barker och socialisten Harold Laski är här representativt.

Särskilda förutsättningar för en svår motsättning föreligger tydligen, då mot varandra står två, ett eller flera partier omfattande riktningar, av vilka den ena har en svag, men under lång tid bevarad majoritet. Lockelsen för majoriteten att stärka sin makt med andra än demokratiska medel, och för minoriteten att anlita dylika medel för att nå makten, blir då betydande. Men sådana situationer har förekommit, främst i Förenta staterna, utan att avsevärda antidemokratiska tendenser har framträtt. De politiska problemen har icke stått i förgrunden; massan av medborgare, även bland de politiskt aktiva, har icke ägnat stridsfrågorna något lidelsefullt intresse. En farlig spänning kan knappast inträda annat än då statsingripanden, som starkt påverkar — eller antas skola påverka — vissa grupper levnadsförhållanden, ifrågasättes eller beslutas, och då sålunda dessa grupper eggas till intensiv och hänsynslös verksamhet. När väl en extrem, för metoderna likgiltig riktning nått starkare anslutning, försvagas lätt över hela linjen de moderata, för demokratiska uppgörelser böjda grupperna, och en allmän skärpning av konfliktläget inträder. Med de svårigheter för demokratin, som härigenom uppstår, stegras ytterligare de antidemokratiska tendenserna. Denna växelverkan mellan rörelser, som är fientliga mot demokratin, och de svagheter, som på grund av deras verksamhet kommer att präglade statsskicket tillämpning, är karakteristisk för flera av de moderna diktaturernas uppkomst.

Man har stundom, för att klarlägga den behandlade frågan, jämfört den demokratiska staten med en förening. En person, som ingått i en förening, kan, trots att han oavbrutet överröstas vid avgörandet av speciella frågor, stanna kvar, så länge han gillar föreningens syften. Men om föreningen beslutar att ägna sig åt en annan verksamhet, som han icke vill stödja, anmäler han sitt utträde. På samma sätt skulle en medborgaregrupp, då staten enligt hans mening definitivt slår in på en politisk linje, som han ogillar — genom att ett parti, mot vilket han starkt opponerar, får en till synes stabil maktställning — utträda ur värdegemenskapen, dvs. känna sig obunden av de demokratiska konventionerna. Denna liknelse ger dock en alltför schematisk bild av läget. Känslan för demokratin kan vara så fast, benägenheten till anpassning så stark, att gruppen i fråga utan någon omläggning av sin taktik fortsätter att verka inom demokratiens ram. Det är fåfängt att här söka

finna någon precis formel: antingen blir den intetsägande eller oriktig.

Av det sagda framgår, att de ord, som ofta användes och som även här använts för att beteckna demokratiens socialpsykologiska förutsättning — samhörighetskänsla, värdegemenskap, enighet — i grunden är för starka, för positiva. De begagnas i brist på ett adekvat uttryck för den rad känslolägen, som här kommer i fråga, från motvilligt godtagande till entusiastisk solidaritet.

De konflikter, som hotat eller hotar demokratien i samtiden, är övervägande en ekonomisk-social natur. Innan jag ingår på dessa, skall jag emellertid i korthet beröra andra motsättningar av mindre aktuell betydelse. Härigenom vinnes en bättre belysning av folkstyrelsens under mellankrigstiden mest brännande problem.

*

Under den nyare tidens första århundraden betingades de inre striderna till väsentlig del av skilda religiösa åskådningar. Även i den mån andra brytningar, särskilt av ekonomisk-social natur, var av betydelse — vilket ofta i en ur vår tids synpunkt förvånande liten utsträckning synes ha varit fallet — färgades och så att säga snedvreds de av religiösa föreställningar. De kämpande riktningarna klädde själfvallet sin uppfattning i en religiös form men därigenom påverkades också innehållet i denna uppfattning. Kravet på religiös enhet kunde därför framstå som tvingande med hänsyn till den statliga enhetens bevarande; religiös splittring var ett hot mot staten på samma sätt som en politisk uppdelning i skilda extrema partier i nutiden är ett hot mot demokratien. En religiös riktning kunde, lika väl som ett politiskt parti i våra dagar, tjänstgöra som medel för en främmande makt, och det var då, liksom det är nu, fåfängt att söka utröna, huruvida hänförelsen för tron eller viljan till makt låg bakom tanken på inflytande eller erövring.

Även de liberala — och i viss mån demokratiska — strömningar, som vann fäste i England under 1600-talet, utgick från religiösa idéer och uppträdde i religiös dräkt. Men en viktig punkt i deras strävanden var religionens avlägsnande från stridslinjen genom tolerans — till en början begränsad till innehåll och omfattning, efter hand total. Det har därför kunnat sägas, att liberalismens genombrott kom, då under Karl II:s regering partierna trädde i kyrkornas och sekternas ställe som politiska maktfaktorer. Med liberalismens och demokratiens universella framträngande

under 1700- och 1800-talen blir denna linje dominerande. I de stora idédeklarationerna i samband med Amerikas frigörelse och den franska revolutionen framhäves religionsfriheten och toleransen. Denna utveckling förutsätter, att kyrkorna uppger sina krav på att dirigera staten — eljest skulle demokratin i länder, där en religiös riktning dominerade, ha kunnat resultera i en kyrklig diktatur — och att staten å sin sida avstår från det medel att stärka sammanhållning och makt, som består i religiös enhetlighet. I praktiken upphörde religionerna icke blott att kämpa om statsmakten utan också — vilket icke med nödvändighet följer av de angivna förutsättningarna — att spela en central roll som partiskiljande faktorer.

Detta innebär icke att trosbekännelsen upphört att vara av politisk vikt. Ett stort antal partier i skilda länder är till stor del religiöst bestämda och söker i första rummet att främja ett visst trossamfunds intressen. Särskilt har katolikerna sökt verka genom politiska organisationer — så i Belgien, Frankrike, Italien, Tyskland, Österrike, Spanien, Schweiz — men även partier representerande bestämda protestantiska riktningar, har framträtt, t.ex. de antirevolutionära och kristligt-historiska partierna i Holland och den kristligt-sociala folk tjänsten i Tyskland. Det kristligt-demokratiska partiet i Västtyskland söker samla både katoliker och protestanter. Viktiga skillnader mellan dessa partier ur synpunkten av det religiösa och det allmänpolitiska fermentets inbördes betydelse föreligger dock. Exempelvis det katolska partiet i Schweiz och det kristligt-sociala partiet (folkpartiet) i Österrike är närmast att betrakta som konservativa, ehuru därjämte av religiös enhetlighet och starkt religiöst intresse präglade partier; vid sin sida har de icke heller haft andra konservativa riktningar av någon betydelse. De katolska partierna i Tyskland och Italien har däremot framstått som centerpartier — "centern" var också partiets namn i Tyskland — och har varit inriktade på att utnyttja sin mellanställning för att tillgodose speciellt katolska intressen. Även i länder, där några i nu berörd mening "religiösa" partier icke uppträtt, har ofta ett starkt sammanhang mellan en trosbekännelse och ett parti förelegat; i England har statskyrkan under lång tid varit ett stöd för det konservativa, frikyrkorna för det liberala partiet, och i Sverige liksom i andra länder har förhållandet varit likartat.

Brytningarna inom den moderna demokratien påverkas föga av de religiösa åskådningarna och deras återspeglning i politiken. Sedan toleransen både legalt och i praktiken erkänts, har kyrkorna

nöjt sig med en frihet utan monopolmöjligheter, vare sig de åtnjuter vissa privilegier — såsom anknutna till staten — eller icke. Till detta allmänna konstaterande bör dock fogas två reservationer.

Inom de religiöst bestämda partierna har ofta skilda sociala grupper och olika åsikter rörande de sociala problemen varit företrädda, även om mera avancerade radikaler, främst socialister, i regel varit religiöst indifferent och anslutit sig till andra partier. Särskilt har de mellan- eller centerpartier, varom nyss talats, varit socialt heterogena. I det tyska centerpartiet kunde man urskilja en högerfraktion, där godsägare och industrimän dominerade, och en vänsterfraktion, med stark anknytning till arbetare och småbönder. I dylika fall har det varit möjligt och naturligt för partiet att föra en skiftande politik, med allians än åt höger, än åt vänster, varvid hänsyn till kyrkliga problem — icke minst undervisningsfrågor — i stor utsträckning varit utslagsgivande. Partiet har, förenklat uttryckt, i miniatyr representerat de allmänpolitiska riktningarna inom folket, men i motsats till folket i dess helhet sammansvetsats genom enhetliga trosföreställningar och värderingar. Det har därigenom kunnat bilda en buffert mellan de socialt bestämda partierna och i det stora hela utöva ett modererande och förmedlande inflytande. I Tyskland blev denna situation så utpräglad, att centern under Weimarrepublikens upplösningstid framstod som regimens starkaste värn; den var efter 1930 det enda parti, som under fasthållande vid demokratien någorlunda bevarade sin väljarekär, och bildade därför kärnan i den sista klart republikanska regeringen.

Å andra sidan är emellertid ostridigt, att motsättningar kring religionen — alldeles oberoende av förekomsten av nu berörda partier — stundom skärpt konflikter, vilka huvudsakligen betingats av andra faktorer. Att socialismen, särskilt tidigare, ställt sig avvisande mot religion och kyrka, medan dess mest aggressiva motståndare inom det borgerliga lägret framträtt som trons försvarare, har givit den politiska och sociala maktkampen en speciell ideologisk tillspetsning, som sannolikt i vissa fall försvårat uppgörelser inom demokratiens ram. Genom socialdemokratiens — och även kommunismens — småningom ändrade ställningstagande till religions- och kyrkofrågor under senare år har likväl denna faktor förlorat sin huvudsakliga betydelse.

En erinran bör slutligen göras om att religionsfrågan i flera länder utanför den västerländska kulturkretsen framträtt som ett hinder för införande av demokrati. Det mest typiska fallet är Indien.

Motsättningen mellan hinduer och mohammedaner bestämde under det engelska väldet i stort sett den politiska verksamheten; samfälliga val och en mandatfördelning efter numeriska grunder troddes av den mohammedanska minoriteten leda till religiöst förtryck; endast genom en legalt fastställd avvägning av de båda gruppernas rättigheter syntes länge en lösning tänkbar. Enligt den innan Indien uppdelades i två självständiga stater gällande författningen fick varje religionssamfund ett bestämt antal representanter i de lagstiftande församlingarna, och dessa valdes inom vederbörande samfund; valkretsarna var religiöst, icke territoriellt avgränsade. Liknande problem — ofta framhävda som bevis på omöjligheten av total självstyrelse — föreligger i flera brittiska besittningar.

NATIONALISM

Motsättningar mellan grupper med samma språk, traditioner och handlingsmönster har säkerligen alltid framträtt i såväl inomstatliga som mellanstatliga sammanhang. Då det gäller att i största korthet karakterisera deras roll i demokratien kan jag emellertid begränsa mig till tiden efter den moderna nationalitetsprincipens framträngande i slutet av 1700- och början av 1800-talen. Nationalitetsläran i sin mera utbildade form kombinerar liberal-demokratiska tankegångar med föreställningar, som av konservativa riktningar, främst den historiska skolan och romantiken, infördes i debatten. Om själva begreppet nationalitet har tvistats; i regel torde man utgå från språket, men även härstamningen, den historiska gemenskapen, de sociala vanorna och själva känslan av samhörighet har tillerkänts betydelse. En nation eller nationalitet tänkes utgöra en sedan urminnes tid särpräglad enhet, ett slags överindividuell gemenskap, med bestämda egenskaper och en särskild roll, en mission, att fylla inom kulturkretsen. Enligt en mindre överspänd, under senare tid kanske mera utbredd uppfattning innebär principen snarast, att varje större människogrupp, som företer vissa objektivt fastställbara gemensamma drag — i första rummet ett språk — och som tillika önskar bilda en självständig politisk enhet, om möjligt bör få göra detta. Nationaliteten tillerkännes alltså samma ställning internationellt som den fullmyndige medborgaren inom staten. Under 1800-talet frambragtes genom utbredningen av denna lära en rad nationer, dvs. samhörighetskänsla och tro på de egna särdragen uppstod inom grupper, för vilka dylika tankar tidigare varit främmande. Som läromästare tjänstgjorde härvid ofta personer, vilka icke tillhörde vederbörande grupp men fängslats av nationalitetsideologien.

Då skilda nationaliteter sammanförts i en demokratisk stat har i regel slitningar uppstått, som i hög grad försvårat statsskickets verksamhet. En nationell majoritet, som stått mot en eller flera minoriteter, har ofta — trots erkännandet av nationalitetsprincipen — strävat att undertrycka de mindre grupperna eller att utrota dem, icke fysiskt, men genom att beröva dem de egenskaper, särskilt det gemensamma språket, på vilka deras enhetskänsla grundar sig. Minoriteterna har å sin sida arbetat för att hävda sin egenart, och i de fall, då geografiska och andra förutsättningar härför funnits, sökt ansluta sig till en stat, i vilken deras egen nationalitet dominerar, eller bilda en självständig stat. Nationalitetsproblemet har sålunda växt ut till en fråga icke blott om demokratiens, utan om statens bestånd. Någon sådan möjlighet att avföra problemet ur de politiska striderna, som förelegat i religionstvister, har här icke funnits. Toleransprincipen har ej, även då den i största möjliga utsträckning tillämpats, kunnat få samma innebörd som på det religiösa området. Inom förvaltningen, där de religiösa skiljelinjerna varit av mindre vikt, har de nationella lett till stora svårigheter, och inom undervisningen har en konfessionslös skola på sin höjd kunnat få en motsvarighet i en två- eller flerspråkig utbildning, men en dylik ordning är av uppenbara skäl icke lätt att genomföra systematiskt och likformigt.

Typisk för de faror, nationalitetsstriderna utgör för demokratin, är den irländska frågan. Den brittiska politiken behärskades under årtionden huvudsakligen av irländarnas krav på självstyrelse, och vid vissa tillfällen satte motsättningarna kring denna fråga statsskickets fredliga tillämpning på spel; i detta fall kombinerades en nationalitetsstrid — där dock språkfrågan spelade en undanskymd roll, eftersom massan av irländare talade endast engelska — med religiösa och sociala konflikter. Det mest markanta exemplet från mellankrigstiden är Tjeckoslovakien, där förhållandet mellan nationaliteterna var drägligt, till dess Tysklands understöd åt och uppmuntran av den tyska minoriteten gav upphov till en allmän skärpning, som redan före München-krisen hotade den tjeckiska demokratin med upplösning.

Medan lösenordet i fråga om trosbekännelserna varit tolerans, har det beträffande nationaliteterna — åtminstone då självständighet eller anslutning till annan stat icke kunnat komma i fråga — varit autonomi, en begränsad självstyrelse på de områden, som är av central betydelse för nationaliteternas existens, främst undervisningen. Härigenom har man i några länder lyckats mildra konflikterna. Samma syfte, och en viss stabilitet i fråga om nationa-

liteternas politiska inflytande har stundom eftersträfvats genom att riksdagsmandaten fördelats på språkliga grupper, icke på bestämda områden (Österrike enligt 1906 års valordning). Det har också förekommit, särskilt då de stridande grupperna varit någorlunda jämnstarka, att utjämning uppnåtts medelst en i praxis genomförd fördelning enligt språkliga principer av ministerportföljerna (Belgien), någon gång kompletterad genom en dubblering av viktiga departement (Kanada, särskilt före 1867 års konstitution).

Har de nationella eller de sociala skiljelinjerna visat sig starkast i den moderna demokratien? Frågan kan icke entydigt besvaras. I flera stater, särskilt där en möjlighet till utbrytning funnits, har den nationella synpunkten dominerat; den stora massan av de till en nationalitet hörande medborgarna har sammanslutit sig till ett parti, som väsentligen verkat för det gemensamma nationella målet. I Finland, där en utbrytning av den svenska minoriteten icke är tänkbar, är flertalet svenskar samlade i Svenska folkpartiet, som står helt solidariskt till den finska staten och genom sin socialt heterogena sammansättning kan fungera som ett mellanparti av ungefär samma art som det katolska centerpartiet i den tyska republiken; en del svenskar röstar dock med andra partier, särskilt det socialdemokratiska. I andra stater har nationella och sociala skiljelinjer kombinerats; i Tjeckoslovakien fanns exempelvis ett tyskt och ett tjeckiskt socialdemokratiskt parti, och en liknande klyvning förekom i det gamla Österrike (före 1918). I Kanada är nationalitetslinjen icke starkt partiskiljande, vilket sannolikt sammanhänger med att det där rådande majoritetssystemet missgynnar småpartier. I Sydafrika har motsättningen mellan boers och engelsmän varit av stor vikt för partibildningen, men den har kombinerats med vissa ekonomiskt-sociala särskillnader. Schweiz torde vara den enda stat, där man — ehuru en viss korrelation finnes mellan nationalitet och parti — kan konstatera en total politisk sammansmältning av grupper, som ur språklig synpunkt fortfarande utgör skilda nationaliteter.

I detta sammanhang skall jag tillåta mig en parentetisk anmärkning. Det talas ofta, och såvitt jag kan bedöma med all rätt, om den sovjetryska statens framgångsrika nationalitetspolitik. Nationaliteterna är likaberättigade och konflikter dem emellan av någon betydelse förekommer ej. Härtill bör emellertid erinras, att under en regim, som uppbäres av en gemensam åskådning, eller i varje fall av ett härskande parti, nationalitetsfrågorna rimligen måste skjutas i bakgrunden, såvida icke — såsom i Tyskland och

Italien — åskådningen är nationell, knuten till en viss nation eller nationalitet. Att nationalitetsfrågorna är svårlösta i demokratien, ligger i sakens natur: dels får grupperna fritt strida om makt och inflytande, dels saknas — just därför — det sammansvetsande medel, som en gemensam, på andra mål inriktad politisk ideologi utgör.

Även könsskillnadens politiska betydelse bör i detta sammanhang, om också i största korthet, diskuteras. Detta redan på grund därav, att man före kvinnorösträttens mera allmänna införande ofta gjorde gällande, att kvinnorna i det politiska livet skulle föra en särpräglad politik och härigenom till och med sätta demokratiens tillämpning på spel. Ännu i debatter i början av 1900-talet kunde man resonera om utsträckning av rösträtten till kvinnor på ungefär samma sätt som då det gällt att ge politiskt inflytande åt förut utestängda religionsgrupper, nationaliteter och samhällsklasser. Metoder, liknande dem, som i vissa fall använts i fråga om religiösa och nationella minoriteter, förordades stundom jämväl i fråga om kvinnorna, bl.a. upprättandet av särskilda valkretsar för kvinnor. Även sedan den kvinnliga rösträtten under någon tid tillämpats, har det påståtts, att denna rösträtt varit en av orsakerna till de extrema partiernas växande styrka och därmed till demokratiens svårigheter.

Denna fråga kan numera, i motsats till flera andra här behandlade, tämligen noggrant klarläggas. En sammanfattande redogörelse för de resultat som kan vinnas genom valstatistiska studier återfinnes i mitt arbete "Political behaviour" (1937). Blott ett par punkter skall här upptagas. De förhoppningar och farhågor, som yppades vid den kvinnliga rösträttens införande, har visat sig ytterligt överdrivna. Kvinnorna har i stort sett icke spelat den roll i det politiska livet, eller uppträtt på det särpräglade sätt, som många av reformens anhängare och motståndare tänkte sig. Ett speciellt kvinnoparti har, såvitt bekant, blott under en kort tid framträtt i en stat, Israel; kvinnor ur skilda partier har däremot i vissa länder — bland dem Sverige — sammanslutit sig för att aktivisera kvinnornas politiska verksamhet och arbete för deras inval i statliga och kommunala representationer. Det stora flertalet kvinnor torde rösta med samma parti som männen inom samma sociala (respektive religiösa eller nationella) grupp. Kvinnorna inom vederbörande partier har icke, utom någon gång i s.k. kvinnofrågor — särskilt frågor om kvinnors anställnings- och löneförhållanden — på ett markant sätt drivit en särskild linje

eller uppträtt som en fraktion med särintressen. De överallt jämförelsevis få kvinnorna i representationen synes genomgående utan större friktion ha anpassat sig efter vederbörande partier. Med det sagda bestrides naturligtvis icke, att kvinnorösträtten direkt och indirekt bidragit att stärka kvinnornas ställning i samhället; vad som här intresserar är dess inverkan på de allmänpolitiska problem jag nu behandlar.

I vissa hänseenden företer likväl kvinnornas utnyttjande av sina politiska möjligheter särdrag, som icke är utan betydelse för brytningarna inom den moderna demokratien. Genomsnittligt är det kvinnliga valdeltagandet lägre än det manliga; i flera länder har skillnaden minskats, men den torde fortfarande i regel uppgå till omkring tio procent. Tillgängliga uppgifter, särskilt de som meddelas i den utmärkta svenska valstatistiken, tyder på att valdeltagandet bland kvinnorna i högre grad än bland männen sjunker med den sociala och ekonomiska ställningen; kvinnorna inom arbetarklassen har exempelvis i vårt land, särskilt under den första tiden efter kvinnorösträttens införande, visat ett avsevärt mindre politiskt intresse än männen inom samma kategori. Då anslutning till ett parti i hög grad korrelerar med den ekonomisk-sociala standarden, följer härav att kvinnorösträtten verkat i konservativ riktning. Det är också anledning att antaga, att bland de lägre socialgruppernas kvinnor finnes eller funnits ett jämförelsevis stort antal, som på grund av ett personligt tjänsteförhållande till medlemmar av en högre klass antingen avstår från att rösta eller röstar med partier, vilka icke, enligt den eljest dominerande korrelationen, representerar deras egen socialklass. Främst är det här fråga om hem- och butiksbiträden, upppasserskor och liknande yrkesgrupper.

I Tyskland och Österrike tillämpades under det demokratiska skedet efter det första världskriget helt eller delvis en ordning, som gjorde det möjligt att bestämma de manliga och de kvinnliga rösternas fördelning på partiet. Härvid framgick att kvinnorna i hög grad gynnade de konservativa och särskilt de religiöst inriktade partierna; den tyska centerns väljare torde till omkring 60 procent ha varit kvinnor, och även det kristligt-sociala partiet i Österrike drog stora fördelar av den kvinnliga rösträtten. De extrema antidemokratiska tyska partierna var däremot — med en modifikation, som strax skall nämnas — utpräglat manligt betonade. Sannolikt hade i Tyskland de socialistiska partierna fått majoritet i 1919 års nationalförsamling, om endast männen haft rösträtt. Under brytningstiden omkring 1930 blev kvinnorösträtten en

tillgång för demokratin, särskilt genom att centern i så hög grad vann kvinnornas stöd. För att förstå den revolutionära spänningen i Tyskland vid denna tid måste man ha klart för sig att det utslagsgivande demokratiska mellanpartiet ägde ett klientel, inom vilket kvinnorna, och efter all sannolikhet de äldre, övervägde, medan de på en omstörtning inriktade partierna i ojämförligt större utsträckning stöddes av män, och med all säkerhet särskilt unga män. De revolutionära hade alltså en slagkraft, som var vida större än deras röstsiffror och representantantal utvisade. Inför nationalsocialismens seger inträdde en förändring; i allt högre grad gick kvinnorna över till detta parti och vid 1933 års avgörande val var den nationella — av nationalsocialister och tysk-nationella bestående — majoriteten betingad av den starka anslutningen från de kvinnliga väljarna. Man kan, med hänsyn till det starkt ökade valdeltagandet vid de sista demokratiska valen under Weimarrepubliken samt de borgerliga gruppernas massvisa övergång till nazismen vid samma val, våga den gissningen, att kvinnorösträttens förändrade utslag sammanhängde med, att den nyss karakteriserade labila gruppen av kvinnliga väljare följde sina husbönder och arbetsgivare till det nazistiska lägret.

Än en gång bör kanske understrykas, att skillnaden mellan könsens politiska inställning i regel icke varit betydande. De nu anförda exemplen på kvinnorösträttens verkningar torde vara enastående, även om enligt uppgifter, som ej kan verifieras, i viss mån jämförliga resultat uppstått i vissa katolska länder (Spanien och Litauen). Som ett belägg på att i sällsynta fall korrelationen mellan kön och parti kan vara dominerande, skall jag emellertid anföra några röstsiffror från valen i november 1932 i den lilla katolska kommunen Östringen i Baden: på nationalsocialismen röstade 208 män och 79 kvinnor, på socialdemokratien 103 män och 68 kvinnor, på kommunismen 136 män och 30 kvinnor, på centern 288 män och 565 kvinnor.

*

Med sociala motsättningar menar jag i det följande sådana, som huvudsakligen sammanhänger med skillnader i ekonomisk ställning, arbetsförhållanden och (eller) levnadsvanor inom ett samhälle och som icke i någon avsevärd grad kunna återföras på de religiösa, nationella och sexuella skiljaktigheter, som förut berörts. För att en motsättning skall uppstå kräves, att de angivna företeelserna skapar en känsla av gemenskap hos de likställda, kom-

binerad med en vilja till sammanhållning gentemot andra grupper. På det ytterligt omstridda ordet socialklass — vars bestämning ofta är uttryck för en politisk ideologi — skall jag här icke ingå; i det följande får jag anledning att återkomma härtill. Då jag nu talar om socialgrupp eller socialklass, är det utifrån den mycket allmänna definition jag nyss givit.

Socialgruppens särställning i jämförelse med de förut diskuterade grupperna är uppenbar. Den bygger icke, såsom den religiösa gruppen, uteslutande på en gemensam åskådning; över huvud behöver icke en sådan åskådning — i ordets mera egentliga mening — tjäna som sammanhållande band. Större likheter företter då socialgruppen med nationaliteten. I båda fallen kräves vissa objektivt fastställbara gemensamma drag — som det dock ofta är svårt att precisera — och en subjektiv känsla av enhet. Men socialgruppens särdrag är — i motsats till nationens eller nationalitetens — helt bestämda av dess ställning inom samhället. Liksom könen lever socialgrupperna i ömsesidigt beroende; själva begreppet förutsätter existensen av flera grupper inom ett samhälle.

Det kan synas självklart, att de metoder, som begagnats för att ur politiken avlägsna de på religiösa och nationella skiljelinjer beroende striderna, här icke kan komma i fråga. I hög grad likartade metoder har likväl förordats av skilda åskådningar. För den extrema gammalliberalismen framstod en total statlig passivitet, ett slags till det yttersta driven tolerans på det sociala området som en lösning. Man tänkte visserligen icke på grupper och klasser, utan på individer, men resultatet blev så till vida detsamma, som staten ansågs endast böra övervaka och för ingrepp utifrån säkra den fria konkurrensen. Då emellertid i övervakningen skulle ingå upprätthållandet av vissa grundsatser — äganderätt, arvsrätt, avtalsfrihet i formell mening — måste passiviteten i praktiken innebära ett skydd för de besittande, ett konserverande i stort sett av den bestående ordningen. All annan politik än den gammalliberala — som ingenstädes blivit konsekvent tillämpad — innebär, att staten på ett aktivt, positivt sätt blandar sig i socialgruppernas strider och förändrar det dem emellan bestående förhållandet.

Man har också — stundom under direkt åberopande av nationalitetspolitiken — verkat för autonomi för vissa sociala grupper. Enligt s.k. pluralistiska och särskilt gillessocialistiska idéer, livligt diskuterade i England på 1910-talet, skulle skilda grupper, både av social och annan beskaffenhet, under statens ledning och kontroll få en betydande självstyrelse. I detta sammanhang av intres-

se är framför allt den av syndikalismen influerade tanken, att de inom en industrigren, respektive ett industriföretag verksamma skulle tillerkännas ett slags industriell autonomi. Man räknade med att på detta sätt avföra de sociala konflikterna från den statliga politiken. I Sverige framträdde främst Ernst Wigforss som målsman för denna riktning. Numera synes dessa idéer, i varje fall i den form de ursprungligen propagerades, ha ringa aktualitet; de torde allmänt ha befunnits såväl omöjliga att genomföra som mindre betydelsefulla än man till en början tänkte sig. I själva verket synes det uppenbart att, huru än en dylik ordning bleve beskaffad, det fortfarande skulle ankomma på staten att träffa de avgöranden, som just ur de sociala intressebetsförhållningarnas synpunkt framstår som huvudsakliga. Tanken att staten skulle kunna ställas utanför samhällsstriderna på detta sätt lär vara lika verklighetsfrämmande som motsvarande föreställningar inom den gammalliberala idékretsen.

Slutligen har, i regel från konservativt håll, förslag framställts om att representationen skulle byggas icke på samfälliga val utan på vad man kallat klass-, intresse- eller korporationsval. De olika socialgrupperna skulle tilldelas ett bestämt antal mandat och dessa besättas inom och av vederbörande grupper; härigenom har man — liksom i vissa fall i fråga om nationaliteter — velat åstadkomma en avspänning och stabilisering. Med få undantag har förslagen varit så utformade, att de högre socialgrupperna skulle få ett i förhållande till sin storlek oproportionerligt antal representanter; det har alltså gällt att på en omväg återinföra det representativa system, som kännetecknade privilegiestaten. Men även då det ifrågasatts, att socialgrupperna i denna ordning skulle representeras i förhållande till sitt medlemsantal, har förslagen enligt en dominerande demokratisk opinion icke varit ägnade att ge det avsedda resultatet. Det vore visserligen möjligt att på detta sätt få bort socialgruppernas genom partier förda strid om mandat vid valen. Men orsakerna till motsättningarna över huvud och därmed till strid inom representationen blev icke undanröjda. Tvärtom skapades härigenom ett nytt tvisteämne, nämligen hur mandaten skulle fördelas.

Jag har erinrat om dessa tankeriktningar för att från början ställa det behandlade problemet i en klarare principiell belysning. I det följande skall jag uppehålla mig endast vid mera centrala sidor av debatten.

Statens ingripanden på det ekonomisk-sociala området — i annan form än genom den äldre liberalismens upprätthållande av

rättsordningen — innebär en mer eller mindre bestämd förändring av socialgruppernas ställning och inbördes förhållande. Då förändringen är jämförelsevis obetydlig, uppstår ur det demokratiska statsskicket synpunkt inga svårigheter. De statliga besluten medför i själva verket ständigt dylika förändringar: en tullreform, en socialpolitisk åtgärd, ett anslag till arbetslösa förbättrar, respektive försämrar vissa folkgruppers ekonomiska läge och innefattar ett övergivande i smått av gammalliberalismens toleransprincip. Då frågan uppstår om en mera genomgripande social reorganisation blir läget ett annat: motsättningarna uppnår en sådan skärpa, att den nödvändiga värdegemenskapen hotas; en tendens framträder att å ena sidan i bevarandet, å andra sidan i omläggningen av den bestående ordningen se något väsentligare än tillämpningen av demokratiska metoder vid avgörandet. Men till denna strid an knytes, då de stridande parterna i princip står på demokratiens grund, en konflikt även rörande statsskickets innebörd och förutsättningar; å ömse sidor hävdas, att man själv representerar den sanna, motståndaren en falsk uppfattning om folkstyrelsen. Under mellankrigstiden var detta problemläge särskilt aktuellt i ett stort antal stater.

Innan jag går närmare in på dessa frågor, skall jag ett ögonblick stanna vid den mest tydliga illustrationen till problemet, som såvitt jag vet finnes från något äldre tid. Jag åsyftar läget i Förenta staterna före inbördeskriget 1861—1865. Den amerikanska debatten vid denna tid innehåller, trots de uppenbara skillnaderna i utgångspunkter, åtskilligt av intresse i vår tids situation.

Den konflikt, som kulminerade i det amerikanska inbördeskriget, gällde som bekant slavfrågan. I nordstaterna, som omfattade bortåt två tredjedelar av befolkningen, var slaveri förbjudet och en allt starkare rörelse, som väsentligen stödde sig på allmänt demokratiska argument om människornas naturliga likställighet, krävde förbud för slaveri inom hela unionen. Sydstaternas ekonomiska system baserades däremot på slaveriet. På en befolkning av omkring tolv miljoner (1860) kom fyra miljoner slavar; i de stater, som sedermera utträdde ur unionen, var slavarna tre och en halv av över tio miljoner. Trots att slavegömdomen var starkt koncentrerad — endast var tredje eller fjärde familj ägde någon slav och omkring tio procent av den vita befolkningen ägde flertalet slavar — var föreställningen om slaveriets nödvändighet så allmänt omfattad, att flertalet sydstaten bildade ett homogent politiskt block, inom vilket inre stridigheter helt bortskymdes av den gemensamma tron på "Söderns speciella institutioner". Slavarnas

värde enligt omkring 1860 gällande priser var mellan tre och fyra miljarder dollar, och slaveriets avskaffande genom ett unionellt beslut tedde sig som en väldig expropriation utan ersättning, inebärande en proletarisering av Söderns ekonomiskt, socialt, kulturellt och politiskt härskande klass.

På ett i modern tid enastående sätt sammanföll alltså en av ekonomisk-sociala orsaker betingad politisk klyvning med en regional uppdelning. Vissa förutsättningar fanns för en skilsmässa mellan de stridande grupperna, och denna möjlighet sökte elva av sydstaterna förgäves förverkliga genom beslutet om utbrytning ur unionen år 1861; nordstaterna betraktade utträdet som ett upprorsförsök och lyckades efter fyra år genom en total seger återställa enheten. Vad som i detta sammanhang är av intresse är att under den långa och innehållsrika debatt, som före inbördeskriget fördes om förhållandet mellan Norden och Södm, problemet även upptogs ur den demokratiska principens synpunkt. Var går gränserna för den demokratiska statsmakten? Vilka hänsyn måste majoriteten taga till minoriteten? Vilken grad av värdegemenskap fordras i en demokrati? På dessa frågor tvingades statsmän och teoretiker i Norden och framför allt i den av Nordens övermakt hotade Södm att söka ge allmängiltiga svar.

Det mest representativa inlägget från sydstatshåll är John Calhouns "A disquisition on government" (1851). Calhoun utgick från att varje härskare och varje styrande grupp är benägen att missbruka sin makt. Ett medel mot detta missbruk vore medborgarnas politiska likställighet, den allmänna rösträtten. Men detta medel vore icke tillräckligt, ty rösträtten ledde till strid mellan olika intressegrupper, vilka var för sig ville nå den totala makten. Majoritetsstyret bleve därför ur den angivna synpunkten i huvudsak av samma beskaffenhet som styrelsen i en absolut monarki. "Den enda skillnaden i detta hänseende är, att under ett majoritetsstyre minoriteten kan bli majoritet och majoriteten minoritet genom utövande av rösträtten och att de sålunda kan växla position utan våld eller revolution." Det enda säkra medlet mot maktmissbruk bestod enligt Calhoun däri, att de viktigaste intressegrupperna i samhället genom sina organ finge en självständig andel i statsmakten, så att lagstiftning kunde äga rum endast genom deras sammanstående beslut. I stället för den "numeriska majoriteten" borde krävas en "samverkande majoritet" (concurrent majority). På detta sätt skulle man ernå, "att de skilda intressen, klasser och regioner, i vilka samhället kan vara uppdelat, blir skyddade, och alla konflikter och strider dem emellan förhind-

rade — genom att göra det omöjligt för styrelsen att handla utan allas gemensamma samtycke". Kompromissen bleve, därest denna princip genomfördes, den obligatoriska formen för ett statligt beslut. Calhoun hänvisade, för att belysa och stödja sin uppfattning, till juryn, inom vilken enhällighet krävdes för fällande dom, och till den polska riksdagens regel om "liberum veto", som visserligen innebar en extrem tillämpning av grundsatsen om "samverkande majoritet", men trots detta under lång tid kunnat upprätthållas utan alltför stora olägenheter.

Ehuru Calhoun helt allmänt talade om skilda klasser eller delar av samhället såsom berättigade till lika andelar i statsmakten, till ett slags absolut vetorätt, är det tydligt, att han i sin analys och sina slutsatser har förhållandet mellan Norden och Södern för ögonen. Hur han konkret tänkte sig, att de av honom uppställda kraven skulle realiseras, framgår av ett i kongressen framställt förslag. Enligt detta skulle den unionella exekutivmakten uppdelas på två presidenter, en för Norden och en för Södern, med vetorätt mot varandra och mot kongressen. Beslut skulle alltså kunna åvägbringas endast då de båda stridande regionerna var eniga, den majoritet inom unionen, som Norden representerade, skulle under inga förhållanden kunna påtrycka Söderns minoritet sin vilja. Detta och andra i samma riktning gående förslag hade på grund av nordstaternas motstånd inga utsikter till framgång. Man drog sig fram med kompromisser, till dess efter Lincolns val till president utbrytningen och inbördeskriget blev oundvikliga.

Med Calhouns tankar om samverkande majoritet och vetorätt såsom en lösning av unionens problem sammanhänger nära det försvar, som han och andra sydstatsmän presterade för slaveriet såsom demokratisk institution. Om alla till en stat hörande individer vore legalt likställda, kunde, förklarade man, en klasskamp mellan de besittande och de egendomslösa icke undvikas, och denna kamp måste leda till revolutionära aktioner och därmed till samhällets sönderbrytande. Under slavsystemet kunde däremot verklig jämlikhet och demokrati känneteckna förhållandet mellan de fria medborgarna, ty den egendomslösa, presumtivt missnöjda klassen vore då avskuren från allt inflytande. Slaveriet vore alltså i grunden en förutsättning för demokrati, vilket också erfarenheterna från antikens folkstyrelser visade. "Slaveri är nödvändigt under ett republikanskt styrelsesätt", yttrade Calhoun. "Utan slaveri är ett varaktigt republikanskt styrelsesätt otänkbart." Mera direkt uttryckte sig en tidning, som förklarade, att "demokratiens

drake, den producerande arbetande klassen, berövas sin möjlighet att göra skada genom att hållas i slaveri". Flera författare hävdade, att den på allas legala jämlikhet byggda styrelse, som rådde i Norden, inom kort måste gå under, eftersom den icke kunde tåla påfrestningen av väldiga ekonomiska skillnader och motsättningar; massan av egendomslösa industriarbetare, vilkas missnöje hotade statsordningen, måste förvandlas till slavar, om man ville uppnå en "verklig" demokrati.

Att ordet demokrati (respektive republik) i de refererade framställningarna användes i skilda betydelser är uppenbart och behöver icke närmare diskuteras. Vad som förtjänar uppmärksammas är att man genomgående utgick från att demokrati var möjlig endast vid en på generell likställighet — på politisk, social och ekonomisk jämlikhet — grundad värdegemenskap. Inom unionen var, ansåg Calhoun, motsättningarna så stora, att principen om numerisk majoritet måste vika för principen om samverkande majoritet. Inom de särskilda staterna kunde en liknande motsättning undgås genom att de potentiellt samhällsfarliga ställdes utanför de fria medborgarnas krets. Möjligheten av ett statsskick, i vilket allmän politisk jämlikhet kombinerades med social och ekonomisk likställdhet, beröres över huvud icke i dessa resonemang. Skillnaden mellan rika och fattiga, mellan besittande och egendomslösa, ansågs självfallen och ofrånkomlig.

Slaveriets motståndare hade icke samma skäl som dess anhängare att diskutera demokratiens reala förutsättningar. De kunde nöja sig med att, då det gällde unionen, hävda majoritetens rätt, och att i fråga om sydstaternas styrelse hänvisa till det uppenbara förhållandet, att en folkgrupps uteslutande från vanliga medborgerliga rättigheter innebar ett brott mot vedertagna demokratiska grundsatser. Men även inom detta läger framträdde med styrka förståelsen för värdegemenskapens nödvändighet. Dels så att man under framhållande härav länge verkade för och godtog kompromisser, som syftade att nödtorftigt återställa enheten. Dels så att man, då krisen tillspetsades, betonade det ohållbara i en legal situation, varigenom unionen klövs i två skilda, mot varandra misstroget eller fientligt inställda regioner. Ett återställande av likformigheten, i nödfall med våld, kom att framstå som den enda utvägen. Denna tankegång präglar Lincolns mest berömda slagord: hans ord om att "slaveriet måste överallt upphävas eller överallt införas", att "a house divided against itself cannot stand", att unionen icke kunde förbliva "half slave and half free". Med stöd av detta motiv och under åberopande av slaveriinstitutionens

principiella fördärlighet, kunde den republikanska styrelsen, som i övrigt så starkt höll på äganderättens okränkbarhet, under inbördeskriget förklara fyra miljoner slavar fria utan att ens överväga tidigare framställda förslag om ersättning till ägarna.

Demokrati och socialism

Den samtida debatten om demokratiens förhållande till statens sociala och ekonomiska struktur kan, vad vissa synpunkter beträffar, återföras till äldre meningsbrytningar. Under striden mellan gammalliberalism och demokrati var det såsom förut erinrats vanligt, att folkstyrelsen påstods leda till å ena sidan äganderättens upphävande och någon form av kollektivism, å den andra politisk despoti. Även sedan demokratiens brutit igenom, har samma uppfattning framförts av liberala teoretiker. Herbert Spencer återkom i sitt politiska författarskap ständigt till tanken, att det gällde att skydda "människan mot staten", dvs. att i frihetens intresse hindra en maktkoncentration hos staten, och att på denna grund all lagstiftning i socialistisk riktning måste motarbetas. "På ett eller annat sätt måste", skrev han i en uppsats från början av 1890-talet, "produktionen regleras, och reglerarna (de ekonomiska ledarna) måste enligt sakens natur bilda en mycket liten grupp i jämförelse med de egentliga producenterna. Under frivilligt samarbete, som för närvarande föreligger, tar de ekonomiska ledarna en så stor del av det producerade som de kan, men de är, såsom vi dagligen ser av fackföreningarnas framgångar, i viss grad hindrade att själviskt fullfölja sina avsikter. Under det tvungna samarbete, som socialismen kräver, skulle de lika själviskt främja sina intressen och de kunde då icke mötas av de fria arbetarnas samlade motstånd... Det slutliga resultatet skulle bli ett samhälle som det gamla Peru, ... där massan av folket, uppdelad i avdelningar om 10, 50, 100, 500 och 1 000, styrda av tjänstemän av motsvarande grad och bundna vid sina respektive distrikt, övervakades i sitt privata liv likaväl som i sitt arbete och hopplöst trälade för att upprätthålla den härskande organisationen."

Inom det motsatta socialistiska lägret har däremot sedan ett århundrade den med privat äganderätt till produktionsmedlen förenade demokratiens betecknats som en skendemokrati. Politisk och legal jämlikhet utan motsvarande ekonomisk och social likställighet här sagts innebära en halvmesyr, ett tillfälligt stadium i utvecklingen eller en fiktion utan innehåll. Verklig demokrati, innefattande materiell, icke blott formell frihet och politisk likställig-

het har förklarats möjlig blott i ett socialistiskt samhälle. Enligt den marxistiska åskådningen framstår staten som ett organ för den härskande klassen, och med socialismens seger följer därför statens avskaffande och "samhällets" seger i form av en fri sammanlevnad och arbetsgemenskap. Antingen har man antagit, att denna seger kan vinnas med den "formella" demokratiens hjälp eller också, enligt den kommunistiska varianten av marxismen, att en revolution och en period av statens totala utnyttjande i arbetareklassens intresse (proletariatets diktatur) kräves för omvälvningen. Den "kapitalistiska" eller "borgerliga", dvs. den icke-socialistiska demokratin, har framstått som en fiende eller i varje fall som en organisationsform, vilken skall användas endast för att övervinnas. Till dessa tankegångar skall jag i det följande återkomma.

Den debatt kring frågan, som under senare tid ägt rum i en rad demokratiska stater, i första rummet England och Förenta staterna, har emellertid i viktiga hänseenden en annan karaktär än tidigare meningsbrytningar. Ur flera synpunkter kan det sägas, att debattörerna står varandra jämförelsevis nära, att de i sina resonemang utgår från samma värderingar och bedömanden. De är ense i sitt godtagande av demokratin, och de ser i varje fall såsom något väsentligt i denna statsform å ena sidan majoritetsstyret, å andra sidan den politiska, medborgerliga friheten. De är vidare, åtminstone på få undantag när, eniga om att de gammal-liberala grundsatserna för statens förhållande till den enskilde icke bör, eller i varje fall i praktiken numera icke kan tillämpas; generella fördömanden av statsingripandet såsom sådant — vare sig byggda på naturrättsliga eller utilitaristiska tankegångar — är utan betydelse. Man anser sig över huvud vara obunden av ideologier i ordets mera egentliga mening; de borgerliga bestrider de liberala, socialdemokraterna de marxistiska teoriernas giltighet, även om båda riktningarna i själva verket influeras av principiellt övergivna doktrinära föreställningar. Att diskussionen är vida mera realistisk och konkret än för några årtionden sedan är i alla händelser obestridligt.

Men samtidigt har debatten blivit livligare och skarpare än förr. Detta beror utan tvivel till stor del helt enkelt därpå, att problemet förlorat sin tidigare, något "teoretiska" och överkliga karaktär. Det har, i samband med de socialdemokratiska partiernas framträngande, blivit av brännande praktisk aktualitet. Det sammanhänger också därmed, att risken för demokratiens förvandling till diktatur blivit påtaglig, sedan under loppet av några årtionden

en sådan förvandling försiggått i en rad europeiska stater. Och denna risk ter sig vida mera fruktansvärd än under 1800-talet; de napoleonska diktaturerna, till vilka man förr hänvisade, var milda och humana, nästan fria statsskick, i jämförelse med sina efterföljare i nutiden. Av vikt är kanske också, att man allmänt fått klart för sig att en demokrati kan glida över i diktatur utan att denna förändring önskas av mer än en liten minoritet bland folket, att den stora massan under särskilda omständigheter genom propaganda och påtryckning kan göras till redskap för en auktoritär riktning.

Vad gäller då debatten? Såsom alltid i mera invecklade fall blir ett försök att fastställa detta lätt ett ställningstagande i själva sakfrågan. Helt allmänt kan visserligen kärnfrågan sägas vara det demokratiska statsskickets förhållande till den borgerliga, respektive den socialistiska staten, och till övergången från den förra ordningen till den senare. Men orden borgerlig och socialistisk definieras på skilda sätt av borgerliga och socialister. Då det gäller den borgerliga staten har man i varje fall möjlighet att peka på exempel, som åskådliggör vad man menar; åtminstone Förenta staterna torde utan gensägelse kunna betecknas på detta sätt. Dock ligger i själva ordet borgerlig, som i här berörda mening är av socialistiskt ursprung, en viss tendens till ogillande. I fråga om den socialistiska staten finnes icke nämnda möjlighet, ty Ryssland anses i regel av de demokrater, varom här är fråga, på grund av sitt diktatorsystem icke vara socialistiskt i ordets egentliga mening. Hur skiftande användningen av de här berörda orden är, framgår bäst därav, att det nationalsocialistiska Tyskland på "socialistiskt" håll gärna karakteriserades som ett utslag av borgerlig reaktion, medan det av de "borgerliga" påstods vara representativt för socialismen.

I största korthet och utan anspråk på att tillfredsställa de skilda uppfattningarna skall jag söka angiva vad man i den här berörda debatten i allmänhet synes mena. Då man talar om en borgerlig stat, menas i första rummet, att produktionsmedlen — även de viktigaste — i stor utsträckning tillhör enskilda personer. Därjämte förbinder man i regel med uttrycket, att produktion och konsumtion — utom i vissa speciella fall eller under särskilda förhållanden — sker enligt den fria marknadens principer, att mycket betydande skillnader i inkomst och egendom finnes, att arvsrätten erkännes. En socialistisk stat tänkes först och främst antingen äga alla viktigare produktionsmedel (socialism i egentlig mening) eller också dirigera användningen av dessa produktions-

medel (planhushållning); vidare förutsättes, att i en sådan stat en — i jämförelse med den borgerliga staten — betydande ekonomisk jämlikhet införes, att arvsrätten avskaffas eller starkt begränsas, att medborgarnas ställning (genom undervisningsreformer och på andra sätt) så gott som uteslutande blir beroende av deras duglighet. — Det framgår av detta — om de beskrivna tendenserna till bestämning är riktiga — att någon klar motsättning icke finnes i det vanliga språkbruket. Än framhäves äganderättsynpunkten, än planeringssynpunkten, än åter jämlikhetstanken. Enighet torde dock råda därom, att i ett socialistiskt samhälle staten — eller i varje fall en kollektiv organisation — skall äga de viktigare produktionsmedlen och (eller) fastställa riktlinjerna för deras användning; huruvida ett samhälle kan betraktas som socialistiskt endast därför att ett av dessa villkor uppfylles är däremot oklart (jfr inställningen till den nationalsocialistiska planhushållningen i Tyskland). Inom socialismen torde man utgå från att en stat är socialistisk endast om socialiseringen eller planhushållningen avser att höja medborgarnas välstånd (icke t.ex. att möjliggöra nationell aggression).

Min avsikt är att belysa endast de författningspolitiska momenten i debatten mellan borgerlighet och socialism — för att fortfarande använda de ord, som, trots sin oklarhet, är de enda som står oss till buds. För att förstå denna sida av meningsutbytet är det likväl nödvändigt att ett ögonblick stanna vid de ekonomisk-sociala motiv, som parterna anför. Från borgerligt håll framhäves främst tanken, att det ekonomiska framåtskridandet gynnas av en jämförelsevis fri konkurrens, som premierar initiativet och företagsamheten och på detta sätt leder till en maximal stegring av produktionen. Även de fattiga folkgrupperna har, säger man, mest att vinna på detta system, ty deras läge förbättras under detsamma ojämförligt snabbare än under en socialistisk ordning. Ekonomisk och social jämlikhet kan visserligen icke uppnås på denna väg, men i praktiken heller icke på någon annan, ty erfarenheten visar, att gradering av inkomsterna är nödvändig för effektivitet i arbetet. Till socialpolitiska reformer ställer man sig i princip positiv: genom sådana måste under alla förhållanden verklig nöd förebyggas. Statsdrift på vissa områden är nödvändig, men i regel är den mera kostsam och mindre effektiv än enskild verksamhet, eftersom motsvarande eggelse och tävlan här icke är tänkbara. — På socialistiskt håll hävdar man, att den borgerliga produktionsordningen i flera hänseenden förminskar möjligheten till snabbt framåtskridande: konkurrensen medför stora improduktiva kost-

nader, de privata monopol den fostrar stegrar priserna och hejdar stundom den tekniska utvecklingen, produktionen inriktas till stor del på onyttiga varor, bristen på planering i stort omöjliggör över huvud ett systematiskt och på lång sikt bedrivet utnyttjande av produktionskrafterna, kriser och arbetslöshet är — och detta är kanske huvudargumentet — förknippade med systemet. Under en socialistisk ordning kommer därför produktionen att ökas vida snabbare. Därtill kommer, att en sådan ordning kan säkerställa stabilitet i den produktiva verksamheten och därmed trygghet för de arbetande. Den kan också genomföra en rättvisare fördelning av det producerade och på detta sätt åstadkomma relativ ekonomisk jämlikhet. För den stora massan innebär konkurrensens försvinnande eller begränsning ingen minskning av eggelsen till arbete, ty inom de enskilda företagen har de flesta en osjälvständig ställning, som utesluter privata initiativ. För övrigt skall man i det socialiserade samhället genom skilda metoder motverka tendensen till byråkratisering och stelhet och — bland annat genom att göra den högre undervisningen tillgänglig för alla därtill skickade — i praktiken omsätta den gamla liberala principen om fritt lopp för alla dugliga.

Redan dessa antydningar visar det väsentliga förhållandet, att båda parterna anser sitt "system" ur *alla* synpunkter överlägset. De borgerliga säger icke att den bestående ordningen (för att schematiskt likställa denna med den ordning de anser lämplig) främjar framsteget men åstadkommer en farlig olikställighet, socialisterna säger icke, att deras plan bör genomföras i jämlikhetens intresse, även om den försvagar effektiviteten. På båda hållen saknar man möjlighet att i större utsträckning stödja sina argument på erfarenheten, eftersom endast en — ur ekonomisk synpunkt — socialistisk stat sedan längre tid finnes och utvecklingen i denna kan tagas till utgångspunkt för de mest stridiga påståenden; på borgerligt håll betonar man den ryska regimens svagheter och brister, på socialistiskt håll understryks vissa företräden, samtidigt som man, under hänvisning till att diktatur råder i Ryssland, så att säga fransäger sig allt ansvar för regimens nackdelar.

Ännu en svårighet i den förda debatten bör uppmärksammas. På borgerligt håll är man benägen att, då det gäller en speciell reform i vad man anser socialistisk riktning, ställa den socialliberala borgerliga ordningen i motsats till den socialistiska och att sålunda med principiella skäl avvisa förändringen — utan att i det särskilda fallet beakta, att det bestående samhället, och för övrigt alla samhällen, har starka "socialistiska" inslag. Inom socialismen

är en motsatt tendens framträdande. Det talas i största allmänhet om det socialistiska samhällets fördelar, och särskilt i den folkliga agitationen är denna linje förhärskande, men i det särskilda fallet hävdar man gärna, att det icke är fråga om något nytt eller genomgripande och söker motivera det föreslagna ingreppet utan att anknyta till de socialistiska strävandena i stort. Denna tendens gör sig icke minst gällande, då problemet upptages om möjligheten att upprätthålla demokratin i ett socialistiskt samhälle. Man påstår, att denna frågeställning är irrelevant: varje särskilt ingrepp måste diskuteras för sig och först då ett ingrepp föreslås, som verkligen innebär en fara för demokratin, är det skäl att taga upp principfrågan. Genom detta sätt att resonera söker man — i regel utan tvivel omedvetet — komma ifrån alla svårigheter. Ty det är uppenbart, att intet visst ingrepp i och för sig hotar demokratiens bestånd; ingen påstår, att demokratin faller med förstatligandet av en viss grupp av företag eller med statlig planering inom ett begränsat område. Det är den tämligen generella socialisering eller planhushållning, varom program och teoretiker talar, som möjligen kan vara farlig för demokratin. Om diskussionen härom icke finge börja, förrän ett förslag om totalt genomförande av de socialistiska kraven föreläge, skulle den sannolikt aldrig börja, ty något sådant program kommer troligen intet demokratiskt socialistparti att framlägga. Principfrågan måste därför behandlas utan att den är aktuell i ordets mest egentliga mening, även om detta — vilket utan reservation skall erkännas — medför ett ytterligare moment av oklarhet i debatten.

Hela diskussionen kring demokratiens förhållande till skilda samhällsformer har sitt centrum i ordet frihet. Inom alla läger är frihet ett honnörsord, vilket blir möjligt genom att begreppet användes i de mest vaga och skiftande betydelser. En grundlig undersökning, som det tyvärr är omöjligt att här ens i sina huyudrag referera, har på denna punkt gjorts av en amerikansk författarinna, Dorothy Fosdick. Frihetsbegreppets mångtydighet beror delvis på att man vid dess användning tänker på helt olika arter av tvång, mot vilka friheten ställes som motsats. Man talar om frihet gentemot staten, enskilda grupper, gentemot sina egna onda böjelser, t.o.m. gentemot olyckliga förhållanden i allmänhet (frihet från nöd och frihet från fruktan). Ibland avses en objektivt fastställbar möjlighet att välja mellan skilda handlingssätt, ibland åter en subjektiv känsla av frihet, som kan föreligga oberoende av det mest totala tvång. På dessa och andra vägar kan frihet bli ett uttryck för praktiskt taget vilka önskvärda tillstånd eller egenskaper

som helst: välstånd, makt, jämlikhet, trygghet, lycka, arbetsglädje, mod, laglydnad, oreserverad anslutning till en kollektiv enhet, resignerat godtagande av det oundvikliga. Utifrån skilda ideologiska attityder kan den ene kalla frihet vad den andre kallar total ofrihet. Att i det följande ständigt påpeka dessa skiftningar i uttrycks-sättet låter sig icke göra. Jag vill endast betona, att jag, liksom i det föregående, då uttrycket icke på något sätt kvalificeras, med frihet menar politisk eller medborgerlig frihet och härmed avser rätt att utan ingripande från statens sida handla i politiska sammanhang (alltså huvudsakligen tryckfrihet, föreningsfrihet osv.).

Det författningspolitiska problem, som här föreligger, kan, såsom redan antytts, uppdelas på tre skilda frågor. Kan demokrati (majoritetsstyre och politisk frihet) anses föreligga i den borgerliga staten? Kan en övergång från en borgerlig till en socialistisk stat ske under bevarande av demokratiens? Kan demokrati tillämpas i en socialistisk stat? Dessa frågor skall här så långt möjligt behandlas var för sig.

*

Enligt en inom socialismen utbredd, om än icke allenarådande åsikt är demokrati i mera egentlig mening icke förenlig med en borgerlig samhällsordning. I den kommunistiska doktrinen framställes den borgerliga demokratiens med stöd av en tankegång hos Marx som ett mer eller mindre medvetet bedrägeri, som en förklädnad för den kapitalistiska diktaturen. Till denna ståndpunkt skall jag återkomma i ett följande avsnitt. Men även inom den med demokratiska medel arbetande och på majoritetsstyre och politisk frihet inställda socialismen möter en liknande, om än icke så extremt utformad uppfattning. Influenserna från marxismen är här påtagliga jämväl inom grupper, vilka i huvudsak frigjort sig från Marx' lära. Man utgår ofta, såsom särskilt Ernest Barker klart och ingående visat, från en förtunnad marxism, som leder till ett godtagande av den bestående demokratiens metoder under irritation och protester. I vissa fall är detta godtagande så tveksamt, att dess innebörd kan kännetecknas med deklARATIONEN: om demokratiens leder till socialism, accepterar vi den, om inte, så måste vi anlita andra medel. Skillnaden mellan denna ståndpunkt och den kommunistiska blir uppenbarligen föga betydande. Det bör understrykas, att i svensk socialdemokratisk debatt den sist berörda tankelinjen knappast spelat någon roll under senare tid; anslutningen till demokratiens, sådan den föreligger, har här, icke

minst på grund av partiledarna Brantings och Hanssons bestämda ställningstagande, varit sällsynt oreserverad. Men kritiken av den borgerliga demokratin som en ofullgången, halv demokrati har även i vårt land haft framstående företrädare. Särskilt har problemet i olika sammanhang diskuterats av Wigforss, och denne har därvid närmat sig den angivna, extrema ståndpunkten.

Kritiken av den borgerliga demokratin ur demokratisk synpunkt har kanske främst formulerats av en rad engelska författare, såsom Laski, Cole, Hobson och Tawney. Principiellt utgår man från att det föreligger ett motsatsförhållande mellan självstyrelsens och likställighetens erkännande på det politiska området och bevarandet av vissa samhällsgruppers speciella maktställning inom det ekonomiska livet. "Om hypotesen om självstyrelse är giltig inom politiken, måste den också vara giltig inom ekonomien", skriver Laski, och han kombinerar denna slutsats med tanken, att demokratin förutsätter ekonomisk jämlikhet, eftersom den "beaktar människornas rättigheter att få del av samhällslivets resultat som i huvudsak lika"; enligt den "nya demokratiska åskådningen" är därför "friheten med nödvändighet beroende av jämlikheten". På ett liknande sätt resonerar Tawney, då han säger det vara orimligt att se den politiska friheten såsom något helt skilt från den ekonomiska friheten eftersom båda i grunden gäller samma sak, nämligen makten över människor. Vanligen uttrycker man sig på det sättet, att den politiska demokratin utgör en första vinning, en del av den ordning, som måste uppnås, men att den fullständiga demokratin innebär något annat och mera, dels ekonomisk självstyrelse, dvs. samhällelig (eller möjligen annan kollektiv) ledning av produktionen, dels ekonomisk och härur flytande social jämlikhet. Ibland förmärkes en glidning mellan denna tankegång och en annan, praktisk-empirisk synpunkt: man konstaterar, att inom de demokratiska staterna stora folkgrupper, särskilt bland industriarbetarna, faktiskt kräver en utveckling i angiven riktning, och förklarar, att deras krav måste tillfredsställas för att den inom demokratin nödvändiga värdegemenskapen skall komma till stånd. "I ett samhälle, där det mest framträdande draget är kontrasten mellan rika och fattiga, ligger det i sakens natur, att människorna använder sin politiska makt för att återställa jämvikten . . . En sådan aktion måste antingen innebära en rad genomgripande ekonomiska och sociala reformer, avsedda att i fortsättningen upprätthålla jämvikten, eller också ett försök att med våld förändra statens karaktär. Med andra ord: antingen måste klasserna samarbeta för att förändra grundvalarna eller också kommer

klyftan dem emellan att vidgas så mycket att en konflikt blir oundviklig" (Laski).

Denna tankelinje, som framträder som ett försök att fullfölja demokratiens grundsatser utanför det i egentlig mening politiska området, kompletteras av en annan, kanske mera väsentlig, enligt vilken den politiska demokratin i och för sig icke är förverkligad utan vad man kallar ekonomisk demokrati. Framför allt framhäves, att den ekonomiska makten innebär även politisk makt. Propagandamedlen, och främst pressen, äges till större delen av ett litet antal kapitalister, eller i varje fall av personer tillhörande de besuttna folkgrupperna, och de utnyttjas därför i de borgerliga intressenas tjänst, som vapen mot socialismen. Medborgarna får sålunda icke den objektiva upplysning, som fordras för ett ställningstagande i överensstämmelse med det egna välförstådda intresset, och hela deras världsbild färgas av de värderingar och den skeva bild av verkligheten, som den ständigt och i skilda former verksamma propagandan mer eller mindre avsiktligt meddelar. Ofta har detta förhållande ansetts utgöra ett avgörande hinder mot uppnående av en socialistisk majoritet. Men det har, framhåller man, betydelse, även om de mot den bestående ordningen oppositionella vunnit flertal och formellt behärska styrelsen. Deras majoritet blir icke så stor som om denna belastning undanröjdes, och majoritetens uppfattning blir icke densamma som då skulle vara fallet. Själva den politiska friheten i den borgerliga staten har en formell, fiktiv karaktär. Den kan utnyttjas av de rika men icke av de fattiga. Hur fri i förhållande till staten pressen än är, så behövs det pengar för att starta en tidning, annonser för att göra den ekonomiskt bärande, framstående skribenter för att få den spridd, och på dessa punkter har kapitalisterna, ägarna av produktionsmedlen, ett avgörande företräde. Man citerar Anatole Frances ord i novellen *Crainquebille*, att lagen är lika för alla, att den förbjuder den rike såväl som den fattige att tigga och att sova under broarna i Paris. Den legala jämlikheten är ett sken, då den inte förenas med ekonomisk jämlikhet. De borgerligas tal om lika möjligheter för alla är en tom fras, då den ekonomiska ställningen avgör, huruvida dessa möjligheter kan begagnas eller icke.

Den borgerliga demokratin, förklarar man vidare inom den mera extrema kretsen av kritiker, bygger i själva verket på förutsättningen, att grundvalarna för den bestående ordningen icke får sättas i fråga. Den härskande klassen, som ofta enligt Marx' schema betecknas som kapitalisterna, är beredd att enligt demokratiens

spelregler göra vissa medgivanden åt den undertryckta klassen, proletariatet, men endast så länge dess maktposition ej väsentligt rubbas. Det borgerliga samhället, skriver Laski, "gjorde eftergifter till folket, men man gav det aldrig någon verklig makt. Tvärtom var ledmotivet de härskandes fruktan för vad som skulle hända dem om folket fick makten i samhället. Mannen av folket förblev fattig, okunnig och avstängd från möjligheter att göra sin röst hörd. Under goda tider fick han medgivanden av de styrande, men han fick aldrig rättvisa. Under uppgångsperioder kunde de styrande hysa vissa förhoppningar om att deras samhällsbyggnad skulle bestå, men under depressionstider avlöstes hoppets av fruktan." Från denna ståndpunkt är det blott ett litet steg till påståendet, att "de härskande", därest socialismen erövrar statsmakten, är beredda att uppsäga den demokratiska staten lydnad och att med sabotage och våld motsätta sig förverkligandet av folkmajoritetens krav. Motiv att antaga detta finner man i de fascistiska och nationalsocialistiska diktaturerna, vilka tolkas som en sista kraftansträngning från de hatade borgerliga gruppernas sida. En speciell variation av tankegången föreligger i påståendet (Laski, Strachey) att kapitalismen på grund av sin snabba expansion hittills kunnat göra eftergifter åt arbetareklassen, men att en stagnation uppstått, som hindrar ytterligare medgivanden och tvingar kapitalisterna till öppen strid.

Att den refererade kritiken av den borgerliga demokratin innehåller väsentliga sanningar synes vara obestridligt. Den jämlikhet, som den allmänna och lika rösträtten medför, är i viss mån fiktiv, eftersom rikedomen, särskilt genom de möjligheter den ger till propaganda, innebär icke blott ekonomisk utan även politisk makt. Den politiska friheten är så till vida av olika betydelse för skilda grupper, som den kan utnyttjas av de förmögna på ett annat sätt än av de fattiga. Men för att bedöma räckvidden av denna kritik är särskilt två överväganden nödvändiga. För det första måste beaktas, att läget skiftar från stat till stat, från tid till tid. En kombination av stark egendomsconcentration och av låg bildning hos väljarkåren möjliggör för de ekonomiskt maktägande att utöva ett inflytande, som kan göra demokratin till en ren fiktion. Exempel härpå erbjuder framför allt vissa sydamerikanska stater och även en del amerikanska delstater under äldre tid. Att även under en ojämn inkomstfördelning väljarna kan vara i hög grad självständiga gentemot de idéer, som propageras av de ekonomiskt starkare, framgår emellertid just av de radikala och socialistiska partiernas framgångar. Rösträtten och den politiska friheten kan icke

gärna fränkännas realitet, då de så gott som överallt fört sådana riktningar till den politiska makten, vilka står i stark opposition till rådande samhällsförhållanden. Det ligger en måttlös överdrift i påståendet, att den politiska demokrati skulle vara ett sken; vad som med fog kan påstås är endast, att de ekonomiska olikheterna i viss mån reducerar betydelsen av den politiska likställigheten. För det andra måste klarläggas, i vad mån en reell politisk jämlikhet över huvud kan uppnås. Skulle en socialistisk ordning medföra en sådan jämlikhet? Måste den icke, även om den bevarar den borgerliga demokratiens principer om rösträtt och politisk frihet, innebära en generell maktkoncentration hos vissa grupper, som förenas med ett speciellt politiskt inflytande? Till dessa frågor skall jag i det följande återkomma. En jämförelse, en vägning är här nödvändig, om man skall komma längre än till allmänna talesätt.

Då det, t.ex. av Laski, Tawney och Wigforss, påstås, att den politiska demokrati principiellt skulle ha den ekonomiska demokrati till komplement, uppstår frågan vad som i detta sammanhang menas med ekonomisk demokrati. Ofta användes detta uttryck, synes det, som en allmän fras utan någon bestämd mening; ordet demokrati är ett honnörsord, och det ligger nära till hands att bruka det som ett tilltalande attribut på de mest skilda områden. Tre ofta sammanblandade men i grunden klart skilda tankegångar kan dock urskiljas. 1. Ekonomisk demokrati är detsamma som socialisering eller planhushållning. I och för sig har likväl, därom torde alla vara ense, en sådan ordning intet nödvändigt samband med demokrati; den kan vara förenad med den mest totala maktkoncentration både ur ekonomisk och politisk synpunkt. Från socialdemokratisk utgångspunkt anses visserligen, att den socialistiska staten skall styras enligt demokratiens principer, men därigenom kan icke rimligen någon ny form av demokrati sägas uppstå. 2. Ekonomisk demokrati antas enligt en annan bestämning innebära inflytande för arbetarna över företagens skötsel (industriell demokrati). Icke heller denna ordning synes stå i något principiellt sammanhang med den politiska demokrati. Man kan utan någon svårighet tänka sig ett visst mått av s.k. industriell självstyrelse utan politisk demokrati, och tvärtom. Meningen kan icke gärna vara att industriföretag eller affärer skola dirigeras genom majoritetsbeslut bland de anställda. 3. Slutligen talas om ekonomisk demokrati såsom liktydig med ekonomisk jämlikhet. Här är anknytningen till den politiska demokrati utifrån det nyss refererade resonemanget om frihetens beroende av reell likställighet

jämförelsevis klar. Men i själva verket torde ingen socialistisk riktning i vår tid tänka sig möjligheten av en fullständig ekonomisk jämlikhet, motsvarande den genom allmän och lika rösträtt uppnådda politiska jämlikheten. Om man blott åsyftar, att de ekonomiska olikheterna skall begränsas, är beteckningen ekonomisk demokrati påtagligt vilseledande.

Vad som än menas med ekonomisk demokrati synes denna ordning alltså icke stå i något nödvändigt, begreppsmässigt sammanhang med den politiska demokratien. Då man här hävdar ett sammanhang, synes detta blott vara ett sätt att förklara, att enligt ens egen mening den demokratiska staten bör bedriva en viss politik. En annan sak är, att enligt erfarenheten stora folkgrupper inom demokratien kräver en förändring i de genom det vaga ordet ekonomisk demokrati antydda riktningarna. Men därför att de socialistiska partierna går framåt, kan icke demokratien påstås vara halv eller ofullständig utan socialism. Det bidrar till klarhet i debatten, om dessa distinktioner upprätthålles.

Teorien om de två klasserna, vilka är invecklade i en oförsonlig konflikt, är uppenbarligen hämtad från Marx. Det bör emellertid understrykas, att Marx själv talar om en kamp mellan två klasser såsom karakteristisk blott för vissa centrala moment i det historiska skeendet, och att han i sina mera konkret inriktade undersökningar ständigt urskiljer en rad skilda klasser eller socialgrupper. I själva verket innebär tanken på klasser, som skulle vara klart åtskilda och förete vissa bestämda objektiva och subjektiva särdrag, en så påtaglig överdrift, att den dementeras genom varje undersökning av samhällsliga förhållanden. ”Tron på existensen av sociala klasser, eller till och med på en enda social klass, vilkas medlemmar skulle ha identiska eller så gott som identiska intressen, som står i motsättning till det övriga samhällets intressen, uppstår genom studiet av social teori av tvivelaktigt värde och genom förbiseende av sociala fakta”, skriver två engelska vetenskapsmän (Carr-Saunders och Jones), som författat standardarbetet om Englands sociala struktur. Verkligheten, med dess otaliga löst sammanfogade och ofta snabbt skiftande sociala grupper, bjuder en så differentierad bild, att ordet klass icke rimligen kan användas annat än som en vag generalisering för att beteckna en viss grad av likhet och en tendens till enhetligt uppträdande. Viktigare är emellertid att fastslå det ostridiga förhållandet, att i varje politisk demokrati avgörandena träffas genom ett spel mellan olika krafter, och att ingen grupp eller klass kan betecknas som den härskande och en annan som den behärskade eller undertryckta. Den grad av värde-

gemenskap, som demokratiens förutsätter, har i en rad stater visat sig existera; då den generellt förnekas, innebär detta ingen beskrivning av verkligheten, utan är ett uttryck för uppfattningen, att den icke bör existera, att man vill åstadkomma starkare motsättningar än de faktiskt förefintliga. Detsamma gäller tanken, att någon verkligt betydelsefull förändring icke hittills ägt rum inom demokratiens ram. Den social- och skattelagstiftning, som ägt rum inom alla de västerländska demokratierna, har framdrivits av radikala riktningar, som ansett den innebära ofantliga framsteg; att kalla den "eftergifter" eller "medgivanden" från den härskannde klassens sida är meningslöst, då den helt enkelt varit ett resultat av det demokratiska systemets verksamhet. Påståenden av den berörda typen synes blott utgöra en ytterligt agitatorisk omskrivning av den personliga meningen, att socialismen är ojämförligt värdefullare och viktigare än tidigare samhällsreformer, och av konstaterandet, att dess införande motarbetas av vissa folkgrupper, främst de besuttna och de högre inkomsttagarna. I stället för att diskutera sakfrågan, beskyller man motståndaren för egoism och ond vilja — ett ofelbart medel att undergräva den värdegemenskap, som är debattens förutsättning.

*

Frågan om möjligheten av en övergång från borgerlig till socialistisk stat under bevarande av demokratiens har i några redan citerade uttalanden berörts. Diskussionen kring detta problem har i hög grad stimulerats av erfarenheterna från de kommunistiska och nationella diktaturens upprättande; de från socialdemokratiskt håll framförda synpunkterna ter sig ofta som en förtunnad motsvarighet till teorien om proletariats diktatur. Över huvud har det först under senare tid klart insedda förhållandet, att demokratiens i krissituationer snabbt kan glida över i diktatur, intensifierat meningsutbytet och — genom att stegra de stridande partiernas fruktan för varandra — tenderat att skärpa åtminstone de teoretiska motsättningarna.

Det bör emellertid från början starkt understrykas, att debatten har en mycket begränsad omfattning. I regel torde man utgå från att en socialisering eller planhushållning skall ske successivt och att härvid de traditionella demokratiska metoderna utan avsevärda förändringar skall kunna tillämpas. I Sverige har problemet knappast berörts annat än i förbigående och i föga representativa uttalanden; detta sammanhänger dels med den svenska socialde-

mokratiens klart demokratiska inställning, dels med att frågan — på grund av det socialdemokratiska partiets minoritetsställning och dess på begränsade sociala reformer inriktade politik — intill senaste tid icke haft aktualitet. Ett livligt meningsutbyte ägde däremot under mellankrigstiden rum i England, där de båda socialdemokratiska minoritetsregeringarnas misslyckande föranledde en omprövning av partiets taktik, och i Frankrike, där det socialistiska partiet, med sin länge bevarade grundsats om regeringsbildning endast vid totalt maktövertagande, under några år hade en särskilt radikal prägel.

Den tankegång, som här är väsentlig, kan enklast klargöras genom en erinran om de synpunkter, som framfördes av den inom det brittiska arbetarepartiet verkande, under Stafford Cripps' ledning stående "Socialist league". Dess åskådning har framlagts främst i två arbeten, "Problems of a Socialist government" (1933) och "Problems of the Socialist transition (1934)". På samma linjer går flera av författare som Laski och Cole utgivna arbeten. Två föreställningar, båda av marxistiskt ursprung, är avgörande för resonemanget. Den första och grundläggande innebär, att kapitalism och socialism är alltigenom klart skilda system, dominerade av olika socialklasser, och att övergången från det ena till det andra systemet måste ske inom en begränsad tidrymd och ha en sådan fullständighet, att dess definitiva karaktär icke bestrides. Med densamma förenas ofta tanken, att socialiseringen i sitt första stadium medför slitningar och svårigheter, som försvagar produktionsapparatens effektivitet, och att dess fördelar blir uppenbara först efter en något längre tid; därför måste ett socialistiskt parti, som vill genomföra sitt program och demonstrera dess förtjänster, vara försäkrat om en någorlunda stabil maktposition. Den andra föreställningen går ut på att kapitalisterna, borgareklassen, kommer att göra motstånd med alla medel, att man sålunda kan vänta sig våldsanvändning eller i varje fall sabotage från deras sida, och att en socialistisk regim därför sannolikt måste tillgripa extraordinära medel för att trygga realiserandet av sitt program. Om socialiseringen tar lång tid, kan det antas, att kapitalisterna, som blir skrämde av de första reformerna men genom dessa icke berövas sina maktmedel, på ett avgörande sätt (kapitalflykt, stängning av företag, i sista hand våld) ingriper för att hindra socialiseringens fullföljande och därvid, delvis på grund av de ekonomiska svårigheter, som deras eget uppträdande medför, lyckas diskreditera socialismen och återvinna en majoritet bland folket.

En viktig roll i den refererade argumentationen spelar vad Bar-

ker kallar "spök"-argumentet, dvs. tanken, att motståndarna, kapitalisterna, är beredda att begagna varje medel för att hindra den socialistiska majoriteten att utnyttja sin maktställning. Genom denna uppfattning kommer det egna användandet av icke demokratiska metoder att te sig som en endast preventiv och därför legitim operation.

På borgerligt håll föreligger en motsvarighet till den uppfattning, som framförts av Socialist league och andra radikala socialistiska riktningar. Man gör gällande, att en socialisering i och för sig, i varje fall om den försiggår inom en kort tidrymd, innebär ett brott mot demokratiens grundsatser. Bland de arbeten, som utgör direkta repliker till de av Socialist league framförda åsikterna, kan jag nämna den liberale ekonomen Francis Hirsts "Economic freedom and private property" (1935). Hirst förklarar, att ett socialistiskt parti, även om det äger klar majoritet bland väljarna, icke är berättigat att snabbt genomföra sitt program. I princip har visserligen majoriteten rätt att träffa avgörandet i en demokrati, men en väldig omläggning av egendomsförhållandena får icke beslutas med stöd av en enda valseger. Detta "skulle anses så uppenbart orättvist att ägarna och ledarna, då de fick reda på avsikten att driva bort dem från ägandet och ledningen av fabriker, affärer och andra företag . . . med säkerhet — om de har någon energi — skulle motstå dessa beslut med varje medel". En mera reflekterad analys av problemet ger den amerikanske sociologen Mac Iver. "Förutsättningen för beslut i demokratien är att alla är beredda att godtaga, om än icke att gilla, majoritetens avgörande. Därför finnes grundläggande motsättningar, som aldrig bör överlämnas till röstsedelns dom. Framför allt gäller detta sådana frågor, som väcker människornas djupaste känslor och som nära anknyter till deras vanor och levnadssätt. Det skulle exempelvis stå i klar motsättning till demokratiens natur, om en majoritet röstade för att göra en av de skilda religioner, som bekännes av medborgarna, till statsreligion. På samma sätt vore det inom det ekonomiska området odemokratiskt till och med att föreslå det bestående profit-systemets omvandling till en socialistisk ordning. Det är odemokratiskt icke på grund av förändringens fördelar eller nackdelar i och för sig, utan helt enkelt därför att denna förändring icke kunde ske utan att den demokratiska principen övergäves av båda parterna, av den vars bittra motståndsvilja är starkare än hans känsla för demokratien likaväl som av den, som för att åvägbringa förändringen måste tillgripa ett diktatorsystem". Mac Iver tillägger emellertid, att en demokratisk stat successivt och sedan

opinionen visat sig äga en viss stadga, mycket väl kan omvandlas i socialistisk riktning. Men i en demokrati måste folket vänja sig vid nya idéer och bli klart medvetet om nya behov, innan motsvarande institutionella förändringar kommer till stånd.

Någon utförligare analys av de nu refererade ståndpunkterna är icke behöfvig. Den uppfattning för vilken Socialist league och ett antal radikala teoretiker inom det engelska arbetarepartiet står som representanter, framstår som en medelväg mellan socialdemokrati och kommunism: i stället för den enligt kommunismen nödvändiga revolutionära aktionen träder den potentiella konflikten mellan tredskande kapitalister och en socialistisk majoritet; proletarietets diktatur förmildras till en maktkoncentration hos exekutiven, som under vissa omständigheter skärpes till en verklig diktatur, stödd av flertalet och icke blott av den klassmedvetna minoriteten. Huruvida de förutsägelser rörande de borgerligas uppträdande vid ett försök att förverkliga socialismen, vilka strängt taget utgör grundvalen för hela argumentationen, är riktiga, kan icke bedömas, eftersom intet som helst erfarenhetsmaterial finnes; all sannolikhet talar för att, om socialismen i preventivt syfte söker genomföra sitt program med extraordinär skyndsamtighet och hänsynslöshet, detta handlingssätt i och för sig är ägnat att utlösa den våldsamma reaktion, som man säger sig frukta. Då Hirst och Mac Iver förklara, att de borgerliga bör eller i varje fall med säkerhet kommer att med alla medel motsätta sig en snabb socialisering, så spelar de inom sitt läger samma roll som Socialist league inom sitt; deras åsikter erinrar om dem, som framfördes av sydstatsmännen i Förenta staterna före inbördeskriget, och bakom dem skymtar en teori av ungefär samma slag som Calhouns doktrin om "sammanstämmande majoritet". Faran ur demokratisk synpunkt med inlägg av denna art är tydligen, att man kan bidra till att framkalla vad man vill avvärja; om våldsam konflikt säges vara oundviklig, kan den just därigenom bli mera sannolik.

De behandlade tankeriktningarna har för närvarande icke någon större betydelse. Den förutsättning, som de i regel utgår från, nämligen att en snabb socialisering skulle vara möjlig i legalt oantastliga former, föreligger icke i vissa stater; enligt det amerikanska systemet, med dess i författningen garanterade äganderätt och avtalsfrihet, dess judiciella prövningsrätt och dess restriktiva villkor för författningsändring skulle exempelvis en aktion av det slag, som Socialist league tänkt sig i England med dess suveräna parlament, i och för sig innebära ett försök till revolution. Under

kritiska omständigheter kan emellertid tänkas, att frågan om möjligheten att bevara demokratin under en övergång från borgerlighet till socialism kan bli brännande. En motsättning kring denna fråga — både när det gäller bedömandet i förväg och handlingssättet under själva krisen — blir sannolik särskilt om socialismen utgår från att den borgerliga staten är en ofullständig demokrati och de borgerliga å sin sida anser, att en genomförd socialism innebär demokratiens avveckling.

*

Den mest aktuella och livligast diskuterade av de här upptagna frågorna gäller demokratiens förenlighet med en socialistisk samhällsordning. Särskilt i England och Sverige har detta problem under lång tid stått i förgrunden. Detta sammanhänger med att för första gången i historien i dessa länder socialdemokratiska regeringar bildats, vilka kan påräkna stöd av en majoritet inom representationen (i England underhuset), och att dessa regeringar förklarat sig skola föra en socialistisk politik. Under den engelska valkampanjen på försommaren 1945 var påståendet, att en seger för arbetarepartiet och därmed för socialiserings- och planhushållningskraven skulle leda till diktatur, ett huvudargument i det konservativa partiets och icke minst dess ledares propaganda. I Sverige har en rad framstående borgerliga politiker åtminstone så till vida gått på samma linje, som de förklarat en mera generell socialisering eller planhushållning vara oförenlig med den politiska frihetens bevarande.

Socialismens kritiker har, såsom av några förut anförda citat framgår, även tidigare ofta gjort gällande, att socialismen icke kunde förverkligas annat än under en auktoritär ordning eller i varje fall efter hand måste resultera i upprättandet av en sådan ordning. I äldre debatt var emellertid det centrala argumentet mot socialismen en hänvisning till den liberala grundtanken, att en principiellt fri företagsamhet är förutsättningen för en maximal produktion. Detta argument tillerkännes utan tvivel fortfarande väsentlig betydelse. Men den förstnämnda synpunkten — enligt vilken socialismen leder till diktatur — har på ett helt annat sätt än förut trängt i förgrunden. De huvudsakliga anledningarna till denna frontförändring är uppenbara. Den enda stat, som genomfört en socialisering av produktionsmedlen, är den kommunistiska diktaturstaten, och detta förhållande ter sig för många, om också på otillräckliga grunder, som ett bindande bevis för sammanhanget

mellan socialism och diktatur. Även andra diktaturstater, främst det nationalsocialistiska Tyskland, kan utifrån vissa bestämmningar av begreppet socialism — enligt vilka huvudvikten lägges på statskontrollen över näringslivet — åberopas som stöd för denna uppfattning, trots att under lång tid sympatierna för denna form av diktatur, på grund av dess nationella, hierarkiska och partimässigt antisocialistiska karaktär, var ojämförligt större inom det borgerliga lägret än bland socialdemokraterna. Att det demokratiska argumentet mot socialismen fått en mera framträdande plats i debatten, beror naturligtvis också helt enkelt därpå, att vissa borgerliga riktningar, främst de konservativa, i länder som England och Sverige först under senare tid godtagit demokratien; så länge de själva försvarade en odemokratisk stat, kunde de icke gärna angripa socialismen såsom antidemokratisk, även om det i det förra fallet var fråga om privilegiestaten, i det senare om diktaturen. Slutligen har det sannolikt varit av vikt, att den borgerliga samhällsordningen under mellankrigsperioden ur ekonomisk synpunkt visade sig långt mindre framgångsrik än tidigare; kriserna och arbetslösheten har i viss mån diskrediterat den från ekonomiska synpunkter utgående kritiken av socialismen.

Ett stort antal politiker och vetenskapsmän har utvecklat tankegången, att socialism och demokrati, och främst socialism och politisk frihet, icke är förenliga. Det bör genast framhållas, att de som framträder som frihetens försvarare mot socialismen, i många fall icke preciserar sitt frihetsbegrepp och icke konsekvent fasthåller vid en viss bestämning av ordet. Man förklarar ofta i största allmänhet med energi och emfas, att socialismen undergräver friheten. Detta är självklart, om med frihet menas företagsamhetens relativa oberoende av staten; i själva begreppet socialism ligger ju samhällelig äganderätt och (eller) samhällelig planering av produktionen. Från socialistiska utgångspunkter stegras emellertid friheten genom dylika ingripanden, i det att ett stort antal människor blir friare gentemot andra människor medelst dylika ingripanden från statens sida; därjämte gör man gällande att tryggheten och jämlikheten befordras. På här berörda frihetsbegrepp skall jag, det bör än en gång understrykas, icke ingå annat än då detta vid återgivandet av andra författares åsikter är nödvändigt. Den diskussion jag avser att referera och den fråga, som jag vill söka belysa, gäller socialismens förhållande till majoritetsstyret och den politiska friheten i förut angiven mening.

Den mest inträngande kritiken av socialiserings- och planushållningskraven torde ha givits av den engelske (förut österrikiske)

nationalekonomen F. A. Hayek i det år 1944 på svenska utgivna arbetet "Vägen till trälldom" (The road to serfdom). Hayek gör gällande att en planering — detta ord användes i det följande för att beteckna en omfattande planhushållning, vare sig den förenas med socialisering eller ej — är oförenlig med majoritetsstyre i traditionell mening, dvs. ett representativt styrelsesätt med övliga befogenheter för representationen. En majoritet inom representationen kan visserligen vara enig om att en planering skall äga rum, men den kan icke i vanlig ordning utarbeta en produktionsplan. En sådan måste ha en enhetlighet och följdriktighet, som utesluter de för de representativa besluten kännetecknande kompromisserna, och den måste därför utarbetas och genomföras av experter, som står vida mer obundna i förhållande till representationen än regeringen och förvaltningen i de nu bestående demokratierna. Därför blir delegationer till exekutivmakten, eller kanske snarare till byråkratien, erforderliga, och dessa delegationer måste ha en helt annan räckvidd än de fullmakter, vilka för närvarande ofta ges åt regeringen; det blir icke fråga blott om att inom en angiven ram i detalj reglera ett visst område utan att utforma och fastställa riktlinjerna för statens ekonomiska verksamhet över huvud. Det blir i själva verket omöjligt att låta representationen behandla planeringen — annat än genom att votera fullmakter åt regeringen — ty de ändringar och tillägg, som kunde väntas komma till stånd genom uppgörelser mellan skilda parlamentariska grupper, vore ägnade att bringa oordning i hela systemet, att rubba den konsekventa tillämpning av vissa synpunkter, utan vilka en planering blir omöjlig. Icke heller blir någon effektiv kontroll från representationens sida möjlig. "Parlamentet kan naturligtvis kontrollera hur uppdrag utföres i de fall, då det kan utfärda bestämda direktiv, då det alltså först enats om syftet och endast överlåter utarbetandet av detaljerna till regeringen. Situationen är helt och hållet annorlunda, när skälet till delegationsförfarandet är, att det inte existerar någon verklig enighet om syftena, när det organ, som fått sig planeringen anförtrodd, har att välja mellan olika ändamål, om vilkas stridiga beskaffenhet parlamentet inte ens är medvetet, och när det mesta som kan göras är att förelägga parlamentet en plan, som måste antagas eller förkastas i sin helhet. Det kan bli kritik, och det blir det sannolikt också, men eftersom ingen majoritet kan enas om en alternativ plan och de delar av planen, mot vilka invändningar reses, nästan alltid kan framställas som väsentliga delar av det hela, blir kritiken fullkomligt ineffektiv." Motsättningen mellan representativ

styrelse och planering framgår, betonas det, av att en rad socialistiska teoretiker hävdar, att en maktkoncentration hos regeringen blir nödvändig under en socialistisk regim. Dessa förslag försvaras visserligen med hänvisningar till det delegationsförfarande, som förekommer i den borgerliga demokratien, men skillnaden mellan metoderna i det ena och det andra fallet är utomordentligt stor, ty under socialism blir det nödvändigt att ge regeringen så gott som obegränsad handlingsfrihet: även om vissa direktiv för planeringen fastställs av parlamentet, måste dessa på grund av nyss anförda skäl bli av så allmän beskaffenhet, att realiteten blir en nära nog obunden regeringsmakt.

En planering måste, påpekas det vidare, bli en planering på relativt lång sikt. Det är ingen tillfällighet, att de totalitära staterna rört sig med fyra- eller femårsplaner och att radikala socialistiska teoretiker betonat, att socialiseringens eller planhushållningens genomförande förutsätter en längre tid av orubbad maktställning för det socialistiska partiet. Men redan detta förhållande innebär, att representationen och folkmeningen sättes ur spelet på ett sådant sätt, att man kan tala om en begynnande diktatur. De med nödvändighet allmänt hållna direktiv för ett visst skede, som representationen kan utforma, blir i praktiken preciserade och tillämpade av regeringen, och denna kommer under hela detta skede att bli den egentliga makthavaren. Att ändra eller slopa planen, innan den genomförts, är detsamma som att inställa experimentet; först när planeringsperioden gått till ända, kan med någon säkerhet effekten bedömas. Även sedan detta skett, blir det emellertid svårt att återupprätta en demokrati i traditionell mening; planeringen kan icke utan de största risker kastas över ända, och den en gång provisoriskt beslutade maktkoncentrationen föder en ny period av maktkoncentration.

Framför allt söker emellertid planeringens motståndare visa dess oförenlighet med den politiska friheten. För att genomföra planeringen förutsättes, eller, riktigare uttryckt, planeringen innebär, att staten i stort sett bestämmer vad som skall produceras och konsumeras. Den har att bestämma, om man, för att anknyta till ett nationalsocialistiskt slagord, skall frambringa "kanoner eller smör", eller — ett ständigt aktuellt problem i den ryska planeringen — om man skall inrikta sig på en snabb ökning av konsumtionsvarorna, eller på en långfristig utbyggnad av produktionsapparaten. Den måste bestämma takten för industrialiseringen och vilka områden denna i första hand skall omfatta. Därmed blir motsättningen mellan skilda näringsgrenar och samhällsgrupper på ett

vida mera direkt sätt än under det bestående systemet en strid om statsmakten, varav följer en risk för att den nödvändiga värdegemenskapen skall försvagas och en maktägande riktning begränsa eller upphäva de demokratiska grundsatserna. Men framför allt måste staten kunna dirigera medborgarnas verksamhet och bestämma deras ställning. I själva planeringen kommer att ingå ett fastställande av priser och löner, en uppdelning av befolkningen på skilda yrken, ett fastställande i stort sett av var och under vilka betingelser medborgarna skall insättas i produktionsapparaten. En begränsning av friheten att välja yrken och bostättningsort blir sålunda en ofrånkomlig följd av planeringen; en sådan rättighet som strejkrätten måste ovillkorligen upphävas, då eljest hela systemet bringas i fara. Men kan man tänka sig en sådan maktkoncentration hos staten, utan att i realiteten, om än icke legalt, den politiska friheten inskränkes? Kommer icke de maktägande att använda sina befogenheter för att försvåra eller omöjliggöra opposition? Blir icke de formellt ekonomiska besluten i realiteten politiska, dvs. kommer de icke att hindra ett obundet ställningstagande från medborgarnas sida? "Mot en stat, som bestämde över ens livsuppehälle, kunde man inte utnyttja sina fri- och rättigheter", skriver Schwarzschild. "Det skulle vara självmord att ådraga sig en sådan stats misshag... Ännu omöjligare än ett individuellt motstånd vore något slags organiserat politiskt motstånd. Ingen skulle riskera att ställa upp sig som kandidat mot regeringskandidaten om detta innebar risk för ekonomisk exkommunicering. Ingen skulle kunna leda eller tillhöra oppositionspartier, starta eller understödja kampanjer, sammankalla möten eller tala på dem om det stred mot regeringens önskningsar." Och en annan författare, Schumpeter, förklarar, att den socialistiska ekonomiska organisationen "betyder i företagen inte proletariats diktatur utan diktatur över proletariatet. De människor, som där är underkastade så sträng disciplin skulle, det är sant, vara suveräna vid valen. Men på samma sätt som de kan tänkas använda sin makt för att minska arbetsdisciplinen, kan regeringarna... tänkas utnyttja sina disciplinära befogenheter för att inskränka denna makt."

Denna tankegång kan enklast uttryckas på det sättet, att i en socialistisk stat den politiska och den ekonomiska makten helt sammanfaller och att resultatet härav måste bli den politiska frihetens begränsning eller upphävande. Samma situation säges visserligen ofta föreligga i den borgerliga staten; från marxistiska utgångspunkter påstås, att kapitalisterna eller de besuttna i praktiken är den härskande klassen även vad beträffar statsstyrelsen.

Men att denna uppfattning innebär en till det meningslösa gränsande överdrift är uppenbart; den dementeras varje gång en politisk åtgärd genomdrives av riktingar, som bakom sig ha en majoritet av folket. I ett samhälle, där staten dirigerar näringslivet, uppstår däremot en dylik maktkoncentration. De statliga besluten blir till väsentlig del av sådan art, att de direkt och väsentligt påverkar skilda gruppers yrkesverksamhet och levnadsställning. Sådana beslut förekom visserligen ofta i den borgerliga staten. Men under socialismen blir de ojämförligt mera talrika, omfattande och ingripande. Läget kan jämföras med det som skulle föreligga, därest en borgerlig stat huvudsakligen hade att avgöra frågor om tullar, som indirekt måste bli bestämmande för näringslivets gestaltning och samhällsgruppernas levnadsstandard. Skulle man kunna vänta sig, att i ett sådant fall den majoritet, som hembure segern, skulle underlåta att använda sin ekonomiska makt för att säkra sitt kvarstannande vid styret och därmed sitt eget system? Och kan man i den socialistiska staten anta, att de maktägande skulle underlåta att utnyttja sitt totala herravälde över näringslivet för att hindra uppkomsten eller framväxandet av en verksam opposition?

Kanske än viktigare för bedömandet av den politiska frihetens förenlighet med en socialistisk ordning är frågan om den politiska debattens gestaltning. För att en planering skall kunna genomföras med framgång, är det nödvändigt, eller i varje fall önskvärt, att medborgarnas stora flertal tror på dess syften och möjligheter. En opposition, som oavslått kritiserar den plan som följes eller rentav kräver själva planeringens upphävande, måste i hög grad försvåra uppnåendet av de uppställda målen; särskilt farlig blir situationen, om de opponerande uppmanar till användning av sådana former av direkt aktion som strejk och bojkott för att tvinga de maktägande till eftergifter. I länder som Ryssland och det nazistiska Tyskland har också de av staten för en viss period beslutade planerna beledsagats av en intensiv offentlig propaganda, vars mål varit att förmå producenterna att entusiastiskt verka för planens lyckosamma genomförande. Att en socialistisk stat skulle kunna avstå från en dylik form av "ideologisk planering" synes ytterst osannolikt; än mindre troligt är det, att den skulle lämna oppositionen obegränsad rätt att genom kritik — för att icke tala om andra mera handgripliga medel — minska möjligheterna att föra verket till seger. Med andra ord: planeringen torde för att lyckas förutsätta en koncentration hos staten jämväl av opinionsbildningen och en direkt begränsning av den politiska friheten.

Slutligen: hur skulle rent praktiskt olika riktningar komma till tals i en socialistisk stat? Det är tillräckligt att på denna punkt stanna vid pressens ställning. Även om staten i princip helt erkände pressfriheten, måste en mera fullständig planering gälla även de produkter, som är nödvändiga för utgivning av tidningar, och staten skulle sålunda tvingas att genom något slags licens- eller koncessionssystem bestämma vilka grupper eller organisationer, som finge utgiva tidningar; de maktägande skulle så att säga reglera oppositionens verksamhet. Att en sådan ordning icke rimligen kunde leda annat än till en reell makt för de styrande över pressen torde vara uppenbart. Även om det stadgades, att vem som helst finge utge tidningar, synes resultatet bli detsamma. Den uppsikt över investeringar, som måste följa med statens kontroll över näringslivet, skulle i detta fall, då det gällde att anskaffa startkapital för en tidning, leda till ett licensförfarande av reellt samma art, som om staten direkt skulle reglera rätten att utgiva tidningar. Liknande svårigheter skulle uppstå i fråga om annonseringen. Utan annonser från enskilda företag är nutidens billiga tidningar otänkbara; om staten planerade produktionen bleve annonseringen i stort sett meningslös (de höga reklamkostnaderna är för övrigt ett ofta anfört skäl för socialisering); redan på grund härav komme pressen att bli helt beroende av statliga subventioner. Samma resonemang som om pressen kan föras rörande andra medel för opinionsbildningen.

I kritiken av socialismen ingår ständigt en hänvisning till att socialisering eller planhushållning endast genomförts i stater med totalitär regim, främst Ryssland. I första rummet betonas, att den ryska socialiseringen, som dock skett utifrån samma allmänna målsättningar som kännetecknar socialdemokratien i skilda länder, förenats med en totalitär regim, som snarare skärpts än mildrats under sin relativt långa fortvaro. Häremot invändes från socialdemokratiskt håll, att ett eller två exempel icke konstituerar någon allmän regel, att det väl kan tänkas, att en planering under en socialdemokratisk ledning, som principiellt är inriktad på att bevara demokratin, också lyckas att göra det. Denna invändning synes emellertid icke vara avgörande. Hänvisningen från borgerligt håll till det ryska exemplet — för att nu stanna vid detta — har nämligen icke sin tyngdpunkt i det enkla påpekandet, att socialism och diktatur i denna stat är kombinerade, och i påståendet, att denna kombination i och för sig — så att säga av statistiska skäl — visar socialismens oförenlighet med demokratin. Dess väsentliga innebörd är en helt annan. Den ryska kommunismen var,

såsom i ett följande kapitel närmare skall klargöras, från början inriktad på att den s.k. proletära diktaturen blott skulle vara en övergångsform, att inom en tidrymd, som ingen torde ha tänkt sig längre än något eller några årtionden, medborgerlig frihet skulle återinföras. Utvecklingen har gått i en helt annan riktning, diktaturen har i skilda hänseenden skärpts, och för närvarande finnes inga tecken på att en förändring i demokratisk riktning ens ifrågasättes. Detta förhållande tyder på, att sambandet mellan socialisering och diktatur icke är tillfälligt, att diktaturen framstått som ett nödvändigt medel att upprätthålla och tillämpa den nya ekonomiska ordningen.

Min översikt av det från borgerligt håll förda resonemanget i den behandlade frågan har givits en sådan form, att därav min anslutning till huvudsakliga delar av detta resonemang framgår. Det synes icke vara möjligt att förneka, att en mera generell socialisering eller planhushållning — och det kan i detta sammanhang endast vara fråga om en sådan — i varje fall måste medföra en mycket stark begränsning av den politiska friheten, i den mening man i vårt land och i andra demokratiska stater fattar detta begrepp.

Den tongivande socialdemokratiska uppfattningen synes vara, att något problem på denna punkt över huvud icke är för handen. Man betonar, utan tvivel med full rätt, att partiet vill begagna endast demokratiska metoder och att det är beslutet att i ett socialistiskt samhälle upprätthålla demokratien. Härtill sluter sig ofta, såsom den föregående framställningen visar, påståendet, att den borgerliga demokratien är ofullständig och att endast socialismen kan förverkliga den sanna folkstyrelsen. Under en socialistisk ordning, och blott under den, förverkligas det krav på reell politisk jämlikhet medborgarna emellan, som ligger bakom principerna om majoritetsstyre och medborgerlig frihet.

Även en helt annan tankelinje skymtar emellertid i debatten, ehuru den, måhända av förklarliga taktiska motiv, icke ofta framhäves. Man erkänner, att här föreligger ett svårt problem, och till och med att vid en viss grad av socialisering eller planhushållning demokratiens grundsatser sättes i fara. Men man utgår samtidigt ifrån, att den tänkta socialistiska aktionen skall göra halt, innan denna risk aktualiserats. Denna ståndpunkt, som säkerligen gör det möjligt för många socialdemokrater att så att säga ställa frågan på framtiden, innefattar emellertid en stor svårighet: i praktiken innebär den, att man går fram steg för steg, och det är då föga sannolikt, att själva principfrågan vid något visst tillfälle fram-

står som verkligt aktuell. Man kan, med andra ord, på i varje särskild situation angivna och möjligen i och för sig starka skäl successivt åvägbringa ett tillstånd, som, om det från början blivit föremål för analys och reflexion, icke skulle ha befunnits önskvärt. På denna glidning in i ett läge, vilket i och för sig på förhand ansetts betänkligt, erbjuder historien otaliga exempel.

Bakom socialdemokraternas resonemang i denna fråga ligger ofta, synes det, en tankegång, som icke klart utföres men som präglar hela sättet att resonera. Man utgår från — och kan för denna ståndpunkt oberopa starka skäl — att i den borgerliga staten den legala politiska jämlikheten i viss mån är irreal, att ekonomiska resurser medför politiskt inflytande och att följaktligen vissa folkgrupper i realiteten, ehuru icke formellt, har ett bättre utgångsläge för sin politiska verksamhet än andra. På kommunistiskt håll drives denna tanke så långt, att demokratien förklaras vara en fiktion, ett sken, socialdemokraterna åter ser i den föreliggande demokratien ett värde men kräver dess utbyggande i riktning mot faktisk politisk likställighet. Frågan blir då, om det ideal man eftersträvar, i högre grad förverkligas inom den socialistiska än inom den borgerliga staten. I regel anses detta av de socialistiska teoretikerna självklart; ofta uttrycker man sig som om en socialistisk ordning utan vidare skulle göra alla medborgare politiskt jämlika. Men med den maktkoncentration, som socialismen måste medföra, kan antas följa, att olikheten i makt blir så betydande, att den — trots sitt demokratiska ursprung — blir mera väsentlig än den borgerliga statens ekonomiskt betingade olikhet. Den frihet, som består i en reell möjlighet att utnyttja sina politiska rättigheter kan, med andra ord, tänkas inskränkt genom socialismens genomförande, ehuru denna inskränkning beror på helt andra betingelser än i den borgerliga staten. Socialismen kan, såsom Mac Iver uttryckt det, innebära "absoluta och avgörande olikheter i fråga om makt, medan det förut endast fanns relativa olikheter i fråga om rikedom och social ställning". Att närmare avväga den ena synpunkten mot den andra är utomordentligt svårt därför, att i det ena fallet är olikheten beroende på ekonomiska förhållanden utanför statsstyrelsens direkta kompetenssfär, i det andra blir den ett resultat av den politiska maktsamling, som uppstår just på grund av att alla områden införes under staten. Det väsentliga är att båda synpunkterna måste uppmärksammas, att en avvägning — trots sin ofrånkomliga osäkerhet — är nödvändig.

Ett exempel är ägnat att belysa frågan. I sin kritik av den borgerliga staten framhåller socialismen, att visserligen var och en

har formell rätt att utge en tidning, men att denna rätt i praktiken har helt annat innehåll för den rike än för den fattige. Ofta formuleras denna tanke så som om man utginge från att rätten att utge en tidning vore reell endast om också möjlighet fanns att använda sig av denna rätt; på ett vagt sätt föreställer man sig ett samhälle, där alla medel att påverka opinionen vore lika tillgängliga för alla. Men icke heller i den socialistiska staten kan var och en begagna sig av rätten att utge tidningar. Här blir icke den ekonomiska ställningen utan den politiska makten avgörande. Då denna makt grundas på majoriteten, antas visserligen jämlikhetsprincipen vara tryggad. Frågan blir emellertid, om icke statens bestämmanderätt genom sin fullständighet kommer att innebära en vida starkare begränsning av den reella politiska friheten än den olikställighet, som följer med skillnaden i ekonomisk ställning i den icke-socialistiska staten.

*

Den refererade debatten är till stor del en debatt mellan extrema riktningar; det är framför allt hos dessa, som man finner försök att generellt diskreditera motståndarens uppfattning och att sålunda visa även dess oförenlighet med demokratiens grundsatser. Ofta utgår man från en schematisering, som till en viss grad är ofrånkomlig, men som icke desto mindre begränsar argumentationens betydelse. Man beaktar icke tillräckligt, att den borgerliga eller liberala staten innefattar otaliga skiftningar, från det i stor utsträckning — ehuru aldrig fullständigt — genomförda *laissez-faire*-systemet i de anglosaxiska staterna vid 1800-talets mitt till nutidens av alla erkända socialreformism och på vissa områden åvägabragta förstatligande, att moment av socialism och planushållning redan överallt finnes och att en ytterligare utvidgning av statens makt icke behöver resultera i majoritetsstyrets eller den politiska frihetens upphävande. Själva de uttryck, den borgerliga och den socialistiska staten, som i det föregående använts för att precisera problemläget, ger lätt intryck av större skillnader och motsättningar än de faktiskt föreliggande; de färgas av den hegelmarxiska metafysik, som med sina föreställningar om ytterliga spänningsförhållanden och totala omkastningar i så hög grad stimulerat men också förenklat och fördummat den politiska diskussionen. Det finnes ingen anledning att förneka möjligheten av ett jämviktsläge, där en mera vittgående statlig reglering förenas med en sådan grad av privat företagsamhet och fritt näringsliv, att den

politiska demokratiens principer i allt väsentligt kan upprätthållas i traditionell gestaltning. Huruvida ett sådant läge kan uppnås, beror till stor del på frågor, som här icke kan beröras, än mindre diskuteras, såsom utsikterna till världsfredens bevarande, en snabb och stadig stegring av välståndet, ett förverkligande av tanken på lika utbildnings- och fortkomstmöjligheter för alla.

Av stor betydelse är också den politiska elitens hållning. Demokratiens ideal är visserligen ett folk med sådan politisk uppfostran och av sådan politisk mognad, att avståndet mellan ledarna och massan blir ringa, och att följaktligen de förras ställningstagande får en mycket begränsad räckvidd. Men dit har vi inte hunnit. En propaganda, som utan hänsyn till framtida svårigheter inriktas blott på den omedelbara framgången, ett överdrivet betonande av motsättningarna, till och med en viss extravagans i uttryckssättet kan verka nedbrytande på den solidaritetskänsla, som demokratierna kräver mer än någon annan statsform. På varje extremt uttalande följer gärna, av agitatoriska skäl, ett än mera tillspetsat svar, och oavsiktligt kan de ledande grupperna på detta sätt glida in i en förbittrad polemik, som ger ett överdrivet intryck av deras meningsskillnader men härigenom är ägnat att göra den ursprungligen skenbara konflikten till en realitet.

Diktaturen contra demokratien

I sin reaktion mot demokratien kännetecknas den moderna, ideologiskt motiverade diktaturen främst därav, att det demokratiska statsskicket förklaras icke ge uttrycksmedel åt folkets *verkliga* vilja. Denna tankegång innehåller skilda moment. Mera konkret hävdas, att propagandan i den demokratiska staten är ägnad att vilseleda, vare sig detta sker genom att en ekonomiskt härskande minoritet lyckas bibringa massan otjänliga värderingar och falska verklighetsföreställningar eller genom att de strider mellan olika folkgrupper, som demokratien förutsätter och uppammar, skymmer blicken för centrala och gemensamma mål. Principiellt utgår man från att en på vissa bestämda syften inriktad vilja potentiellt är för handen hos alla eller det stora flertalet och att den åskådning, diktaturen företräder, innebär en klarläggning och i andra hand en aktualisering och aktivisering av denna vilja. Bakom de opinionsyttringar, som förekommer i demokratien, ligger en djupare och med intresset mera överensstämmande ståndpunkt, som först genom diktaturens hänsynslösa ingripande träder i dagen. Diktaturen har sålunda att frigöra den egentliga folkviljan, att stärka den och att ingjuta den hos de grupper, som till en början — på grund av ett slags miljöbestämd deformation — står kritiska eller tveksamma till den nya läran.

Härigenom förklaras den till synes ambivalenta hållning, som diktaturens teoretiker intager till begreppet demokrati. Å ena sidan angripes och förhånas demokratien, å andra sidan förklarar man sig förverkliga den sanna demokratien. I det ena fallet tänker man på den "formella" och "fiktiva" folkvilja, som framträder vid val och omröstningar i en stat, där folket icke förstår och till och med systematiskt hindras att förstå sin innersta vilja, i det andra fallet på den med intresset överensstämmande, av diktaturen väckta och i dess hägn växande folkviljan. Den politiska friheten kan icke ingå i denna bestämning av demokratien, ty frihet förutsätter variation, splittring, meningsbrytningar. Men den verkliga folkviljan är enligt resonemangets utgångspunkter enhetlig; den likriktning, som diktaturen genomför, är i grunden en frigörelse.

Diktaturens ideologi kan på denna centrala punkt sägas utgå från en vanlig och rimlig uppfattning, som genom en våldsam överdrift förvandlas till ett slags metafysik. Ofta hävdas, och med all rätt, att en person eller en grupp skulle komma till en annan ståndpunkt, om en riktig uppfattning om läget och därmed om det egna intressets krav vore för handen. Diktaturen driver denna synpunkt därhän, att en bestämd åskådning — den som hyses av diktaturpartiet eller diktatorn — påstås representera en kollektiv enhets verkliga eller sanna vilja. Man behöver på detta sätt icke förutsätta något samband mellan de "formella", av en grupp eller ett folk faktiskt hysta åsikterna, och denna grupps eller detta folks "verkliga" åsikter. Delvis förklaras detta sätt att tänka därav, att de båda huvudformerna av diktatur — den nazistisk-fascistiska och den kommunistiska — mottagit väsentliga impulser från samma källa, den hegel-marxiska metafysiken.

*

Enligt Marx' lära, som kommunisterna anser sig tillämpa och utveckla, försiggår mänsklighetens utveckling i tre epoker. Den förhistoriska epoken motsvarar naturtillståndet hos upplysningstidens ideologer. Människorna lever i ett slags primitiv kommunism, utan genomförd arbetsfördelning, utan produktionsmedel i mera egentlig mening, utan klasskiktning och statsstyrelse. Frihet råder så till vida som någon samhällelig tvångsmakt icke finnes, men ej i den från Hegel hämtade meningen, att möjligheter till en rik individuell utveckling existerar, människorna har icke lärt sig utnyttja naturens tillgångar och lever därför i fattigdom och obildning. Under den andra epoken tillskapas medel för naturens tillgodogörande, produktionsmedel; därmed uppstår arbetsfördelning och en social differentiering, kännetecknad därav att en klass, den härskande klassen, äger produktionsmedlen och på detta sätt kan ekonomiskt exploatera andra grupper; förutsättningen härför är tillkomsten av en social tvångsordning, en stat, vars egentliga funktion är att trygga äganderätten och sålunda upprätthålla den härskande klassens ställning. Under denna epok omvandlas gång efter annan produktionsordningen, varvid nya klasser, som är bärare av ett modernare produktions sätt, kommer till makten. Marx anser sig leva under den sista perioden av denna epok, en period, som präglas av utomordentligt effektiva produktionsmedel — den industriella apparaten — bourgeoisie's eller kapitalisternas äganderätt till dessa produktionsmedel och uppkomsten av ett prole-

tariat av egendomslösa industriarbetare, som är kallade att genomföra historiens mest avgörande omvälvning. Då produktionsmöjligheterna nått en viss höjd och ett universellt varuutbyte kommit till stånd, inträder den tredje epoken. Proletariatet når makten, men därmed uppstår icke något nytt klassvälde. Ty mänskligheten har nu vunnit en fullständig seger över naturen, och alla materiella behov kan tillfredsställas. Klasskiktningen och därmed staten, som under den tidigare knapphetens dagar varit nödvändig, försvinner. Människorna frigöres från statstvånget, men de blir fria också i den meningen, att förutsättningar ges för en obegränsad andlig och materiell utveckling. Den förhistoriska epokens frihet och fattigdom har, efter ett mångtusenårigt, av framsteg, motsättningar och konflikter präglad övergångsskede, ersatts av det färdiga samhällets frihet och rikedom.

Enligt den socialdemokratiska varianten av marxism har man i regel utgått från, att tiden för socialismens (proletariatets) seger inträder först då industrialiseringen väsentligen fullbordats — denna omläggning av produktionsprocessen skall ske i kapitalistisk regi. I anslutning härtill har kunnat antagas, att socialismen skall genomföras under demokratiska former, inom demokratiens ram. På båda dessa punkter innefattar kommunismen nya, med varandra nära sammanhängande tankegångar. Dels betraktas kapitalismen i världen som en enhet, och det säges gälla för socialismen att erövra makten i vilket land som helst, där gynnsamma omständigheter erbjuder sig, med andra ord att inrikta sig på att krossa "kapitalismens svagaste länk". Sedan seger i ett land vunnits, kan utvecklingen mot industrialism fortsättas och aktiviseras under socialistisk ledning. Dels göres gällande, att seger icke kan vinnas utan revolution och upprättande av "proletariatets diktatur". Denna uppfattning motiveras ytterst med föreställningen om klassmotsättningarnas oförsonlighet och statens egenskap att under alla förhållanden vara organ för ett klassvälde. Den borgerliga staten kan, även om den bygger på den mest utsträckta formella demokrati, aldrig undanröjas med de medel, den själv ställer till förfogande; den är och förblir ett värn för en kapitalistisk regim. De suggestionsmedel och de mera materiella påtryckningsmöjligheter, som den härskande samhällsklassen har till sitt förfogande, är tillräckliga för att hindra dess motståndare att nå majoritetsställning eller i varje fall verklig makt. Ett stort antal väljare förutsattes i den borgerliga staten rösta för den rådande ordningens bevarande, trots att deras intresse pekar i annan riktning; man utgår alltså från en motsättning mellan den vid valet eller om-

röstningen uttryckta och den verkliga, dvs. med intresset överensstämmande viljan. Om mot förmodan en verkligt socialistisk riktning skulle nå majoritet, kommer borgarklassen att använda våldsamma medel för att trygga sitt välde. Den borgerliga demokratin är alltså i realiteten en borgerlig diktatur. För att socialismen skall vinna makten, måste den därför använda i egentlig mening revolutionära medel. Dessa måste tillgripas av det klassmedvetna proletariatet, den elit inom arbetarklassen, som är medveten om den egna klassens sanna intressen. Denna grupp, som i praktiken är liktydig med det kommunistiska partiet, skall efter segern bevara makten för att genomföra socialismen. — Det är uppenbart att den kommunistiska åskådningen i dessa huvudpunkter var tillskuren speciellt för Ryssland under förra världskriget; i detta land, med dess auktoritära regim, dess svaga industri och dess följaktligen svaga arbetarklass, fanns på grund av kriget och därmed sammanhängande omständigheter utsikter till en revolutionär aktion, medan ett socialistiskt maktövertagande med demokratiska medel syntes i hög grad osannolikt.

Några månader innan den kommunistiska minoriteten i Ryssland erövrade makten på denna väg, utgav Lenin sitt ideologiskt grundläggande arbete "Revolutionen och staten", vari den nu refererade tankegången får sitt klaraste uttryck. Proletariatets diktatur betecknas här som ett övergångsskede, som det kommunistiska samhällets första fas. Den nya regimen har att genomföra socialiseringen av produktionsmedel, att undertrycka tendenser till reaktion och att uppfostra folket i kommunistisk anda. Diktaturen förutsättes vara stödd av majoriteten och innebära en undertryckning endast av den kontrarevolutionära minoriteten; Lenin synes ha tänkt sig, att efter kommunismens maktövertagande den stora massan av folket ansluter sig till detta parti, som företräder dess verkliga intressen. Han kan därför karakterisera proletariatets diktatur som en demokrati i egentlig mening. Och han kan använda denna beteckning även därför, att enligt hans uttalanden en i vanlig mening demokratisk ordning skall tillämpas inom den härskande majoriteten, med val, folkomröstningar och tillsättning av ämbetsmän genom folket. Under diktaturen skall fullständig ekonomisk jämlikhet råda. "Alla medborgare", skriver Lenin, "förvandlas här till löneanställda hos staten... Vad det kommer an på är att de arbetar lika... och erhåller lika lön... Hela samhället kommer att bli ett enda kontor med jämlikhet i arbete och jämlikhet i lön." — Sedan socialiseringen genomförts och produktionen nått en viss höjd, inträder successivt kommunismens andra

och högsta fas: staten dör bort och ersättes av en fri arbetsgemenskap, var och en arbetar efter sin förmåga och erhåller av produktionen vad som motsvarar hans behov. Någon tidpunkt för denna förändring angives icke, men intrycket av de tidiga kommunistiska skrifterna är, att övergångsperioden på sin höjd skulle vara några årtionden.

På det kommunistiska statsskicket, sådant det i praktiken gestaltats, finnes ej anledning att närmare ingå. Det väsentliga är att understryka dess karaktär av en total diktatur: det kommunistiska partiets monopol på makten inom alla institutioner och organisationer — regering, representation, press, fackföreningar — opinionsbildningens koncentration till statlig och av staten dirigerad propaganda, det fullständiga undertryckandet av all opposition. Att märka är, att i Ryssland, liksom i andra diktaturer, undertryckandet av oppositionen icke blott innebär, att mot den kommunistiska regimens allmänna principer fientlig eller kritisk verksamhet nedslås, utan att över huvud varje avvikelse från den ståndpunkt, som vid varje särskilt tillfälle är de styrandes, betraktas som en kontrarevolutionär och följaktligen straffvärd aktivitet. De härskandes ställningstagande i olika frågor växlar, här som i andra länder, men hur än detta ställningstagande är beskaffat, betraktas opposition mot detsamma som ett angrepp mot själva regimen; att verka för att den kommunistiska Internationalen (Komintern) skulle etablera samverkan med socialdemokratiska och radikala partier var, för att taga ett exempel, år 1931 lika klandervärdt och straffbart som det år 1935 var att kritisera tanken på en dylik samverkan. En regim, som upprätthålles i årtionden, kan helt naturligt icke handla blott såsom en exekutor av vissa allmänna, från början uppställda grundsatser; även om dessa grundsatser påstås vara tillämpade, uppstår frågan, om den av styrelsen givna tolkningen är riktig; för övrigt har kommunismen i olika fall klart uppgivit ursprungligen förkunnade principer. Diktaturen har alltså med nödvändighet fått en anknytning till de faktiskt härskande personerna, som från början icke förutsågs. Detta förklarar också, att en ledarekult uppstått, som var den tidiga kommunismen helt främmande; man talar om Lenin, Stalin och Chrustjev som den nya ordningens skapare och upprätthållare och legitimerar de i varje situation tillämpade åsikterna såsom uttryck för leninism och stalinism.

I de äldre författningarna för den ryska sovjetrepubliken och för Sovjetunionen (1918 och 1923) fanns vissa bestämmelser, som mera direkt klarlade statsskickets karaktär: vissa "borgerliga"

grupper (några få procent av befolkningen) var uteslutna från rösträtt, arbetarna var överrepresenterade i alla representativa församlingar, röstavgivningen var öppen. Dessa stadganden var av ringa praktisk betydelse, eftersom det för diktaturen väsentliga var undertryckandet av all opposition, men de framhävdes ofta i propagandasyfte såsom bevis på hur relativt små avsteg proletarietets diktatur medförde från vedertagna demokratiska metoder. Då Ryssland i mitten av 1930-talet övergick till samverkan med västmakterna och Komintern sökte organisera en folkfront av alla radikala partier i de demokratiska staterna, utarbetades emellertid en ny författning, som icke upptog de berörda bestämmelserna. Någon ändring i diktaturen kom därmed icke till stånd; detta framgår även av vissa föreskrifter i själva författningen, t.ex. av den bestämmelse, enligt vilken endast kommunistiska organisationer får uppställa kandidater vid valen (art. 141) och som, jämte en del andra stadganden, visar, att andra partier är förbjudna. Den nya författningen förklarades likväl innebära en definitiv demokratisering. "Sovjetunionens författning", yttrade Stalin vid författningens antagande, "är den enda fullkomligt demokratiska författningen i världen."

På samma sätt hävdas att total politisk frihet är genomförd i Ryssland. I författningen heter det exempelvis (art. 125) att medborgarna äger tryckfrihet, föreningsfrihet och församlingsfrihet och att dessa rättigheter "tryggas genom att de arbetande och deras organisationer har tillgång till tryckerier, pappersförråd, offentliga byggnader . . . samt andra nödvändiga förutsättningar för dessa rättigheters förverkligande". Trots att endast meningsyttringar, som anses stå i full överensstämmelse med regeringens politik och avsikter, är tillåtna, säges alltså frihetsprincipen vara realiserad. Detta blir förstäligt genom den identifikationsprocess, som i anslutning till marxismen präglar den kommunistiska ideologien. Begreppet folk blir liktydigt med "de arbetande" (vilket uttryck efter kommunismens seger trätt i stället för "proletariatet"), de arbetande med det kommunistiska partiet och de av detta dirigerade organisationerna, det kommunistiska partiet med dess ledning, i första rummet Stalin. Därmed blir Stalins vilja så att säga automatiskt de arbetandes eller folkets vilja. En amerikansk författare, Hubbard, har klart uttryckt den bakomliggande tankegången: "det finns inga klasser i Ryssland, och därför inga stridande gruppintressen; härav följer, att folkets kollektiva vilja icke fastställs genom ett majoritetsbeslut, utan utgör den spontana och eniga önskan, som det homogena och förenade folket

uttrycker genom sina valda ledare. Om vi sålunda kan föreställa oss att ledarna på något mystiskt sätt identifieras med det ryska folkets vilja och förnuft, blir det mer eller mindre förståeligt, att medborgarna själva åtnjuter de friheter, som stadgas i författningen." Denna tankegång fick ett auktoritativt uttryck i den motivering, som Stalin vid författningens antagande gav för förbud mot andra partier. Partiet är en del av klassen, yttrade han. "Flera partier, och således också partifrihet, kan existera endast i ett samhälle, där det finnes antagonistiska klasser... Men i Sovjetunionen existerar inte längre sådana klasser... Följaktligen finnes i Sovjetunionen ingen jordmån för flera partiers existens och således inte heller för frihet för dess partier." Alltså: partier förbjödes, därför att de enligt en viss — för övrigt oriktigt återgiven — tanke linje hos Marx icke *kan* existera!

Den socialisering av produktionsmedlen, som var det centrala i kommunismens program — ehuru icke i den propaganda, som förde partiet till makten — har, efter en växlande politik under det första årtiondet, totalt genomförts. Den har kombinerats med begränsningar i den personliga friheten, som från början icke förutsågs, såsom förbud mot strejker, inskränkning av rätten att välja yrke och att flytta från en ort till en annan; dessa begränsningar har motiverats enligt samma metoder som undertryckandet av den politiska friheten. Socialiseringen har däremot icke, såsom Lenin förkunnade, medfört ekonomisk jämlikhet. Tvärtom är löneskalan ytterst differentierad, dels så, att betydande skillnader föreligger mellan olika grupper av arbetare, dels så, att specialister och chefer åtnjuter ojämförligt högre löner än arbetare och anställda; cheferna beräknas ofta ha 50—80 gånger högre lön än de lägst betalda arbetarna, en gradering av vida större skärpa än i Förenta staterna. Sparande i form av insättning i banker och inköp av statsobligationer uppmuntras genom höga räntor, och en grupp av kapitalister, t.o.m. miljonärer, har därigenom uppstått. Under senare år synes konsekvenserna härav — och av byråkratiens privilegierade ställning — ha gjort sig starkt gällande på olika områden; man har bland annat beräknat, att omkring hälften av universitetsstudenterna före andra världskriget kom från en grupp — partiledare, ämbetsmän, företagschefer — som omfattar endast sex procent av befolkningen. Att man uppgivit jämlikhetsprincipen motiveras emellertid med hänvisningar till den marxistiska teorien. Stalin förklarade vid ett tillfälle, att jämlikhetstanken, om den innebure lika villkor för alla, vore ett utslag av "reaktionär småborgerlig dumhet". Enligt marxismen me-

nades med jämlikhet, fortsatte han, att klasserna bleve avskaffade. Och då klasskiktningen enligt Marx berodde på den privata äganderätten till produktionsmedlen och denna i Ryssland var upphävd, följde härav att verklig jämlikhet redan genomförts. Slutsatsen blir alltså, att jämlikhet råder mellan personer med exempelvis 1 000 och 100 000 kronor i inkomst, blott produktionsmedlen äges av staten.

De välkända förändringar, som den kommunistiska politiken i andra hänseenden undergått, behöver här endast antydast. Till en början mildrades i skilda hänseenden strafflagsstiftningen; senare har den — särskilt i fråga om äganderätts- och sedlighetsförbrytelser — i hög grad skärpts. Familjens och äktenskapets helgd har under senare år förkunnats i stark motsättning till den tidigare radikalismen. En nationell åskådning trädde redan före krigsutbrottet 1939 i förgrunden, och i propagandan anknyter man allt starkare till ryska traditioner och historiska personligheter. Den under 1920-talet ständigt framträdande tanken på rysk medverkan till en revolution i andra länder förklarades vara helt övergiven. Den kommunistiska propagandan kännetecknades av väldiga svängningar: än krävdes samarbete med socialdemokrater och radikaler, och denna linje sades vara marxistisk, leninistisk, stalinistisk och revolutionär, än påstods alla andra partier utgöra en reaktionär massa, och denna linje hedrades med samma honnörsord, medan den motsatta påstods vara småborgerlig, fascistisk och kontrarevolutionär. Tanken på statens bortdöende framträder fortfarande i vissa teoretiska sammanhang, men den omnämnes i ordalag, som visar, att den nuvarande regimen skall bevaras i århundraden.

*

Den kommunistiska åskådningen kan betecknas som en utlöpare av 1789 års idéer. Den franska revolutionen framställes som en föregångare till den ryska; den förra säges innebära bourgeoisie's, den senare proletariatets emancipation och därmed inledningen till hela mänsklighetens frigörelse. Idéerna om förnuftets herravälde, framsteg, lycka, frihet och jämlikhet präglar kommunismen, även om de fått en speciell, metafysiskt färgad utformning genom inflytandet från Marx och därmed också från Hegel. Den nationella diktatur, som främst representeras av de störtade italienska och tyska regimerna, har däremot av auktoritativa talesmän förklarats innebära en reaktion mot, ett försök att övervinna upplysningens och den stora revolutionens idéer. Huvudsakligen ur

tre skilda synpunkter kan denna uppfattning anses riktig. Mot rationalismen har fascismen och nationalsocialismen ställt en anti-intellektualistisk vitalism, som tjänstgör som ett värn mot förnuftsmässig kritik. Man upphöjer instinkten, impulsen, den oreflekterade maktviljan på intelligensens bekostnad och hävdar tillika, att det rationella övertägandet faktiskt är av ringa betydelse för det mänskliga handlandet. I anslutning till Sorel och Pareto förklaras stundom de förkunnade idéerna utgöra myter, ett slags surrogat för den religiösa tron, vilkas värde är oberoende av sanninghalten och kan mätas endast genom framgången, dvs. förmågan att påverka människorna. Vidare förhånas de humanitära strävanden, som är förknippade med upplysningsfilosofien; kriget, våldet, stridslustnaden och hårdheten förhärsliga. Slutligen framställs i anslutning härtill politikens mål vara icke att främja den enskildes lycka och utveckling utan att göra den kollektiva enheten — staten, folket eller rasen — stark nog för att framgångsrikt tävla med eller besegra andra kollektiva enheter. Staten eller folket betecknas — liksom i äldre konservativ ideologi — som en organism med egen vilja och egna syften, individerna som delar av denna organism, vilkas betydelse ligger blott i förmågan att tjäna det hela. Den enskilde måste därför formas till ett smidigt redskap för helheten; "individen har", lyder ett typiskt italienskt uttalande, "handlingsfrihet endast då staten av förbiseende eller bristande intresse underlåter att bestämma hans handlande".

Enligt nazismen och fascismen leder demokratien till splittring och stridigheter; partiernas kamp om makten kommer dem att överbetona förefintliga motsättningar och att skapa nya, varför känslan av värdegemenskap småningom går förlorad. Denna känsla av gemenskap, av enighet, finnes emellertid som en potentiell kraft hos folket, även om den bortskymmes av de aktuella brytningarna. Den elit, som fattar detta och som alltså representerar folkets verkliga vilja, har rätt till makten och att använda alla medel till att erövra den. Folket bör, skriver Mussolini, förstås "ur kvalitativ, icke ur kvantitativ synpunkt"; med folk menas "den idé, som är sedligast, förnuftigast, sannast, den idé, som aktualiseras inom ett folk såsom medvetande hos några få eller till och med hos en enda person". Diktatorn med "riktig" åskådning är alltså representant för folkviljan, eller, klarare uttryckt, hans vilja är folkviljan, även om alla medlemmar av folket (i ordets konkreta mening) skulle vilja något annat än diktatorn. Den åskådning, som framgår ur den verkliga folkviljan, är helt enkelt den extrema nationalismen: folkets självhävdelse gentemot andra folk.

Sedan väl identifikationen av diktatorn — respektive det härskande partiet — med folket ägt rum, är fältet fritt för en idealiseringsprocess av principiellt samma art som den kommunistiska, men med än mera egenartade resultat. Sann demokrati säges råda, eftersom den verkliga folkviljan leder statsstyrelsen; härtill sluter sig, sedan diktaturen helt genomförts, hänvisningar till den anslutning, som regimen faktiskt vinner vid val och folkomröstningar. Det totala undertryckandet av all medborgerlig frihet, hela folkets inordning i den statliga tvångsapparaten, förklaras innebära sann frihet, eftersom man härigenom frigör den sanna, med folkviljan överensstämmande vilja, som hos den enskilde finnes som ett anlag eller en tendens. Sann jämlikhet var enligt nationalsocialismens teoretiker jämväl för handen — trots de ekonomiska skillnadernas bevarande eller skärpande — ty alla tjänade det tyska folket och var ur denna avgörande synpunkt jämlika. Sociala motsättningar finnes icke, ty den nationella enheten är den enda verkliga gemenskapen. Sann socialism är för handen, ty den består just i ett erkännande av denna gemenskap. Det har till och med sagts, att, ehuru den privata äganderätten till produktionsmedlen bevarats, fabriken i sann mening tillhör arbetaren likaväl som ägaren, ty båda får där utöva sin skapande verksamhet.

De många växlingarna i fascismens och nazismens politik har ägt rum under upprätthållande av tanken, att alla åtgärder inspireras av, är uttryck för, den grundläggande åskådningen. Hitlers beslut representerar alltid sann demokrati, sann frihet, sann jämlikhet, sann socialism, sann tyskhet. Det ideologiska schemat binder lika litet som det "statsintresse", varmed äldre tiders politiker rättfärdigade sina handlingar.

*

De diktaturer, vilkas ideologiska utveckling jag härmed i största korthet berört, har funnit rättfärdigande i en åskådning, som förklarats uttrycka en folkgrupps, den proletära klassens respektive nationens verkliga vilja. De har icke, eller i varje fall icke i första rummet, vunnit makten genom propagerande av denna åskådning. Kommunismen, fascismen och nationalsocialismen övertog makten såsom minoritetspartier. Och vad särskilt kommunismen och nationalsocialismen beträffar, berodde den anslutning de vann före diktaturens upprättande uppenbarligen på att de, med det goda samvete som tron på kallelsen gav, kunde pro-

pagera för populära krav vid sidan av den ideologiska huvudlinjen; de kunde lova allt åt alla. Men efter maktövertagandet blev legitimationen genom läran och dennas förmåga att förverkliga en sann allmänvilja avgörande.

Ur en synpunkt kan denna tankegång betraktas som ett uttryck för en ohämmat idealiserande metafysik. Först och främst förutsättes, i anslutning till Rousseaus av Hegel och Marx utvecklade åskådning, existensen av en allmänvilja, av en enhetlighet, som på något sätt grumlats av tillfälliga omständigheter och onda makter. Splittringen är i grunden en illusion och försvinner med den skenbara frihet, som varit förutsättningen för dess uppkomst. För det andra identifieras vissa personers eller grupperns åsikter med allmänvilja. Enligt rysk ideologi blev Stalin = kommunismen = proletariatet = folket. Enligt nationalsocialismens ideologi blev Hitler = nationalsocialismen = folket. I sin mest extrema form har denna identifikationsprocess framträtt i utrikespolitiska sammanhang. Den "demokratiska folkregeringen" Kuusinen kunde år 1939 presenteras som företrädare för det finska folkets sanna vilja, oberoende av att det finska folket i sin — enligt hegeliansk-marxistisk ideologi — "tillfälliga" gestaltning stred till det yttersta för att slippa Kuusinen. På alldeles samma sätt kunde Quisling något senare upphöjas till statschef såsom företrädare för det norska folk, som i sin fiktiva skepnad av levande norrmän så gott som enhälligt avvisade hans anspråk. För det tredje möjliggör idealiserings- och identifikationsprincipen en användning av begreppen i en betydelse, rakt motsatt den vanliga. Diktatur blir demokrati, därför att diktatorn *är* folket. Det hårdaste förtryck blir frihet, därför att medborgarnas sanna vilja härigenom kan förverkligas. De största ekonomiska skillnader blir jämlikhet, därför att sann jämlikhet består i en av dylika förhållanden oberoende gemenskap.

Viktigare är kanske att betona, att teorien om åskådningen såsom legitimationsgrund förutsätter en liknande idealisering. Enligt densamma utgör en viss allmämföreställning om samhällets rätta organisation och syfte ett slags lag, som de styrande endast har att tillämpa och i detaljer komplettera. Denna attityd framträder särskilt i det starka behovet att kunna bevisa alla åtgärders och åsikters riktighet genom citat ur rörelsens kanoniska skrifter; mest påtaglig är denna tendens hos kommunismen, som har en rad lärofäder med obestridd auktoritet. Uppenbart är emellertid, dels att de ursprungligen uppställda grundsatserna modifieras eller till och med kränkes, dels att dessa grundsatser icke ger till-

räckliga direktiv för handlandet. Raden av hedrande, respektive vanhedrande ideologiska attribut måste därför vid ett tillfälle appliceras på en viss politik, vid ett annat tillfälle på den motsatta. Överensstämmelsen mellan de styrande och folket får icke stanna vid åskådningen; den måste innebära en så total identifikation, att varje regeringsåtgärd utan vidare blir ett uttryck för folkets vilja.

Ur en annan synpunkt kan emellertid ifrågasättas i vad mån icke de av diktaturideologierna framförda anspråken är berättigade. Tankegångens svaghet ligger uppenbarligen främst däri, dels att de härskande *från början* säger sig företräda folkets verkliga vilja, dels att de framställes såsom inspirerade av, såsom exponenter för denna vilja. Utgår man däremot från den fast etablerade och under längre tid verksamma diktaturen, och förutsätter man vidare, att ledarna skapar folkviljan, icke inspireras av den, blir frågeställningen en annan. Erfarenheterna särskilt av de ryska och tyska diktaturerna synes visa, att kombinationen av undertryckning och propaganda lyckats uppnå icke blott en allmän anslutning till regimens principer, utan en total följsamhet, eller, om man så vill, en utomordentligt stark värdegemenskap. De synes bekräfta riktigheten av Mussolinis ord om "forza e consensu", om våldets förmåga att skapa samtycke. Det motstånd, som rests inom de av diktaturstater under det andra världskriget ockuperade länderna, synes icke jäva detta omdöme, ty förtrycket har här utövats av en främmande nation, det har varat under kort tid, och motståndet har fått styrka genom den av händelserna ständigt närda förhoppningen om en snar befrielse. Då motståndet säges bevisa, att ett folk icke låter sig undertryckas, är man inne på de meningslösa frasernas område; man vet icke, hur det skulle ha gått, om den främmande regimen vidmakthållits under årtionden och om dess fortvaro syntes säkrad.

Det är icke min avsikt att söka formulera någon ny erfarenhets-sats på denna punkt; en sådan sats kan blott bli banal eller orimlig. Det väsentliga är att påpeka, att den situation, som uppstått i diktaturen, aldrig förutsetts i demokratisk debatt. Man har utgått från att den självständiga prövningen och den personliga uppfattningen skulle äga större betydelse än som visat sig vara fallet. Detta kan emellertid anses bero på att man icke tänkt sig möjligheten av ett så hårt undertryckande och en så effektiv propaganda. De envåldsregimer, som demokratiens ideologer i regel sett som det demokratiska statsskickets motsats, har icke kunnat prestera något liknande.

Nu kan det möjligen göras gällande, att den folkvilja som i dik-

taturen föreligger vid ett visst beslut, icke har samma kvalitet som i demokratien. Kan man över huvud tala om folkvilja i en genomförd diktatur; kännetecknas icke folkets hållning i denna av att åsikterna förtunnas eller försvinner och att det "samtycke", som möter de härskandes beslut, innefattar blott ett likgiltigt eller resignerat godtagande? Något ligger utan tvivel i denna tankegång, och jag skall strax återkomma till frågan. Men det vore att göra sig skyldig till en idealisering, motsvarande den i diktaturregimerna vanliga, om man förutsatte en styrka och en entusiasm i demokratiens folkvilja, som icke föreligger i diktaturens. Är situationen icke snarare den motsatta? I demokratien fattas ständigt beslut i frågor, som icke vare sig före eller efter beslutet diskuteras annat än inom en trång krets av politiska experter, ofta föreligger ingen folkopinion, värd detta namn, och den överväldigande majoriteten av väljare är helt ointresserad; i andra fall är diskussionen livlig, men detta förutsätter, att folket är splittrat i stridande riktningar, och att det statliga beslutet, om det hälsas med glädje av vissa grupper, i bästa fall av ett flertal, mottas med oro och ovilja av andra grupper, omfattande en betydande minoritet av folket. I diktaturen förekommer visserligen ingen fri debatt före beslutets fattande, men den debatt, eller riktigare den propaganda, som åtföljer beslutet, är ägnad att skapa en allmän och aktiv anslutning. Något motstånd, som kan undergräva enigheten, är icke för handen, den opinionsbildande apparaten inskärper betydelsen och värdet av vad som sker, folkets stora massa är inställd på att hysa förtroende och till och med tillgivenhet för de styrande.

De formuleringar, jag här använt, är kanske något för generella och bestämda. Det är möjligt, att den opposition och kritik, som föreligger i diktaturen utan att kunna komma till uttryck, är starkare än vad som antytts. Men själva tendensen är ovedersäglig: diktaturen kan frambringa icke blott enighet utan även entusiasm kring regimen och de beslut den fattar.

Detta övervägande klagör vad som i det föregående ofta framhållits, nämligen att demokratiens traditionella frontlinje måste i viss mån omläggas och samtidigt flyttas tillbaka till mera centrala positioner. Demokrati är både majoritetsstyre och politisk frihet, men det är den politiska friheten, som i samtidens debatt står i förgrunden. Enligt demokratiens utgångspunkter är det först den efter en fri debatt tillkomna majoriteten, som har rätt att styra och att styra under hänsyn till de särmeningar, som framkommit under debatten. Det gäller, liksom i diktaturen, att vinna allmän anslutning, men genom debatt och uppgörelse, icke genom tvång

och propaganda. Bakom denna grundsats ligger en annan, mera central tankegång. Talet om en fri debatt blir en tom fras, om icke de meningar, som framföres i den, med någon förmåga av självständig och rationell bedömning prövas av åhörarna. Demokratiens äldre teoretiker gick till överdrift i sin tro på det mänskliga förnuftet och framför allt på tendensen hos människorna till ett personligt, reflekterat och fast ställningstagande. I och för sig är emellertid sådana föreställningar outhärliga för den demokratiska åskådningen. Och till en viss grad kan de genom demokratiens egna ansträngningar vinna en starkare grund i verkligheten. Uppfostringsproblemet framstår som det centrala. Men för demokratin ligger svårigheten däri att det gäller att fostra på en gång till självständighet och samarbetsvilja, icke till lydaktighet och följsamhet.

Stabilitet och vitalitet

Vad man kallade demokratiens kris under tiden mellan de båda världskrigen berodde i första rummet på svåra motsättningar inom de folkstyrda staterna, motsättningar som i vissa stater ledde till hårda strider under systemets bevarande, i andra kulminerade i upprättandet av diktaturer, av totalitära stater. Under denna tid var det osäkerheten om själva folkstyrelsens fortvaro som präglade attityd och diskussion. Nu är läget i väsentliga hänseenden ett annat. Såsom tidigare framhävts är demokratin kvantitativt starkare än någonsin tidigare så till vida som den är den härskande eller åtminstone eftersträvade statsformen i nästan halva världen; dess främsta konkurrent är den kommunistiska diktaturen, införd i Ryssland, Kina och en rad andra stater. Därtill kommer att demokratin i ett antal länder varit utomordentligt framgångsrik. Ett nytt problem har därför uppstått: vilka faror och svagheter uppstår inom den stadgade, utjämnade, allmänt omfattade och till synes fulländade demokratin?

Detta problem, det bör genast understrykas, föreligger endast i en del av de demokratiska staterna. Innan problemet tas upp bör det understrykas att helt andra svårigheter möter i de länder vilka kallas underutvecklade. En stor del av dessa folk lever i nöd, de ansträngningar som man gör för att införa allmän skolundervisning har ännu endast givit mycket begränsade resultat. Det är givet att i sådana stater, t.ex. Indien, Indonesien, Ghana och Nigeria, makten på ett annat sätt än i de mera utvecklade staterna reellt blir koncentrerad hos ett fåtal, att den stora massan i praktiken inte kan ta del i styrelsen med större förmåga eller aktivitet. I sådana länder ter sig också demokratin mera prekär än i västerlandet; omkastningarna och diktaturtendenserna i Arabstaterna och i en rad sydamerikanska stater är goda exempel.

I några högt utvecklade västerländska stater framträder en problematik inom demokratin som i huvudsak är av samma innebörd som den under mellankrigstiden rådande. Motsättningarna är så stora att demokratiens fortvaro ter sig osäker; framför allt hotas systemets funktionering av att ett med de stora kommunistiska regimerna lierat parti samlat en stor del av väljarna, mellan en fjärdedel och en tredjedel, och därigenom dels blivit ett hot mot folkstyrelsens bestånd, dels gjort det svårt eller omöjligt att skapa

ett underlag för stabila regeringar och en fast politik. De främsta exemplen på denna situation är Frankrike och Italien; i Frankrike har följden rent av blivit en författningspolitisk omdaning som inte kan sägas ha lett till diktatur men som genom sin maktkoncentration och genom vissa inskränkningar i den medborgerliga friheten inneburit avsteg från demokratiska grundsatser.

Vad jag på dessa avslutande sidor skall stanna vid är emellertid den framgångsrika demokratiens problem. På många håll har demokratierna under efterkrigstiden visat en utomordentlig förmåga att bemästra de aktuella problemen, att utjämna konflikterna mellan olika grupper, att nå en nästan total anslutning inom folket; de antidemokratiska riktningarna, främst kommunismen, har i dessa länder varit av ringa och stadigt minskad betydelse. Likväl kan man även här tala om ett demokratiens problem, om också inte om någon demokratiens kris. De stater det här gäller är de skandinaviska, Västtyskland, Holland, Belgien, Schweiz och Österrike, USA, England och några av de med England förbundna, huvudsakligen av anglosaxer bebodda staterna, Canada, Australien och Nya Zeeland. Det är klart att de synpunkter som i det följande utvecklas med olika styrka är tillämpliga på dessa länder och att min sammanfattande framställning, i vilken dessa skiljaktigheter inte markeras, därför blir förenklad och schematiserad.

För att förstå läget är det nödvändigt att erinra om två motiv som varit väsentliga i den stora demokratiseringsprocessen. Enligt ett av dessa motiv skulle demokratierna — styrelse genom allmän rösträtt under politisk frihet — göra det möjligt för skilda intressen och samhällsgrupper att hävda sina krav inom staten. I första rummet skulle härigenom de fattiga, eftersatta socialgruppernas läge förbättras. Resultatet skulle bli utjämning och samhällelig harmoni. Det är uppenbart att den framgångsrika demokratierna i det stora hela infriat dessa förhoppningar. Man kan diskutera om vissa åtgärder varit för långtgående, om vilka reformer som återstår att genomföra, men man kan knappast bestrida att en väldig omdaning, godtagen av nästan alla, ägt rum i demokratisk regi, med ett minimum av konflikter och kvarblivande illvilja. De stora förändringarna, framför allt ekonomiskt-sociala, har möjliggjorts genom att de materiella intressena trätt i förgrunden; därmed har också följt att den partipolitiska uppdelningen i huvudsak kommit att bestämmas av dessa intressen — varmed naturligtvis inte är sagt att intressena alltid varit "välförstådda" eller att uppdelningen från denna synpunkt alltid varit rationell.

Men ett helt annat motiv för demokratien framträder lika starkt i den debatt som nu pågått i nära två hundra år. Det är, om man så vill, ett romantiskt, idealistiskt motiv. Deltagandet i statsstyrelsen, om också blott genom avgivandet av en röst vart fjärde år, skall bli en stimulans för medborgarna. Deras tankar skall inriktas på stora, gemensamma och principiella problem. Den enskildes liv och personlighet skall bli rikare och lyckligare i en mera andlig mening, genom frigörelse från det privata, småskurna och egoistiska. Ofta möter den tanken i naiv optimism: demokratien betraktas som en ofantlig folkhögskola, som producerar ivriga, kunniga, hetsigt diskuterande och ändå toleranta idealister, och bindningen, den till en viss grad självfallna bindningen vid ekonomiska intressen blir förbisedd eller underskattad.

En tendens till motsättning mellan de båda motiv som här redovisats är påtaglig. Striden mellan ekonomiskt-sociala intressen förutsätter att medborgarna handlar som kloka egoister, inte av några slags från den privata situationen frigjorda ideella motiv. Den harmoni som eftersträvas måste leda till begränsning av konflikterna, och därmed också av passionen och debatten, till en stillhet som är långt från folkhögskolans och studentårens storvulna dispyter. Frågan är hur långt de båda motiven låter sig förenas, *om* vi nu fortfarande vill förena dem.

Fruktan för ekonomiska och politiska kriser av den art som skakade folkstyrelsen under mellankrigstiden samt konkurrensen med den kommunistiska ordning som framstår som ett hot mot demokratien över huvud har inom de framgångsrika demokratierna lett till insikt om att demokratien kräver sammanhållning och värdegemenskap för att kunna leva, att man medvetet måste arbeta för att begränsa motsättningarna på skilda områden. Demokratien har blivit en överideologi som alla godtar, det nationella försvaret, en omfattande socialpolitik och ett betydande mått av statlig planering har likaledes blivit gemensamma utgångspunkter för de demokratiska partiernas arbete. Välfärdsstaten har i flertalet nutida demokratier blivit ett mål för det stora flertalet. Man har blivit ense om ungefär följande syften: en ökad produktion, inte en omfördelning, är det centrala medlet till högre välstånd för alla samhällsgrupper. Någon fullständig jämlikhet är inte möjlig eller ens önskvärd, men en ytterligare utjämning — till vilken grad? — är eftersträvansvärd. Vissa eftersatta samhällsgrupper bör få det bättre, men samtidigt anses de skilda grupperna ha rätt att i huvudsak bevara sin andel av den gemensamma produktionen. Hög och

jämn sysselsättning måste upprätthållas samtidigt som inflation av någon större omfattning förhindras. Alla bör få likartade utbildningsmöjligheter. Barn, åldringar, sjuka, icke arbetsföra skall tillförsäkras en anständig levnadsstandard, oberoende av den privata miljön. Staten har att se till att dessa mål uppnås.

Den relativa enighet som sålunda uppstått gör att de nutida västerländska demokratierna ter sig stabilare och tryggare än tidigare. Partierna framträder inte som världsåskådningspartier, ideologierna har förtunnats, det finns schatteringar mellan konservatism, liberalism och socialism men inte sådana skillnader som eggar till oförsonlig strid. Samarbetet inom den samtida demokratin mellan olika riktningar är säkerligen bättre än någonsin förr även om detta faktum något bortskymmes av de politiska partiernas naturliga behov att markera särmeningar och därmed motivera sin existens. Tendensen är en utjämning som innebär att beståndet av gemensamma syften växer, att marginalen för konflikter, och främst för principiella konflikter krymper ihop.

Här skall inte diskuteras hur detta samlande program uppstått, inte heller de ekonomiska problem som framträder vid dess tillämpning. Det bör emellertid betonas att programmet innebär ett slags omedveten kompromiss mellan förr kämpande åskådningar; det har konservativa, liberala och socialdemokratiska beståndsdelar, men det är lika skilt från det tidiga 1900-talets liberalism som från dess starkt marxistiskt färgade socialism. Det väsentliga är att genom programmets accepterande de allmänna värderingarna eller åskådningarna så starkt reducerats i betydelse att man — utan att skatta åt illusionen om en klar skillnad mellan mål och medel — kan tala om en utveckling från politik till förvaltning, från principer till teknik.

Detta illustreras väl av de senaste årens svenska debatt. Vad man vill är man ganska långt i detalj ense om, och meningsbrytningarna kretsar kring skilda förutsägelser rörande konjunkturutvecklingen och följderna av bestämda åtgärder. Blir det depression i USA? Hur kommer de internationella masspriserna att förändras? Betyder ökade jordbrukspriser att böndernas levnadsstandard oskäligt stegras eller blott en rimlig kompensation? Hur mycket bör lönerna höjas för att ersätta det genom inflationen förlorade, hur mycket inflation kan tillåtas i den fulla sysselsättningens intresse? På vilket sätt skall alla tillförsäkras en efter enhetsinkomsten avpassad pension?

Till den framgångsrika demokratiens karaktär hör inte blott att motsättningarna mellan partierna minskats utan också att partier-

na tenderar till stor stabilitet. Ändringarna i röstetal från val till val uppgår sällan till mer än några få procent; i vissa demokratier, där partierna skiftar vid makten, kan en ändring i röstsiffrorna medföra ett ombyte av regering, om också inte en omläggning av politiken, i andra länder, där flera eller alla partier systematiskt samverkar i regeringen, blir ett sådant valpolitiskt utslag av ännu mindre betydelse för den politiska kursen. Allt detta sammanhänger nära med partiernas inriktning på ekonomiska detaljproblem och deras därmed förknippade egenskap att vara företrädare för skilda ekonomiska intressegrupper.

Partiväsendet har i de demokratier som här kommer i fråga inte förändrats i den meningen att nya partier uppstått eller äldre organisationer avvecklats — tvärtom är organisationernas fortvaro och fasthet ett led i stabiliseringen. Men det är påtagligt att partierna successivt ändrar karaktär. I stället för stridande åskådningar ser vi tävlande byråkratier. Partiledningarnas funktion att väcka gehör för ett visst program har alltmera vikit för uppgiften att sammanhålla det traditionella klientelet genom att representera dess önskemål. Det gäller ytterligare att fria till en i regel begränsad grupp av marginalväljare på gränsen mellan de skilda partierna; jakten på röstskolkare är praktiskt taget hopplös på grund av det väldiga valdeltagandet. Den debatt inom partierna som är ett tecken på vitalitet förminskas. I debatten mellan partierna dominerar försöken att förena taktiska syften, bestämda av den dagsaktuella situationen, med hänvisningar till de ärevördiga och förbleknade parollerna.

Med allt detta sammanhänger en annan viktig förändring i politikens struktur. Läget i demokratien under något äldre tid kan, med den schematisering som jag här hela tiden tillåter mig, kännetecknas så att en rad uppfattningar och intressen inom väljarkåren drev till politiskt handlande. Främst var det naturligtvis de grupper som i skilda hänseenden var eller kände sig missgynnade, från vilka impulserna utgick. De politiska partierna uppfångade, organiserade och eggade dessa krav; de blev på en gång advokater och inspiratörer. En växelverkan fanns mellan ledare och ledda, mellan particheferna och de missnöjda, men missnöjet var på så många håll starkt och konkret, att väljarna, likaväl som ledarna, kan kännetecknas som politiska producenter, som tämligen klart medvetna om att den eller den åtgärden var önskvärd från deras synpunkt. De advokater, de partier, som kom till marknaden, hade

någorlunda klara instruktioner från sina klienter. De visste att de måste begära arbetslöshetsunderstöd eller åtta timmars arbetsdag eller fri sjukvård eller en bättre ställning för de frikyrkliga samfundet — eller att de måste kräva ett från regleringar fritt näringsliv eller högre tullar eller förbud mot strejker av viss typ eller ett starkt försvar.

I den framgångsrika välfärdsdemokratien däremot överförs produktionen av politiska krav nästan helt från menige man till parti-byråkraterna, som har tillräcklig taktisk överblick och tillräcklig expertis för att uppfinna reformkrav, och bedöma deras sakliga och politiska effekt. Väljarna blir konsumenter, ställda inför partiledningens rika produktion. Att välja sakligt för dem blir besvärligt. Att söka råd hos expertisen går inte, ty alla partier har experter till hands. Hur skall, exempelvis, en ordinär väljare kunna få ett någorlunda säkert omdöme om verkningarna av omsättnings-skatt? Han kan inte, ännu mindre än partierna och deras specialister, som utan tvivel också i många fall är osäkra men åtminstone är tvungna till ett val mellan skilda, någorlunda väl insedda motiv. Den vanlige väljaren kan inte träffa ett sakligt avgörande, ett personval ter sig meningslöst, han får helt enkelt utgå från att hans gamla, hyggliga advokat — alltså parti — har rätt dvs. fortfarande företräder sina gamla väljares intressen. Konkurrenterna och förhandlarna på den stora marknaden blir inte längre ombudsmän med instruktioner utan förtroendemän med omfattande fullmakter.

Genom att produktionen av politiska åsikter övergår från väljarna till partiledningarna uppstår också en annan förändring i situationen. Advokaterna är inte nöjda med bara sina gamla klienter, de vill också ha nya, väljarna håller i regel fast vid sina gamla advokater men en del funderar på att byta. Det är dessa senare väljare, fåtaliga men avgörande, som striden gäller. De får inte stötas bort med överdrifter och ensidigheter, utan måste vinnas med vänlighet och lämpor. Då partiprodukterna från principsynpunkt är omöjliga att skilja åt och från intressesynpunkt ytterligt svåra att värdesätta, blir arrangemangen, förpackningen, servicen väsentliga. En ny affärsliknelse inställer sig: En supermarket eller snabbköpsaffär, där kunderna går omkring och tittar på varorna. Vilken av de fem havregrynssorterna är bäst? Antagligen är de alla ungefär lika bra — och så tar man paketet med det färgrikaste omslaget, som i de vackraste orden lovar god mage och god hälsa, som trevligast avbildar familjen vid morgonfrukosten. I brist på idéer, i brist även på säljbara sakliga argument, antar partierna att

de lockande bilderna och parollerna, den sanna, mänskliga och uppriktiga uppsynen skall ge de två eller tre procent väljare som skiljer lysande seger från fruktansvärd katastrof.

Dessa förhållanden, jämte framväxten av nya massmedia — främst radio och television — tenderar att medföra viktiga förändringar i den politiska propagandans teknik och innehåll. Det gäller att presentera kandidater och paroller, som lockar de osäkra väljarna utan att stöta bort några grupper, att propagera på en gång sensationellt och utan större konkretion och precision, och man har därför i än högre grad än tidigare inom politiken kommit att använda samma annons- och reklammetoder som i affärlivet. Starkast har dessa tendenser framträtt i USA. Det har där blivit vanligt att de politiska partierna och andra organisationer med politiska mål anlitar reklamföretag för att planera, organisera och i detalj utforma de politiska kampanjerna. År 1952 gjorde den nya tekniken ett verkligt genombrott genom att de stora unionella partierna använde sig av reklamföretag: främst gällde detta republikanerna som hade mera pengar än sina medtävlare och över huvud är mera lierade med ledande affärsfolk.

Arrangemanget innebär att ett nära samarbete på ett tidigt stadium inledes mellan partiledningen och reklamföretagen, varvid de senare, naturligtvis mot vanlig ersättning, gör upp planer för kampanjen och alldeles särskilt för inköp och användning av tid i radio och television. Det har blivit naturligt att se även de stora presidentvalskampanjerna som en form av reklamarbete. År 1956 yttrade ordföranden i det republikanska partiets nationalkommitté, att partiet "har en stor vara att sälja... Man säljer sina kandidater och program på samma sätt som ett affärsföretag säljer sina varor".

Vilka är då de nya greppen? Av stor vikt särskilt i radio och television är att man inte uppehåller sig för mycket vid sakfrågor. Långa anföranden måste över huvud bannlysas. Slagorden och bilderna måste ofta upprepas för att hamras in i väljarnas huvuden. Framför allt måste man tänka på att ge glans och charm åt produkten. Det gäller inte bara, ja, inte ens främst åsikterna, utan personen som framför dem och det sätt på vilket han gör det, inte varan utan förpackningen och annonseringen. "Jag tänker på en människa i en vallokal som tvekar mellan två valsedlar", skriver en reklamexpert. "Han är i samma situation som den som tvekar mellan två konkurrerande tandpåstor. Den pasta vars namn starkast fixerats i hans hjärna blir den han väljer."

Att dessa reklammetoder särskilt anlits i USA, sammanhänger

med att det i detta land är möjligt att köpa tid av radio- och televisionsbolag. Även i länder, där en sådan möjlighet inte finns, har emellertid affärsreklamens teknik starkt påverkat den politiska propagandan. En nyligen publicerad undersökning, av de engelska valen på hösten 1959 (Butler and Rose), visar en markerad "amerikanisering" av den politiska propagandan i England. Särskilt det konservativa partiet fick hjälp från reklamexperter och "byggde upp" partiet och dess ledare Macmillan genom affärsmässig annonsering. Bristen på saklig innebörd, enkelhet och upprepning kännetecknade annonseringen. Man inpräntade ett slags stereotyper eller bilder, enligt vilka partiet tedde sig sympatiskt i största allmänhet utan att man fick veta något närmare om vare sig prestationer eller program. "Konservativt styre är gott styre." "Livet är bättre med de konservativa. Låt inte labour förstöra det." "Ni har det bra, ha det bättre. Rösta konservativt." I Sverige kunde samma konstgrepp observeras vid 1960 års val.

Kritik mot dessa nyheter har framförts av både politiker och statsvetenskapsmän. "Tanken att man kan sälja kandidater till höga ämbeten på samma sätt som frukosträtter innebär en yttersta förnedring av den demokratiska processen", förklarade Adlai Stevenson efter sitt nederlag i presidentvalet 1952. Gordon Walker, medlem av labours skuggkabinett, uttalade redan före 1959 års val, att högern i England infört "den värsta sorten av amerikanisering", och hans partivän Crossman har sagt att de konservativa sökte sälja Macmillan till väljarna "som om han vore ett tvättmedel". Idédebatt och sakdebatt ersättes till stor del av propagandaformer innebärande att "skådespelare och publik träder i stället för ledare och anhängare" (David Riesman), åsiktsproduktionen blir parti-byråkratiernas sak, medan medborgarna blir föga engagerade, på sin höjd roade konsumenter.

I stort sett har utvecklingen inom demokratierna efter andra världskriget varit framgångsrik. Värdegemenskapen har växt. Den demokratiska staten har blivit en stark och handlingskraftig stat — inte utan lärdomar från de stater som den besekrat eller bekämpar. Men debatten inom demokratierna har samtidigt förlorat mycket av sin eld. Den vitalitet som består i passionerande idéstrider kan inte upprätthållas i den lyckade demokratiens atmosfär av utjämning och kompromisser. Vi kan inte vinna både det ena och det andra. Och vi kan inte önska oss vitalitet på stabilitetens bekostnad. Frågan är om något mer av eggelse, allmänt och livligt intresse, principiell debatt och personliga medborgerliga in-

satser kan uppnås under bevarande av trygghet och tillräcklig värdemenskap.

I fråga om såväl omfattning som framgångsrik verksamhet är demokratin i vår tid starkare än någonsin i historien. Men därför kan inte påstås att världen, som man sade efter första världskriget, är tryggad för demokratin. Framtiden beror väsentligen på de internationella motsättningar som jag här blott flyktigt berört. Den beror också på om det skall gå att i rimlig grad vinna ekonomiska förbättringar i de underutvecklade eller fattiga länderna, ty friheten från nöd hör, såsom Roosevelt sade under världskriget, till demokratiens förutsättningar; vid en viss grad av elände och otrygghet bekymrar sig människor inte om rösträtt, tolerans och frihet. Men därtill vill jag foga att folkstyrelsen fortfarande framstår som ett stort historiskt experiment. Under mer än några årtionden har den ännu inte tillämpats mer än i en enda stor stat, Förenta staterna, med dess enastående kombination av avskildhet, trygghet och välstånd. Demokratin innebär i och för sig utomordentliga svårigheter. Den spänning mellan skilda principer, majoritetsstyrets och den politiska frihetens, som ligger i själva begreppet hotar i varje kritiskt skede att bli övermäktig.

Det demokratiska statsskicket har stundom beskrivits som en lyx, vilken folken kan kosta på sig endast under tider av säkrad fred och snabbt stigande välstånd. Men det är inte riktigt att tala om lyx; vi ser freden och välståndet som uppnåeliga mål och folkstyrelsen som ett ideal som kan realiseras för alla och överallt. Ty denna styrelse innebär att alla människor får möjlighet att nå en viss grad av politisk insikt, att alla får möjlighet att göra sin uppfattning gällande, och att detta inflytande på samhällets angelägenheter förenas med möjlighet för människorna att i frihet leva ett rikt personligt liv. Det personlighetsideal, som förkunnas inom folkstyrelsen, innefattar till en viss grad oförenliga moment: lycka, frigörelse, självhävdelse, variation, solidaritet, offervilja. Därmed antydes spänningsförhållandet inom själva demokratin; självständighet och gemenskapskänsla är lika nödvändiga, de motsvarar frihetens och majoritetsstyrets grundsatser inom statsstyrelsen. Men i dagens läge är det kanske befogat att främst understryka, att demokratin förutsätter personlig självständighet, och att den icke kan motiveras annat än som en strävan att frigöra och utveckla personligheten.

LITTERATURANVISNINGAR

- Aspelin, Gunnar*, Tankelinjer och trosformer. Stockholm 1956. Reviderad upplaga.
- Barker, Ernest*, Reflections on Government. Oxford 1942.
- Bryce, James*, Modern Democracies. London 1921.
- von Hayek, Frederic*, Vägen till trädalom. Stockholm 1944.
- Jansson, Jan Magnus*, Frihet och jämlikhet. Helsingfors 1952.
- Koch och Ross m. fl.*, Nordisk Demokrati. Stockholm 1949.
- Lagerroth, Fredrik*, Moderna författningar. Stockholm 1955.
- Mill, John Stuart*, Om friheten. Övers. Stockholm 1945.
- Ross, Alf*, Varför demokrati? Övers. Stockholm 1948.
- Rousseau, Jean-Jacques*, Om samhällsfördraget. Övers. Stockholm 1919.
- Segerstedt, Torgny*, Frihet och människovärde. Stockholm 1939.
— Demokratiens problem. Stockholm 1939.
- Staaff, Karl*, Det demokratiska statskicket. I—II. Stockholm 1917.
- Thomson, David*, The Democratic Ideal in France and England. Cambridge 1940.
- Tingsten, Herbert*, Demokratiens seger och kris. Stockholm 1933.
— Idékritik. Stockholm 1941.
- de Tocqueville, Alexis*, Om folkväldet i Amerika. I—VI. Övers. Stockholm 1839—46.

Universitetsbiblioteket

10. OKT 1961

LUND

PROFESSOR
HERBERT TINGSTEN
förenar i sin dubbla
egenskap av framstående
statsvetare och briljant
publicist stor sakkunskap
med ett djup engagemang
i de problemen, som berör
demokratiens betydelse och
möjligheter i vårt samhälle.

Demokratiens problem

”Bland framstående anhängare av demokratin i nyare tid måste särskilt framhållas *Herbert Tingsten*, vars bok *Demokratiens problem* står i nivå med *Stuart Mills* bok *On Liberty*. Tingstens kritik av folkstyrets svaga sidor och hans bekymmer för framtiden är alltigenom objektiva och av stor saklig tyngd. I motsats till de många dogmatiska och fanatiska anhängarna av folkstyret betraktar Tingsten ingalunda detta som någon avgjord sak. Folkstyret är för honom tvärtom ett problem; det ligger redan i titeln på hans bok. Han betonar att

folkstyret
ment, so
och var

LUNDS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

15000

600146180

GET
NNIEF